ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 163.

1890. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА

1890.

Рд П 602
1890

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 163.

1890. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ.

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА

1890.

Инв. бр.

СРЕДНА ТЕХН. МАТЕМ. ЕГЕННЕ
ГИМНАЗИЯ

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Српска демократија у средњем веку. Од Драгутина Ј. Илијћа 1

II. Од Београда до Рашке и натраг. Успомене с пута. Од Мите Живковића 29

III. Дарови неба. Песма од Војислава 62

IV. Нови прилози за познавање вина. Од Мите Петровића 73

V. Кринка. Трагедија у пет чинова. Написао Н. В. Ђорић. (Наставак.) 110

VI. Говори у свечаним седницама књижевног одељења „Матице Српске“:

У спомен Јакову Игњатовићу о св. Сави 1890. год. говорио др. Милан Савић 134

VII. Гласник из српског и словенског света:

Преглед повеснице словенских књижевности. В) Књижевност у Словепаца. Од дра Стевана Павловића 141

VIII. „Матица Српска“:

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1890. године 158

СРПСКА ДЕМОКРАТИЈА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ.

ОД ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЈЋА.

I.

Међу многобројним особинама једног народа, које га као засебну чињеницу у великом свесветском колу истичу, долази на прво место његова књижевност. Она је огледало интелектуалне моћи дотичнога народа, у коме се огледа његов дух, ступањ развића, па најпосле и сам критеријум о јачини оних својстава, којасу му неопходна те да се, међу осталим народима, као засебна чињеница одржава. Дугим искуством социјалног и духовног живота кристалишу се у њојзи добивени појмови о спољњем свету и духовним тежњама, које у нама и око нас вију. Па према томе, народна књижевност и јесте најпостојаније мерило за оцену, на каквом се ступњу културе овај или онај народ палази. Тамо где народна књижевност не успева, не може бити ни говора о самоодржању народа. О овоме нам најбоље сведоче разна племена, која се, без икаквих физичких пресија, претопише у друге народе једино за то, што та племена не имађаху моћи, да се пред другим, интелектуално јачим, одрже. Оне не имађаху свога интелектуалног путевођу, који ће их крепким и развијеним духом кроз живот извесним идеалима водити. Јер то је неизбежан факт, да су се увек она племена одржала, која имађаху већ јаковразвијене обичаје исвоју књижевност. Да докажемо.

Усмена књижевност српска, развијана самостално на извору наравствених и социјалних тежња народних, па било то у традицијама или другоме ком облику, вековима је чувала народ, да не изгуби своју особину, која

га је, као народност, на видик истицала. Ту усмену књижевност, као главног васпитача, преносио је он с колена на колено, допуњујући је и усавршавајући према савременим тежњама свога доба. И то баш, што је српски народ имао јако развијену и савршену књижевност, у причи, песми и обичајима, који му крепком питомином вековима облагороћаваху дух, то га је и сачувало у првим данима сеобе, да се не изгуби у мору примамљивог блеска византијског и да се не баци у наручја римске империје. Његови обичаји, песме и мелодија; његова културна историја, која му се у лепој, многобожачкој вери, на хришћанство накаламљеној, огледа, упућиваху га да се чува од пропасти и да не малакше међу двема тако моћним струјама, као што су то византија и запад, које се укрштаваху и размимоилажаху у свима особинама својим баш на ономе земљишту, где се у V. веку настанио млади народ српски.

Примивши грчко хришћанство, а с њиме, као природну последицу, и појам византијске централизације у државном и социјалном животу, српски би народ на брзо малаксао и изгубио се у грчкој народности, онако исто, као Монголи и друга варварска племена на западу и северу, да не имађаше одбојне силе у својим обичајима, старој вери, причама и песмама, које га све скупа престављаху као народ, који стајаше на вишем ступњу културе, него што су то, за оног времена, остали варвари били. А то и беше узрок, што он, усвојивши хришћанство, не хтеде га примити у оној форми, у којој му га грчка империја наметаше, већ узевши само спољашњи облик и оно што је у новој вери по културни развитак савршеније, накалами на хришћанске обичаје своју питому, многобожачку веру, заједно са лепим, пра-старим обичајима, који га и данас својом поетичном лепотом од осталих народа одликују.[1])

[1]) Слава, бадњак, полажајник, додоле, коледа, Љеља, Иван-дан, Видов-дан, Ђурђев-дан, Биљани петак и многи други обичаји, унесени су и у хришћанство; тако исто и многобожачки богови са њиховим атрибутима задржаше се само под именима светаца.

Расматрајући са ове тачке гледишта развитак народни, историја ће нам показати множину доказа, који иду у прилог нашем мишљењу. Вековима притешњаван физички и морално, како од Рима и Византије тако и од мухамеданства, српски народ сачувао је ипак своју индивидуалност, излазећи из очајничке борбе као победилац. А томе могаше бити искључиви узрок само то, што беше интелектуално снажан према другим расама, које га физички потчињаваху. Њега не могаше нико претопити, а он је као културно развијенији претопио у се многа племена, међу којима је и оно туркменско, које око реке Осме дуго година над једним делом балканских Словена владаше.

Кад дакле постоји ова истина, да се у народној књижевности огледа дух самога народа, па по томе и интелектуална моћ његова, па кад узмемо на ум, да таква књижевност, као и њезин творац, имаде великих разлика у самој основи од књижевности других народа, што и причињава да је оригиналном назовемо, онда је природно, што нам се у овом предмету јавља друго питање: у колико народна књижевност има и колико треба да има утицаја на вештачку књижевност.

Да би на ово занимљиво, а за овај предмет неопходно питање добили правог одговора, нужно је знати, пре свега, којим се путем вештачка књижевност може развијати? По нашем схватању имаде она, у главноме, два правца: или је са стране накаламљена, или се као самоникла развијала и усавршавала из темеља народне литературе.

Први од ова два пута најбоље се огледа у књижевности оних народа, којих породични и друштвени живот не имађаше начина, да се за дуго, као природна последица један из другог развија. Други пак огледа се код оних, који развијајући вековима особине породичног и социјалног живота, разним предањима, кроз обичаје, веру, причу, песму и мелодију, сачуваше и подигоше читаву зграду самоникле народне књижевности.

*

Првој претпоставци навешћемо за пример само Римљане.

Познато нам је, да су Ромуло и Рем, прикупивши око себе незадовољне елементе, основали римску империју. Ова хорда авантуриста, која је прва засновала темељ будућем господару света, Риму, скупивши се у разбојничке чете не имађаше ни по традицијама ни по друштвеном, па ни породичном животу, никаквих веза, које би јој путем поступности, у своме природном развијању створиле све оно, чиме се један народ од другога из основа разликује. Од свега тога не беше у Римљана ничега. Они не имађаху ни сталних обичаја, у којима би се огледао степен културног развића, па по томе ни своје народне књижевности, у којој би се огледао дух самога народа. Те по томе обичаји, који у Римљана доцније поникоше, као и право њихово, беху само производ спољних упечатака са стране и неизбежно прирашћивање обичаја освојених народа.

Услед тога и књижевност римских народа поникла је из туђих извора. Песници и књижевници, законодавци и државници, не имајући самотворнога огња на огњишту народног живота, беху приморани лутати за угледима античке, грчке културе. А то је била последица њиховог индивидуалног живота, који не имађаше међусобне породичне ни племенске везе.

Да би дакле надокнадили с поља оно, што у своме унутарњем животу не имађаху, прихватише се Римљани туђе књижевности, и из ње црпаше дух културе, која требаше да у њихову државу улије снаге за доцније покрете и самоодржање. Услед тога у васцелој књижевности римског народа не можемо наћи ништа особитијег, што би је од грчке књижевности разликовати могло. Исти појмови, исте мисли, па чак и сами облици, ма и са неком незнатном разликом, огледају се у литератури римској, онако исто као и у грчкој; а оно што би се од ове разликовало, не беше особина самотворне моћи римског народа, него прости одблесак особина и разлика оних многобројних источних племена, које је римска кур-

јачица, раздирући друге народе, својим ноктима приграбила.

Ова неплодна сиромаштина културног развитка, која не потицаше из самотворног врела народњег живота и била је узрок, што је са престанком римске империје нестало и римског народа. Гробница, у коју се јединство светске империје сурвало, прогутала је и народ римски, не оставивши у будућности непосредног крвног наследника, који би паставио живот својих отцева. На против код народа, који се развијаху физички и духовно на особинама, које из њиховог породичног и племенског живота потицаше, видимо и данас ону одбојну силу, која их као индивидуалну чињеницу и дан данашњи чува. Изгубивши домовину, а с њоме и државни живот, они су сачували своју народност. Као пример наводимо Јевреје и Цигане.

Са свим другачије ишло је то у књижевности српског народа.

Према познатим историјским податцима, које до данас имамо у нашем народу, не беше вештачке књижевности све до оних дана, кад је српски народ, силом политичких околности, почео да прелази у хришћанство. До тога доба у српским племенима, која живљаху патријархалним — земљорадничким животом, не беше никакве писменице. Услед тога ни вештачка књижевност, којој увек као услов претходи писменост, није се могла никако ни развијати. Али у колико је по развитак сепаратне интелигенције у народу ово била штета, у толико је по укупни интелектуални развитак васцелог народа усмена књижевност од веће користи била.

Тек кад је хришћанство са државно-правним, византијско-римским основима почело обухватати и српска племена, започиње код српског народа из почетка грчка и латинска, а за тим словенска писменица, која омогући развитак вештачке књижевности.

Вештачка књижевност Срба на балканском тропољу била је двојака. Готово у врло маленом размаку појавиле су се обе врсте једна према другој, да се кроз

пуних пет векова као преставници политичких и социјалних тежња једна с другом на живот и смрт боре. Прва врста поникла је из основа грчке црквене књижевности. И форму и материјал црпала је она из византијских списа, тако, да се ни у чему не развијаше из књижевности и обичаја српског народа. Она је, шта више, много полагала на то, да се од народних умотворина удали, те да у народ унесе што јачи појам византијске културе, која би у себе претопила племе сриско. Но баш та намера није јој за руком испала. Одстранивши се од народа, а не познавајући ни у колико основе домаћег и социјалног живота, ова књижевност, која се развијаше из феудалног византијског система, остала је са свим усамљена, те за то мораде у доцније време употребити сва могућа средства, не би ли ма у колико своју цел постигла.

На супрот овој званичној византијској књижевности поче се са гигантском снагом са извора народних умотворина појављивати и напредовати нова грана вештачке књижевности, која ће за врло кратко време постати покретач једног великог социјално-политичког покрета. У борби за самоодржањем народне индивидуалности она се развијала, хватајући све већег корена у самој маси српског народа тако, да су противу ње устајали највећи поборници византијског хришћанства.

Та врста вештачке књижевности позната нам је у историји под именом богумилске јереси. Основана у суштини на темељу чисто народних умотворина, ова књижевно-политичка јерес битно се разликовала од српско византијске литературе. Јер док је званична књижевност ишла на то, да помоћу византијског хришћанства поред многобожачке религије поруши и онај племенски систем, који се вековима у животу српског народа развијаше, а на место тога да унесе појмове византијског феудализма, основане на ропској потчињености и апсолутизму, дотле је ова јерес, бранећи народ од политичког и социјалног утицаја грчког и византијско-римског хришћанства, заузела у практичној примени

тројаки значај, и то: књижевни, политички и религиозни.

У књижевном животу она је имала на уму, да оживи умотворине народне књижевности, против које устајаше вештачка књижевност византизма српског. У политичком животу ишла је богумилска књижевност на то, да се српска држава у сваком погледу ослободи од систематичног потчињавања византијској и западној централизацији, те да на ново подигне и окрепи оне демократске основе, које вековима вејаше кроз племенске задруге нашег народа, у његовом социјално-политичком животу; и најпосле у верском, да препороди византијско хришћанство у духу чисто народном, а на основу старог култуса, који се по форми губљаше пред новонаметнутом грчком вером.

Само овој јереси, која се појавила у врло згодном времену и коју с правом можемо назвати великим покретом демократије српске, морамо благодарити, што се народ српски одржао и даље у оном облику својих карактеристичних одлика, те се у појмовима ондашње грчко-римске културе није са свим претопио. Богумилска јерес, као оличени представник демократских тежња и реформатор византијског хришћанства, која је своју реформу према народним умотворима и обичајима дотеривала, била је куд камо разумљивија и пријемљивија српскоме народу, за кога званично грчко и латинско хришћанство беше и сувише страно, и који у њима гледаше нарочити политички смер: уништење племенскога реда.

Овај политички смер богумилске књижевности у погледу реформације државне, био је прави узрок гоњењу ове секте. Борећи се противу византијског феудализма, она је огласила рат и римскоме праву, које упоредо са хришћанством улажаше, а које се из основа разликоваше од словенског права. Јер докле оно уносаше у друштво појам индивидуализма, дотле ово претпостављаше индивидуу племенској целини.

Нема сумње, да се племство и владаоци тога доба, под изговором да сачувају »праву веру«, трућаху, да у

народу са свим искорене ову демократску струју. Услед тога видимо поједине владаоце: грчке, српске и бугарске, као и поједине папе у Риму, како уништавају списе јеретика, гоне секту, а поједине вође њезине на спаљиште бацају.

Да је богумилска књижевност основана на здравом и истинитом темељу народних тежња, доказује се и тиме, што се она, поред свега нечувеног гањања и угушивања, умела не само очувати него и напредном брзином распростирати хватајући дубоког корена у свима слојевима ондашњег политичко-социјалног живота. Не само у маси народа него и међу многобројним племићима па и самим владаоцима имађаше она својих присталица, који се трудише, да овим путем очувају самосталан развитак наспрам Византије и Рима. Са необичног напредовања свога она је почела у таквој мери сузбијати своје противнике, да поједине папе беху већ принуђене проповедати и крсташку војну против богумилске јереси. Рим, као и Константинопољ, који се међусобно борише око превласти и наслеђа старе империје римске, у овоме часу осетише заједнички, да се баш у крилу њихових држава и цркве, међу у пола потчињеним народима, неизмерном брзином развија тежња за самосталним животом, који би у своме политичком смеру ницао не са темеља византијско-римског, него сасма реформисаног, словенског хришћанства.

На жалост, ми писмо у стању данас, да на основу историјских писмених података укажемо на цео систем, који је ова јерес замишљала у извођењу свога политичког плана. Нисмо у стању за то, што су сви непосредни извори богумилске књижевности са свим затрвени; али судећи по ономе, што се говори у списима богумилских противника, а и по томе. што је ова јерес тражила да се ослободи у свему од политичког и социјално-економског утицаја византијске културе; и што је у своме књижевном напредовању црпала снагу са извора народних обичаја и умотворина, ми смо у стању да назиремо ону зграду друштва и државе, коју они својом

књижевном и политичко-религиозном агитацијом на крају замишљаху. Но пре него ли о овоме проговоримо, потребно нам је, ради лакшег разумевања, да покажемо на оно, шта је народ српски са преласком у хришћанство изгубио.

Одвојивши се од остале браће своје, смемо поуздано тврдити, да је српски народ стајао већ на неком узвишенијем степену културног развића. О овоме нам најбоље сведочи, кад упоредимо наше племе, за време његове сеобе, са Германима, који већ беху староседеоци по прастарим шумама Германије. Док су се Германи занимали ловом и разбојништвом, и док су ходили заогрнути зверским кожама, дотле се Словени, и пре доласка на Балкан, занимаху земљорадњом, сејући жито, од кога месише хлеб, и одеваху се ткивом, које сами израђиваху.

Да културни развитак једног народа до таког ступња дође, потребно је много векова, који ће ловца и разбојника упитомити, да га за земљу привеже. За ово су нам још већи доказ обичаји и стари култус српског племена, у којима се огледа питомина, што је свакако одлика народа на вишем ступњу културе, а што је такође доказ, да је српско племе већ поодавно било иступило из колосека варваризма.[1]) Настанивши се у територијама грчке империје, српски је народ донео већ савршене установе свога политичко-социјалног живота, установе, које су га по свој прилици одржавале још и у плодним долинама бујне Азије. А те установе биле су карактерна

[1]) Онда, кад остала варварска племена, која се таложаху у системе државне, не имађаху ни појма о правима странаца; кад је лице са преласком из своје земље у туђу увек било у опасности, да поред слободе и живот изгуби, — у Срба су обичаји гостопримства долазили до нечувених граница. Примера ради навешћемо један обичај из онога доба Ко не прими странца у кућу, сматрао се за највећег преступника противу племена и заштитника Богова. Такав недостојник био би најстрожије кажњен, а његов дом са целом имовином спаљен. Крађа је по обичајном праву била најстрожије забрањена; али ако дотични докаже, да је крађу извршио како би могао странца угостити, онда је био опроштен и од људи и од Богова.

одлика чисто словенске расе, које су се путем природног развића из самог задружног — племенског система подизале.

Познато нам је свима, да и данас код наших задруга влада патријархално-парламентарни однос међу појединим члановима њезиним. Свако мушко пунолетно лице представља у задрузи пуноважну чињеницу, која је равноправна са осталим члановима, тако, да нико не може себе као заслужнијег и потребитијег истаћи. Сваком по способности, потреби и заслузи, то је начело, које је у племенској а данас у породичној задрузи могло своје хармоније наћи, а да се не сукоби са интересима задруге или појединих чланова њезиних. Од задружнога старешине, који је био глава целој задрузи, па до најмањег дечака, сви су подједнако радили, без разлике на положај, дужности вршили и уживали сва права на имовини, која се називала »гмина« (comune). У своме политичком животу, с поља и изнутра, изабрани старешина задруге увек је природни поглавар куће, у којој породица по броју често и стотину душа премашује. Старешина задруге бива обично по годинама најстарији; но то не мора увек бити, као што не мора ни у ужој породици отац бити старешина. Њега су бирали пунолетни чланови, па су га они и смењивали, ако увиде да за тај посао није погодан. Као поглавару задруге сви су му се безусловно покоравали, у његовом распоређивању с радом, као и шпекулацијама, од којих задруга не би имала штете, а које облик њезин не мењају; нико му се неби смео противити, а све спорове и несугласице међу појединим члановима задруге расправљао је само он. У тим питањима нико осим њега није имао решавајућег гласа. Али кад би се ствар тицала каквих измена у унутарњем или спољнем животу задруге, онда старешина није имао никаквих засебних права У таковим питањима сматрао се као и остали чланови, а такав посао могао би извршити само у оном духу, како су га сви пунолетни чланови задруге доконали. У осталом он је био више надзорна и извршна власт у задрузи, а управна само

у толико, у колико то не засеца у битне интересе задруге.

Да је овако задруга изгледала још у прастаро земљорадничко доба, (дакле после пастирског и ловачког, где је задруга у имовном смислу морала бити потпуно племенска), налазимо доказа у најстаријем словенском споменику, Љубушином суду. Тамо се вели:

„Сваки отац на свом дому влада.
Муж нек оре, жена рухо спрема;
Нестане ли дому домаћина,
Деца сложно нек имање држе,
Између себе владику изберу,
За ствар општу нек иде на сабор
С кметма, лехма и са владикама.“

Ако овај систем задруге, који није ништа друго него минијатурна слика великих братства у племенском систему, пренесемо из породице и на племе, онда можемо у главноме имати приближну слику племенскога реда у Српству. А да је породична задруга тек скучени облик племенске задруге, као што је и инокосна најнижи степен породичне, о томе имадемо и непосредних заоставштина, које се ни до данас не изгубише. Да напоменемо само испусте и пашњаке као и жиропађу.

То што је задруга у маломе, племе и жупа били су у политичком животу у великоме. Самоуправни и парламентарни систем, који кроз векове одржаваше породичну задругу, са успехом се развијао у политичком појму племенског реда. Само овде са том малом изменом, што је у жупанијском систему биран поглавар жупе обично из једнога братства, па је често то поглаварство у истом и наследно остало (н. пр. Радославићи, Владимировићи и Бодиновићи).

И у социјално-политичком смислу народ је био потпуно слободан господар, јер је у лицу изабраних старешина својих задруга улазио у племенска већа и са племенским поглавицом решавао о свима политичким питањима спољњег и унутарњег значаја.

Са овако развијеним и за земљорадничка племена савршеним установама, настанио се српски народ у земљама грчкога царства, са поузданом надом, да ће и у плодним долинама балканских гора, а под заштитом питомих богова својих и даље одржати племенски ред, на који се још под сенком азијских палма навикао. Али он је брзо видео, да је велика разлика између непросвећених варвара, који не могоше да сруше његове старе установе, и просвећених. Са појавом хришћанства ућоше упоредо, као неизбежна последица препорођене римске империје, и основи римскога права, до душе нешто прерађени, али ипак засновани на индивидуалитету и феудалној потчињености, што из темеља беше противно економским и социјално-политичким основима словенског обичајног права, које запостављаше индивидуализам општности. Византијско хришћанство, удешено према државној потреби нове империје, поче у племена српска уносити и нови појам политичке централизације, а са овим и племенство по крви, као и остале поделе у духу кастичком. Тако исто и у економном погледу започе из основа рушити гмину, предпостављајући општности индивидуализам; јер земља, која у племену није могла бити никада лична својина, по праву феудализма постајала је мало по мало својина појединих главара.[1])

Место племенског, изабраног поглавице и већа старешинског појављује се: владалац и племство по крви; место заједничке имовине племенске цепа се гмина у породичне својине. Индивидуа се истиче испред општности; а место слободног сељака увлачи се мало по мало појам о отроку и неропсу. До душе ова кастичка подела тек је доцније модификована са свим, али она је већ са византијским хришћанством, у виду реакције, у народ ушла. С једне стране владалац и племство, са мачем у руци, а с друге свештенство са библијом, почеше

[1]) У суду Љубушином имаде података, како се по извесном низу година чини распоред са земљама. Земљиште је било неразделења својина племена, оно се експлоатисало заједнички или је дељено међу породице само на уживање а никако на искључиву својину. У осталом такав обичај постојао је и код Јевреја пре Соломона.

у велико рушити систем самоуправно-парламентарни, а место њега уносити српском племену непознате и сасма нелагодне појмове византијске централизације.

II.

Као што смо мало час напоменули, до појаве хришћанства не беше у српском народу писмене књижевности ни у ком облику. До тога времена она беше усмена и потицаше из самог народа, као што се за тим у њему развијала и усавршавала. Већ само то, што српски народ не имађаше никаквих писмена, допринело је, да вештачка књижевност за дуго времена буде немогућа у српским племенима;[1]) а грчка књига, ако је била по где-где и позната, није се могла одомаћити ни за то, што маса не познаваше грчког језика. У таким приликама започела је бујица хришћанства са стране Византије и Рима на Балкан наваљивати.

Но српски народ, по оној карактерној црти, која је општа одлика свију земљорадничких народа, да са резервом прима свако новачење, још се мање могао прилагодити новој вери, што свештеници, који улажаху у његове жупе, не познаваху ни језик ни обичаје, па ни остале нарави народа, у који хтедоше дух хришћанства унети. Услед тога и не могаше Византија на успех полагати све докле се у другој половини X. века не појавише два брата Солуњанина, Ћирило и Методије. Њих двојица створише српску писменицу, па помоћу ње, а на српском језику, започеше проповедати слово Божије.[2])

---

[1]) Научним испитивањем не може се доказати, да је било каквих систематички уређених знакова, који би писмена означавали. Осим ако примимо, да се прва обележја писмена налазе на „рабошима“, на којима су неким знацима обележавали но што је шта. Ове би знаке могли сматрати да су слични на скандинавска „руна.“

[2]) О „глаголици“ не може се тачно обележити коме времену припада. Наше је мишљење, да је она створена као нарочита потреба, којом се требала означити она врста књижевности, која иђаше на супрот званичној грчкој. По својој прилици „глаголица“ припада богумилској јереси. На ову нас поставку наводи и то: што и данас многи бегови босански пишу глаголицом. А зна се, да је племство босанско већим делом припадало богумилској јереси.

У колико се српска племена одупираху до овога доба религиозном новачењу, у толико су после лакше примали ово, јер сада беше приступачно његовом језику. Но према свему томе српски је народ, у погледу на друге, био много спорији у примању оне социјалне науке, која је кроз догматичку идеју грчког хришћанства провејавала. Узрок овој спорости био је тај, што он имађаше у старој вери и предањима, пуним питоме поезије, обрађену већину појмова, који се у новој вери огледаше. Ти појмови беху у његовом домаћем и јавном животу у велико у пракси примењени. Љубав према сабрату, солидарна узајамност, поштовање туђих права, гостопримство, не прикосновеност личне слободе, правда и правица, као и признавање једног надмоћног, врховног бића, — били су остварени појмови, који се узајамно у његовој вери, обичајима, дому и племену строго вршише. Осим тога у религији старој беше познато покајање и праштање, као и награда за људска дела на другоме свету. Једном речи, практична и разумљива страна хришћанства и њезина наравствена философија била је већ код ових »варварских« племена примењена, те по томе народ не разумеваше са чега би морао веру мењати, кад га је она вековима, у свима покретима и ћудима опште судбине, штитила и као звезда преходница на прави пут изводила. Конзервативни дух, који означава, да су се дотични појмови у самој крви народа кристалисали, а који је у велико одомаћен код ових племена, чије основне установе, као што су то: кућа, задруга, породица и племе, стајаху на непромењивим основима, — није могао тако олако одбацити оно, што му дотле беше и сувише познато, за љубав нечег непознатога и у појмовима народним још непрекаљеног.

Према овоме могли бисмо рећи, да је хришћанство у српском народу или врло рано или врло позно дошло. Врло рано за то, што српска многобожачка вера не беше још прешла све ступње свога развитка, који би је одвели њеној кулминационој тачки, са које би, по вечитим законима, морала постепено сама од себе опадати

и губити се. Цинизам у филозофији вере, који је увек последица опадања и трулежа, а с којим упоредо ступа и скептицизам, који својом испитивачком сумњом тежи новом стварању, није се још одомаћио у многобошкој религији српских племена. За ово су најбољи доказ појам о божанствима, који имадоше Словени све до преласка у хришћанство, за учења Кирила и Методија. Српска племена дакле не знађаху још за онај разврат у религији, који са њезине преживелости долази. Према томе хришћанство је, услед политичких прилика, врло рано као бујица нагрнула на многобожачке олтаре нашег племена, па их је насилном смрћу и поплавило.

Са друге стране хришћанство, као носилац политичко-социјалног преображаја, појавило се у Срба доцне, за то, што је народ српски, до тога доба, развијао себе у сасма другим приликама, које не одговараху разнеженој и једностраној образованости ондашњег света, нити пак дивљаштву варварских Германа, Гала и других народа. Између појмова римског и словенског права било је врло велике разлике. Вера, која требаше да изведе преображај у социјално-политичким приликама старог века, овде је могла само као религија важити. У противном случају била би од штете оним благотворним, друштвено-економским основима, на којима је ондашње српско друштво почивало.

А то и јесте један од важнијих разлога, што је српски народ примивши, силом политичке потчињености, византијско хришћанство, покушао да и у њему сачува старе установе, које га у прећашњој вери васпиташе и крепише.

Но у колико је народ и примио нову веру, у толико се јаче поче одупирати њезином политичком утицају. Не имајући начина да се поврати напуштеним олтарима старе вере, он мораде нову или са свим пригрлити, или је према својој образованости и духу живота препородити, те да и у њојзи сачува друштвене установе свога живота.

На овоме месту морамо се опет зауставити на историјском моменту, кога се напред дотакосмо.

Са пропашћу западне римске империје почела се све то више истицати на видик источна империја, која под именом Византије имађаше за цел, да у себи пре-породи и новом културом разавије све оне елементе, који Рим и његову империју кроз толико векова држаху на првенственој висини међу свима ондашњим народима. Но у доцнијем развитку своме показало се, да Византија не беше у стању потпуно одговорити своме задатку. Политичко и социјално стање њезино за време словенске сеобе одговарало је у многом установама римске империје, за доба њезиног распадања, са том разликом само, што је Византија унутрашњем растројству умела да прида спољашњи сјај, који је у неколико одржаваше.

Онај самовољни цезаризам, који је у самом Цариграду владао, разастирао се и међу осталим областима византијске империје. Самосталног духа и клице за слободан развитак народа, није у Византији никада ни било. Начело неограничене деспоције основане на феудалном племству и грубој сили, која ни у колико не одговараше духу самоуправних српских жупа, било је у Византији до крајности развијено. А то деспотско начело почело се, помоћу нове религије, простирати и на српска племена, у колико она беху потчињена властима Византије. Као врховна, политичка и надзорна власт над српским жупама, био је грчки *префект*. Постављан од самог цара имао је уза се царску или најемничку војску, којом је гњечио, глобио и угушивао сваки слободнији покрет у народу њему потчињеноме. Као неограничени заступник царства он је на народ ударао велике намете, по својој неограниченој вољи. Тим се наметом исплаћиваху префект, најемници и цар.

Осим поменутог намета народ је био гоњен на честе кулуке по друмовима, зидању и оправци градова, што је све било искључиво потребно за грчку трговину, политику и војну.

До душе, ми не можемо порећи то, да је римско право, које је под Јустинијаном скупљено и у ред доведено, поред хришћанства било од благотворног утицаја

на државне власти према потчињенима. Но ма колико да је стара образованост грчка са римским правом и црквом тежила, да у потчињеним народима неку равнотежу одржи, ипак у томе није могла ни за то успети, што се римско право могаше примењивати само на грађанско-правне а никако и политичко-правне основе.

У грађанско-правним основима оно није могло одговарати тежњама Словена за то, што је оно постало на сасма супротним основима, који ни по духу ни по унутарњем развоју словенског друштва не одговараше. Ропство, које су »новеле« укинуле, замењено је феудализмом, а ова установа упоредо са индивидуализмом, који се кроз цивилно право развијаше, само је ишло на штету словенског живља, који се до тога времена слободнијим животом креташе. Тако дакле, да би се оно у животу Срба до краја извело, требаше из основа порушити све установе друштвене и религиозне; а томе је оно баш, по своме позиву, и тежило, помажући се хришћанством, које је у држави веру распростирало.

Баш то, што је римско право са »новелама« било потка унутарњег грађанско-правног живота у грчкој империји, а грчко хришћанство борац, да се покрштени народи овом реду приклоне: учинило је, да српски народ, и поред својих апостола Ћирила и Методија, не примаше тако олако хришћанство из руку Грка, код којих видеше све друго, само не оно, што би њиховим нарављима и обичајима одговарало. Ропски односаји жене према мужу, деце према оцу, грађанина према владаоцу беху у свему противни основним одликама словенског права.

Једном речи све то не одговараше установама српских племена, те се за то она и односаху неповерљиво према новој религији, која, имађаше за цел, да у народу византијски, политичко-социјални преображај изврши. Да хришћанство не беше агитатор политичких тежња деспотско-феудалног система, оно, као чиста религија, не би у своме развоју имало онаквих препрека, какве се у брзо за тим јавише.

Као што смо видели дакле, грчка се црква, као политичко-религиозна установа, у своме постепеном развијању, а нарочито по утврђењу догме, у велико разликовала од цркве првих хришћана. Место црквених општина, у којима хришћани заједнички деловаху на развитак цркве, у Грчкој се створише нарочити епископати са врховном главом, патријархом (на западу, папом), коме се црква и њени органи, као неограниченом господару, безусловно покораваше. Осим моралне снаге, где би она била недовољна, употребљаваху преставници цркве силу царске власти, те помоћу њезином утврђиваху над народима политично верски утицај система византињанског. Религија, преобраћена у догму византијског православља и римског католицизма, постала је политичко оружје, којим се згодно потчињаваху противне нације. Овако организована црква Христова, одговарала је потпуно појмовима средње-вековне деспоције и политичке централизације, која у слободним самоуправама српским, све дотле, не беше позната. Овако прерађено и према државним потребама монархије дотерано хришћанство, изгубило је свој првобитни значај и у велико се удалило од оног извора, који тежаше да путем опште самосвести у народима духовно јединство постигне. Место примене философско-хуманих идеала, хришћанство се започело кретати у богословским догмама, око којекаквих бесмислица. Таково хришћанство, потчињено политичким потребама Византије или Рима, не само да није било у стању давати истинске хране духу човечијем, него оно, што више убијаше дух, спречавајући му сваки развитак. Требаше да прође неколико векова и да се поврх тога прави духовни и социјални појам хришћанства у догматичким препиркама са свим исквари и изгуби, па тек онда да се позна прави значај христове науке, коју средњи век у скученим, искваренim и полу-дивљим наравима немогаше разумети.

Природно је, дакле, што се словенско многобоштво одупирало оној цркви, која поред поменуте политичке сврхе започе себе у очима противника убрзо и да омало-

важава. Готово одмах још у зачетку њезиног победничког напредовања, почеше се у самој цркви несугласице јављати. Да оставимо на страну прво цепање Христове вере између Петра и Павла. Из чисто политичких разлога започе се у IX. веку одељивати западна црква од источне, док се у XI. столећу са свим не одцепише. У томе времену пак појавише се разна тумачења и међусобне препирке у вери, које цепаху скоро покрштене многобожачке народе од догма владајућом црквом утврђених. Тако се поред ранијих тумачења апостолских, појавише још и многе друге јереси, међу којима су од силног утицаја биле: Аријанска, Пелагијанска, Јевтимијанска и Несторијанска. Све оне беху чисто догматичног значаја. Оне расправљаху питање о дуалистичној природи Христовој, о рођењу човека, без греха Адамовог и т. д., и т. д. Али те ситнице, које данас у очима модерног посматрача изгледају и сувише мајушне и ништавне, према оном огромном значају хришћанске философије, беху у оном добу покретачи и извор ужасним раздорима и крвавим међусобицама. Званична црква, удружена са световном влашћу, почела је мачем и огњем доказивати неумесност јеретичких назора, а то је служило само на штету хришћанству, које се и онако поче удаљавати од онога правца, који Христос у својој науци показа.

Природно, је дакле, да је свака од поменутих јереса тежила да постигне превласт у држави, па се на тај начин и отимаху, која ће пре привући Хришћане на своју страну. А та хаотичност није давала никаковог јемства за правилан развитак државе и народа; јер све оне постајаху по један вулкан, који је претио да до темеља искорени праву мисао Христове науке, и да на место тога створи засебна догматична тумачења, од којих могаше бити само грдних заплета, а никакове користи по ново друштво, које требаше да преобрази стари, умирући век.

И док се у овако трулој империји, поред хаотичног стања с поља и монархично феудалне деспоције изнутра,

увукоше у државу и потреси религиозног тумачења; док је византијска црква, заогрнута порфиром у крви замоченој, а с мачем и огњем у руци, разастирала страх и трепет међу секташима, и то на очима оних многобожачких Срба, које требаше благим словом у веру да преобрати: дотле су у својим жупама живела српска племена под окриљем божанских олтара, поштујући своје богове, који лебдијаху над њима а који никада непожелеше, да се ради њих међусобна крв пролива. Они беху задовољни са оно мало земаљских производа, који се у подножју њихових жртвеника, место тамјана паљаху, уживајући ако су деца њихова веселим срцем приступала подножију олтара, певајући химне божици плода и љубави. Каква разлика између вере, око чијих се догма пролеваше људска крв, и вере, која у тишини мирисних липа, без икакових политичких претензија, благосиљаше верна племена плодом и изобиљем, које у племенској задруги вазда цароваше! И док су хришћани за пуних сто година на очима Словена убијали хиљадама једноверaца, трудећи се да унесу или избаце иконе из цркве, дотле свевишњи бело-бог и не помишљаше да прекори децу своју, што му скупоценога кипа не дижу. Ни догматичке распре ни спољашњи знаци не беху у крви Словена; веру и предање носили су Срби у души својој, убеђени, да она стоји ван сваких догматичких распра.

Али као што напоменусмо, силом политичких околности, а с тога што се хришћанство од половине IX. века поче на матерњем језику приповедати, народ се постепено прилагођаваше њојзи. Но све то могаше ићи док се са уношењем религије не почеше утврђивати и централистички појмови деспотско-феудалне монархије. Не прође ни један век од појаве словенског писмена, а српско-бугарским племенима започе ново тумачење вере Христове. У крилу тек покрштенога словенства поче се уздизати један џин, који за кратко време обухвати васцело балканско полуострово и својом религиозном и политичко-социјалном идејом привуче под своје окриље Италију, Немачку и Француску. То је онај џин, против кога се

дигоше Византија и Рим, а који историја назива именом Богумилске јереси.

III.

Са историјског посматрања, као поуздано доказаног, познато нам је да су у VII. веку Тракију са Македонијом у велико већ населили словенски народи. Тако нам историја спомиње пет великих словенских племена, која у то доба заузимаху три четвртине Македоније, као и Тесалију, од Архипелага с Епиром, до Адрије.

Словенска племена, дакле, као компактна, маса населили су области грчке империје, баш у оно време кад је византијска црква, као носилац политичких назора грчко-римске деспоције, своју превагу над »Паганима« ширила.

Српско-бугарска племена дошла су у верозаконску ватру, и не помишљајући, да ће распламтели пожар црквеног хришћанства дотаћи се и крова њихових задруга, а отуда букнути у нови пламен, који ће сагорети божански вео Ладин и у пепео претворити олтаре њезине. Сукоб између цезаризма, који се помоћу нове религије, прихваташе и појединих представника српско-бугарских, племенских заједница, као и између тежња, да се и у новоме стању сачува самоуправни — парламентарни систем у племенским жупама, започе се све то већма заоштравати између двеју странака, које мало по мало почеше заузимати једна према другој све одсуднији положај. Представници деспотског система, у облику апсолутне монархије и властеоштва, добише прилике да се и у српско-бугарским племенима угњезде. Природна последица остварења ове политичке идеје била је та, да је и систем племенског рада почео опадати и сужавати се, тако, да изгледаше е ће апсолутизам продрети и у саме границе породичних задруга.

Међу тим нема споменика, да су племена Србо-бугарска овај деспотско-властелински систем икада својевољно и свесно заштићавала. Сви обичаји тога доба, као и традиција па и сама вера, показиваху да су Србо-

бугари, још за прастарих времени, живела самоуправно-парламентарним животом. На и ако је било кад год другачијег склопа друштвеног, морали би га потражити још у фази номадској, док није у долинама индијским први пут заорао плугом и као земљорадднички народ започео уживати благодети племенске равноправности.

Велики жупани примивши веру христову од Грка, а имајући уза се све оне, који су с њима или пре њих у нову веру прешли, па поред тога и помоћ префекта по грчким провинцијама, већ по самом положају беху примамљивани да путем насиља изврше преврат у земљи. Од VII. па све до XII. века видимо ми очајничку међусобицу између представника монархично-феудалног система и поборника старог племенског реда. Толико је био у земљи и народу одомаћен систем племенски, да је требало вековима проливати братску крв, као и једног Немању дочекати, који ће племенском реду последњи ударац дати.

За овај посао, да се помоћу религије унесу у народ сасма противни политичко социјални појмови, и да се на тај начин, искључивом упливу Византије потчине, балкански Словени, био је у то доба најподеснији бугарски народ. Два су узрока томе: први, што је Бугарска по своме географском положају била најближа центру грчко-римске културе, а друго што се преливањем татарских освајача већ започео код њих одомаћивати појам варварске централизације, у нарави њиховој. До половине IX. века одупирала се она још и које како привидном блеску труле Византије, али са доласком словенских апостола Ћирила и Методија, који створише и словенску азбуку, постаде Бугарска огњиште грчко-словенске, црквене књижевности, којом се започе и у остала племена пресађивати вештачка књижевност, основана на грчком богословљу, а тим путем и нови централистички назори византијске империје.

Но у колико се дубоко у народ укорењило неповерење према смеровима Византије, могло се опазити на првом значајнијем делу Ћирила и Методија. Противници

повачења, који представљаху народну странку, осетивши да је Борис, са породицом примио нову веру (863 г.) опазише у томе и политички смер Грчке. Осећајући, дакле, да ће се тим путем одстранити и од својих племенских установа подигоше бунт против покрштеног жупана, изјављујући, да не трпе на престолу хришћанина, који хоће да их преда у руке Византији. Ово је први важнији моменат, у коме се народ од владаоца одваја, услед тога, што се хришћанство заводи. Борис је сузбио многобоштце, и погубивши на педесет бољара нагони народ да прими хришћанство.

Од овог доба започе у српско-бугарским племенима вејати са свим противположена струја многобожачком племенском реду. Унутарње племенско устројство започе малаксавати, јер је физичка сила, којом покрштени жупани располагаху, одсудно пресуђивала ствари. Но тек кад се већина нађе у новој вери и кад систем византијски ухвати снажнијег корена у земљи, народ који пређе већином тек предвиђаше, сад је потпуно осетио, да је са хришћанством и унутарњу племенску самосталност у свему изгубио. Појмови који би требали да се стало же на једном основу, почеше све то јаче у разноврсним незадовољним елементима на видик излазити. И баш у то време видимо ми, како се одваја демократија од новоскованог племства, таложећи се у разним тумачењима верозаконских секта.

Овде је потребно напоменути, да се начелне и партајске борбе у оно доба нису водиле под видом социјалних и политичких начела. Вера је била покретач, који је изазивао мислиоце и реформаторе на поље рада. Вера, као најзначајнија чињеница у социјалном, политичком и економском животу народа, или је повлачила масу за собом или је раздвајала и гонила у противничке таборе, да се на живот и смрт боре. Тако су велике масе племена покушавале да се поврате старој вери, кад су осетиле да у новој нема пристаништа њиховим идеалима. Но враћајући се развалинама старих олтара, не беху у стању да повуку за собом и владајуће партије, које са

новом вером добише много већа права а много мање дужности, него што су то у старој имали.

Ове исте појаве, које се у Бугарској истакоше, пређоше у половини IX. века и у српска племена. Поглавари њихови, опажајући да им је лична корист у хришћанству већа, а налазећи се између византијских и римских-германских већ у велико концентрисаних држава, почеше прелазити у хришћанство, и помоћу грчке или римске цркве (како где) утврђивати деспотско-властелинску моћ. Грчко свештенство под заштитом Василија Мађедонца, а помоћу словенске писменице, употреби за своје оруђе, великог жупана Властимира који започе хришћанство у народ распростирати.

Поред уношења нових државних назора, овде је грчка црква постигла још једну цел. Она је на име ухватила пријатељство са српским жупанима, те и оно мало заједнице, коју Ћирил и Методије, после свога прогонства из Моравије и Паноније, међу Бугарима и Србима посејаше, поцепаше, потстичући намерно раздор између два суседна, једнокрвна и једноверна племена. Овај начин византијске политике и цркве учинио је те се кроз цели X. век онако крвава борба између два братска племена разавија.

Народна струја изгубивши сваки ослонац у борби против византијског потчињавања, морала је потражити друге путеве, којима би поузданије стала на браник својих унутарњих племенских установа, над којима се већ у велико надвијаше кобно растројство. Ево нас дакле на оној тачци, где народ, вешајући поломљене штитове и напуштајући бојна поља, прикупља се кришом око фанатичних учитеља, очекујући да их књигом упуте оној стази, која ће их спасти од несите хаждаје, грчке цркве, која прождирући његову религију погази и самоуправну самосталност и цео племенски рад.

Помоћу створене словенске писменице, којом се започеше уносити међу словенска племена црквене и политичке тежње, успела је Грчка да од половине IX. до половине X. века изврши у Бугарској политичко-државни

преврат. Томе је допринео у многоме и политички престиж, који имађаше Византија над својим областима. Спољашњи сјај и цветање вештачке књижевности словенске, славило је у ово време своје »златно доба«. Но баш у то »златно доба« ударила је Бугарска у унутарњем, социјалном и економном напредовању у назад, тако, да се између садање државе и пређашњих многобожачких, жупанија велика разлика опажала. Сами грчки историци онога доба, описујући сјај позлаћених дворова владалачких и властелинских, злато и сребро са бисерним накитима и гривнама, којима се цареви и властела бугарска китише, говораху како то беше изванредна противност потчињеноме сељаку, који извлачећи се из ниских колеба, ако и беше припуштен да се до славног владаоца приближи, морао је по византијском церемонијалу на колена падати, и пузећи само целивати скуте своме владаоцу. И док су слично овоме, владаоци и властела подчинивши народ под неограничену власт своје силе, свима раскошима расипали нагомилано благо народно, надмећући се у сјају са византијском господом, дотле је народ чамио у беди и невољи, помишљајући на ону грдну разлику између некадање равноправности и садање потчињености. Грађанска неједнакост, племство и поданици у ово доба хватаху све већи корен. Место старих дођоше нове установе. Народна већа, у којима су старешине задруга, и племенске владике расправљале народне послове, сада беху замењена великашким већем, које без икаквог учешћа народног свршаваше послове од највећег по државу значаја. Место суда »добрих људи«, који пресуђиваху правду и правицу на основу словенског обичајног права, створише се царски судови, који тумачише римско право; а место питомих али и снажних обичаја словенских завладаше у сјајним дворовима, разнежени и убитачни обичаји грчки, којима беше поглавити смер, да озго унесе разврат у народе, које византијска цивилизација дотле још не поквари

Код оваковог стања ствари шта би и могао помишљати потлачени народ, него то, да је свему узрок нова

религија, коју је готово силом примио, и да је његово благостање могло цветати само под благословеним окриљем старих добрих богова. У томе, дакле, и почива најглавнији узрок, који у народу, а нарочито у племенима још непокрштеним, започе будити и развијати струју отпора, који покуша испочетка књигом и поуком, а одмах за тим и мачем да сузбија ону цркву, која са владаоцем и новосакованим властеоштвом убитачну неједнакост у народ унесе

Ради јаснијег разумевања богумилске јереси, као верске и политичко-социјалне реформације, морамо се за који часак више задржати на добу Симеона цара бугарског За владе овога стајала је Бугарска на врхунцу своје спољашне, политичне самосталности. Успеси у огромним ратовима са Византијом и околним словенским племенима, као и цветање црквене књижевности, утицали су на историјописце да овај спољни ефекат, који Симеон за владе своје постиже, назову »златним веком« Бугарске. Но ако загледамо у унутарњи развој социјалних и економних прилика тога доба, добићемо са свим противне резултате горњем појимању. Усљед пропасти племенске и феудалне неједнакости, гомилаху се све више незадовољни елементи, који тражише да се од штетног а привидног блеска нове државе са свим ослободе. Требало је само моћне руке, која ће их око себе груписати те да »златно доба« букне у најужаснији пламен револуције. Свештенство, однеговано у духу византијске цивилизације, као најинтелигентнији део народа, својим моћним упливом подржавало је код властеле, а отуда и у народ разастирало грчко-римску културу заогрнуту порфиром византијске кварежи. Будући потчињени искључивој власти цариградског патријарха, који са црквом беше оруђе световне власти, они привлачећи племена у крило хришћанства повлачише га у хијерархију грчке цркве, а тиме већ и под непосредни утицај Византа. Овакав уплив грчког свештенства био је по српско-бугарски народ по све убитачан. Племена се мораше или потчинити владавини грчкој, или ако се то није могло одмах постићи, а

опо је Грчка помоћу религиозног фактора разастирала међу племенима све већи раздор, доводећи их у противположене тежње, да би се раслабљеним и тако поцепаним што лакше користити могла. Такав утицај вршила је па и данас врши и западна црква међу словенским племенима.

Но и она спољашња сјаност Бугарске не беше дуга века. Већ за владе Петра, сина Симеуновог, осетила је Бугарска тежак ударац од силе руског кнеза Свјатослава, кога грчки император Фока у помоћ позва. И у таком жалосном стању привиднога сјаја с поља, а унутарње немоћи и растројства јавља се у земљи јерес богумилска. Појава ове секте у толико је од одсуднијег и опаснијег значаја по грчку цркву, што је бугарски народ примио хришћанство тек на пола века раније; управо за владе Богора Михаила, деде Петровог. За ових пола века неби се хришћанство учврстало да је у масу продирало баш и као чиста вера, слободна од свију политичких претензија и назора, и да оно није рушило појмове и обичаје народне, те да им друге наметне. Што се пак под Симеоном црква грчког хришћанства недодирнута задржала, то би могли приписати једино његовој сили и томе, што је ослободивши с поља Бугарску од Византије, уједно и цркву од уплива цариградског патријарха одцепио. Но у колико је тај успех по званичну цркву бугарску био од неизмерне користи, у толико је исти паралисан тиме, што је црква стављена под протекторство тако исто опасног политичког ривала, рим-папе.

Услед тога налазимо после Симеона у земљи три снажна елемента, који понаособ тражиште, да један над другим превагу одржи: многобоштво, које се одупирало хришћанству и које, губећи се у неравној борби, повлачаше за собом у пропаст и стари друштвени поредак; католицизам, који тежаше да потисне грчко православље и да у себи претопи све верске елементе и грчко православље, које имађаше исту тежњу преливања у себи. Кад свима овим верским размирицама изнутра додамо и оне с поља, које постајаху између са-

мостални Бугарске и Византије, онда ћемо тек видити колики је двоструки притисак физичног и моралног значаја осећао народ, која силом одстрањаваху од вековима освештаног самоуправног племенског система. У овако хаотичном превртању с поља и изнутра, балкански Словени беху слични очајнику, који бачен у таласе валовитог мора тежи да се поново дочепа тврде обале. Али узаман! Његове су силе слабије од бујице, која га од обале све више одвлачи и у пропаст носи Неколико пути бунише се Словени против нове цркве и државног система, али у томе не би успеха. Црква, која неумеде да их прилагоди, нашла је начина да их потчини. Сад ако додамо оним трима факторима верским још и остале многобројне секте хришћанске, а уз то и мухамеданске сараценe, који нападаху обале средоземног мора и на доњем Вардару, помоћу агитатора и књиге већ у велико распростираху Ислам: онда можемо казати балканско полуострво у опште, а нарочито Бугарска, Македонија, Тракија и Тесалија, била је вулканско земљиште, из кога се сваки час избацивала религиозно-политична лава, претећи да са свим заспе унутарњу самоуправну самосталност словенских племена.

(Наставиће се.)

ОД БЕОГРАДА ДО РАШКЕ И НАТРАГ.

УСПОМЕНЕ С ПУТА.

ОД МИТЕ ЖИВКОВИЋА.

Не знам, шта је томе криво, али добро знам, да Срби у опште, а посепце Срби у Аустро-Угарској, скоро ни мало, или врло мало, познају колевку својих дедова — краљевину Србију.

Мени се дала прилика, да пропутујем кроз један крај Србије и радо се лаћам пера, да опишем све, што сам на том путу видео, јер је овај крај можда за нас најважнији: по њему су ходили Немањићи, у њему су оставили дичне споменике негдашње своје величине.

1. Од Београда до Крагујевца.

Да би нека места у овоме чланку била јаснија, морам напоменути ово, што иде.

По новоме уставу друкчије се бирају посланици за народну скупштину у Србији. У сваку бирачку општину одлазе нарочито одређени председници и пазе, да се избор у реду и по закону сврши. Гласа се тајно: белим куглицама за опште.[1]) а црвеним за квалификоване[2]) посланике.

Од како сам прочитао у »Српским Новинама«, да сам и ја одређен за председника бирачкоме одбору у општини Павлици, од то доба сам непрестано уза се носио »Закон о привременом изборном реду«, па сваки

---

[1]) Општи посланик може бити сваки грађанин Србије, који плаћа извесни данак.

[2]) Квалификован мора свршити извесне више науке.

час сам у њега загледао и где год се нађох са којим председником, а ја с њиме у разговор: како се разуме овај члан, како онај.

* * *

Деветог септембра 1889. састадосмо се на железничкој станици нас девет професора. Сви бесмо одређени за председнике у истоме срезу. С нама се ту нађоше још једно двадесет до тридесет познаника из Београда, који су на исту страну путовали, ради истога посла.

Сви смо ми сели у један вагон и, како смо се сви познавали, брзо се отвори најпре жив разговор, после шала па чак и песма; некако је човек увек добре воље, кад путује онамо, где није био, а зна, да ће имати шта да види.

Не могу, а да не споменем једну можда мало подебелу шалу, која нас је целог пута на све грохотнији смех наводила.

Неко је измислио, да с нама на железници путује некакав чувен хајдук,[1]) чију је главу државна власт уценила. Сви смо ту шалу и узели за шалу; али се у вагону нашла нека постарија, простодушна госпођица, веле, била је некада учитељица у Босни. Она је шалу узела за збиљу и беше се прилично уплашила, а особито онда, кад сâм хајдук — један од наших сапутника, коме беше ова шала објашњена — седе покрај ње и каза, ко је. Да би колико толико умирио уплашену госпођицу и да би своју подебелу шалу мало загладио, покретач шале — стидео се рећи, да је слагао — каже госпођици, да је хајдука ухватила полиција, која путује железницом ради сигурности путника. Госпођица се збиља умирила; али је врло смешно било слушати, како је она радознало испитивала хајдука: како је он нападао путнике, шта је с њима радио, је ли кога убио и т. д. Из суседних вагона долазили су путници у наш вагон као на

[1]) Хајдуком се данас зове сваки разбојник, који мирне људе напада и отима им новце.

чудо, да виде нашу простодушну сапутницу и да се слатко насмеју.

Тако у шали ни осетили нисмо, кад стигосмо у Лапово; то је велико село и ту се мењају железнички возови; ту се и пруга дели на двоје: једна води у Ниш, друга у Крагујевац. Ручавши у Лапову, кренемо се по подне у Крагујевац, где стигосмо око пола три сахата.

Крагујевац је био пре седамдесет година селанце са тако раштрканим кућама, да се од куће до куће морало пешачити по пола сахата и по читав сахат. Тек кад се 1818. године решио рудnички војвода Милош Обреновић, да у Крагујевцу столује као кнез Србије, тек тада се почео Крагујевац нагло дизати. Данас има у њему девет хиљада душа, што према овдашњим приликама много значи. По важности је Крагујевац други град [1]) у краљевини.

Ми смо одсели у гостионици, која се зове »Таково«. Ова се гостионица по лепоти и угодности може мерити са свима гостионицама у целој Србији, мало те није прва. Прво и прво погодимо троја кола за дукат на дан, да нас сутра возе на Рашку, па се онда дигнемо, да разгледамо град.

Најпре одемо у гимназију. То је најлепша зграда у Крагујевцу. Као зграда за школу може с правом стати у исти ред са најлепшим својим другарицама у свој Европи. Не само да је по спољашности лепа, него је и унутрашњи распоред тако удешен, како то одговара најновијим прописима школским. Близу гимназије је конак [2]) кнеза Милоша, а према њему конак кнегиње Љубице, мало даље је конак кнежевића Милана и Михаила. На кнежевоме конаку пада у очи она вештачки изрезана дрвенарија на диванани. Пред тим је дворцем камен бињекташ, са кога се Михаило Обреновић, док беше дете, пео на коња.

---

[1]) Градом се у овоме чланку зове свака варош; тврђава значи оно, што се у обичном говору зове град.

[2]) Двор.

Близу је гимназије и врло лепа крагујевачка црква са кубетима.

За тим пређемо преко речице Лепенице, која тече кроз Крагујевац, па ћемо у т о п о л и в н и ц у. То вам је читав град. Ту је зграда за управу и надзорничко особље, па зграда за разне топионице (где се топи гвожђе, олово), па зграда за калуповање куршума и ђулади, па зграда за израђивање разних саставних делова на топовима. Свуда су нас водили официри и показивали нам све. У многима од тих зграда нисмо могли дуго остати због превелике врућине или загушљивости. Највише нас је занимала зграда на спрат, где се буше разни делови на пушкама и топовима. Ту се окрећу небројени точкови, а код сваког вешта и спремна рука ради свој нарочити посао; често један исти точак окреће три бургије, које буше три саставна дела једне целине. Цела ова зграда осветљена је електричном светлошћу.

У тополивници ухватио нас је мрак, те се вратимо у »Таково«.

2. Од Крагујевца до Краљева.

Сутра дан 10. септембра кренемо се у Краљево.

Одмах иза Крагујевца показа ми мој сапутник математичар, родом крагујевчанин, историјско М е т и н о брдо, где се 1842. год. био утаборио Тома Вучић, који је стао на чело побуњеницима, кад су речене године хтели да збаце с престола кнеза Михаила Обреновића. Вучић је надбио кнежеву војску и поставио за кнеза Александра Карађорђевића.

На један сат пред Краљевом угледамо И б а р, реку, уз коју ћемо путовати до саме Рашке. Ту се Ибар улива у Мораву и поред самог ушћа води мост преко Мораве у чачански округ. Река Ибар тече из Старе Србије, па, протичући близу Косова, прима С и т н и ц у, ону чувену речицу, што је негда била сва крвава од силне крви и српске и турске, кад се на Косову сударе Мурат са Лазаром, Турчин са Србином, исток са западом. Ибар тече поред тврђаве Звечана, па поред Бањске столице славнога

Страхињића Бана и, улазећи код града Рашке у Србију, прима на самој граници пограничну речицу Рашку; још су јој важније притоке: Јошаница и Студеница. Ибар се у Србији пробија кроз кршевита брда, док најзад између брда Троглава и Столова не уђе у широко поље око града Краљева.

Ибар је историјска река. На његовим обалама, у крајевима око Ибра, зачела се потоња српска царевина. Око Ибра је била негдашња жупанија Рашка, колевка Стевану Немањи. Ту је поникла мисао, да се српске земље уједине. Ту су негда дуже или краће боравили најславнији српски владари; ту су дизали своје задужбине, од којих неке и данас стоје, те својом лепотом причају величину, богатство и образованост својих оснивалаца. Сваки је комадић ове земље лист историје, само су на тим листовима слова већином избрисана варварском руком турске најезде.

Ибар је широк 5—10 метара, како где. У кориту му дижу се читаве стене, што их је бујица са околних брда у реку свалала, те се на далеко чује, како вода хуји. Кад је Ибар мали, газе преко њега и људи и стока; кад набуја, на важнијим превозним тачкама су скеле, које превозе.

Прешавши мостом преко Мораве, ударимо пространим пољем. које је с тога важно, што се ту држе велика тобцијска вежбања.

Око пет сахата по подне стигнемо у Краљево. Овај се градић од Турског доба звао Карановац, а данашње своје име добио је пре неколико година.

У њему има близу 4000 душа. Градић је правилнога облика; средина — пијаца — је круг, из кога воде улице, праве као зрак, на све стране. Ту је ратарска школа, једина у Србији, која је до сада образовала многе добре економе. Ту је чувена Чебенчева радионица, у којој се врло укусно израђују разне ствари од камена: стубови, столови, посуђе, надгробне плоче.

Близу је Краљева — на један сахат — чувена задужбина првовенчанога краља, седмовратна Жича,

седмовратна с тога, што се у њој крунисало седам краљева, па за сваког су отворена нова врата, а скоро ће се — ако бог да — отворити и осма, кад се крунише садашњи краљ Србије.

Журећи се на посао, нисмо, на жалост, могли отићи до Жиче, да је видимо и да се »дивимо«, као што оно вели царица Милица у »Зидању Раванице«.

Краљево је важно и с тога, што се ту збила она за нас важна битка године 1353. између цара Душана и мађарског краља Лајоша; у тој битци цар Душан је Лајоша до ноге потукао и отео му Београд и Мачву.

У Краљеву нам се придружи судија из Чачка, који је одређен за председника у Рашкој.

3. Од Краљева до Ушћа.

11. септембра пођемо из Краљева. Путовали смо равницом једно два сата и, кад се стасмо пети уз брдо Лакат, пођосмо чувеним и ваљда најлепшим у Србији друмом ибарским. Грађен је од 1882. до 1886. године и стао је преко милион динара. Друм надгледају нарочити стражари, који оправљају, чим се што поквари. Иде до саме границе левом обалом Ибра.

Кад се почесмо пети уз Лакат,[1]) нагиб беше тако велик, а предео тако диван, да би грехота била седети у колима. Сиђемо се дакле сви доле па пођемо преким путем пешице. И нисмо се покајали, посматрајући лепу околину. Десно се дижу брда, превучена рујем као каквом црвеном доламом; лево, у дубокој дољи, хуји Ибар, а преко њега се разишли врхови велике планинске громиле, познате под именом Столови, што нас пратише скоро до Ушћа; у Столовима су највиши врхови: Голи Сто, Царевића Јелак,[2]) Црни Врх, Велики Сто, Мали

[1]) Име му је ваљда отуда, што пут и горе и доле води на лактове (цик-цак).

[2]) И ово име подсећа нас на стару историју нашу. По моме мишљењу — ал' већ историци ће то боље знати — то ће бити Јелак царевића Уроша, осим ако се још којем наследнику престола давао надимак „царевић“.

Сто. Погледавши назад, опазисмо, како се светлуцају кубета на Жичи и кровови на највишим зградама у Краљеву. Сва су брда с обе стране Ибра већином гола, где-где шумом обрасла; како су врло стрма, то изгледа као да је Ибар силом прорио корито кроз њих; ретко беше наћи мању или већу пољану поред реке, али сваки комадић таке равнице беше по изгледу врло плодан. Та ибарска долина у сред овог кршевитог и тако рећи непролазног предела од велике је важности била негда, а и сада је, јер везује садашњу Србију са Старом Србијом. Ту су негда и Римљани, господареће у овим крајевима, градили друм, само томе друму данас нема трага. Том су долином и Немањићи ишли с једног краја своје државе на други. Да је баш главом Стеван Немања овуда градио друмове, доказ је то, што се око села Мланче, на једно осам сахата лево од Ибра, налазе трагови старих друмова, који су где-где и калдрмисани и за које народно предање вели, да су »Немањини путеви«, јер се негде и у народној песми за Немању каже:

„И градио по калу калдрме.“

И ако у нашем друштву беху заступљене скоро све гране гимназијских наука, ипак нам у овој лепотом богатој природи највише ваљаше два друга природњака. Сваки час смо их запиткивали, један за једно, други за друго; а овима мило, боже, мило, па не могу да се напричају. Тако пријатно забављени, и природом и разговором, стигнемо под Маглич.

Маглич је стародревна тврђавица у рушевинама, која се на једноме врху међу столовима наднела скоро над сам Ибар на десној обали његовој. Испред тврђаве на сред реке диже се гребен. који као да негда беше стуб мосту, што је тврђаву спајао са сухопутном левом обалом Ибра. Маглич има седам кула; не зна се ни кога је градио, ни када; судећи по положају, грађен је у тој намери, да буде чувар пролазу из рашке у моравску долину.

Што даље путовасмо, беху све ређа дрва, све ређе биље, бар уз низбрдицу, коју смо из кола могли оком догледати; све више је провиривао серпентин и пара-

*

фински шкриљац; овим је шкриљцем Србија тако обилата, да се у томе погледу једина Скотска може с њоме мерити; камо среће, да има у Србији довољно капитала, па би овај шкриљац био богат извор приходу, јер даје врло јевтино градиво за свеће.

Дођосмо и до ушћа речице Дубочице Ту је граница између краљевског и студеничког среза; ту се спуштају у Ибар горостасна дебла разнога дрвећа, да се истешу и као разно дунђерско градиво водом однесу до Краљева или Крагујевца, па одатле у целу краљевину и у стране земље.

Око подне стигнемо у село Полумир. Само је село на брду, а поред друма је механа и поштанска зграда, јер ту пошта мења коње. Ту нас је дочекао студенички капетан, највиша полицијска власт у срезу, који нам као председницима бирачких одбора мора бити у свему на руци.

Нисмо хтели ту ручати, него се кренемо даље и за сахат стигнемо у село Ушће.

Ушћу је име отуда, што лежи са својим раштрканим кућама на утоку речице Студенице у Ибар. На самоме ушћу Студенице је лепа механа, а одмах до ње врло леп мост од камена преко Студенице. Пред механом још је стојао и сада увелим лишћем окићени славолук, што је подигнут у почаст грађу Александру, кад је оно пре два месеца после миропомазања у Жичи овуда пропутовао у манастир Студеницу. Механџија нас лепо дочека и јевтино угости, па нам нађе неколико сељака, да нам доведу коње, те да одемо до манастира Студенице. Нисмо могли срцу одолети, а да не видимо манастир. Ко зна, хоће ли нас удес икад довести у оваку згоду, па нисмо је хтели пропустити.

Нисмо се сложили са сељацима, јер то су чудни људи. Чим виде господу, хоће да се за најмању услугу стострукo наплате. Много су нам искали за коње, те ми решисмо, да идемо пешке, тим пре, што је предео тако диван, а ми расположени и разговорни лако ћемо пропешачити два-три сахата.

4. Од Ушћа до Студенице.

Кренемо се око четири сахата по подне. Уз пут погодимо два коња, да нам носе топлије хаљине, јер човек, ненавикнут на овај оштар ваздух брдски, може лако озепсти без зимскога одела.

Прошавши кроз село Ушће, пођосмо час горе час доле поширо̀ком путањом поред брда Ђ а к о в а на левој обали Студенице. Сунце је косо златило врхове последњих огранака планине Г о л и ј е, који се око Студенице зову Радосело̀, а беху према Ђакову, према нама, на десној обали Студенице. Пут, којим смо ишли, био је до скора само за пешака; проширен је и удешен за коње тек 1888. године, кад је краљ Александар овуда пролазио. И Радосело и Ђаково скоро беше са свим голо; на једноме само месту спазио сам малену шумицу борову,

Више села Ушћа, блѝзу обале Ибра, спазисмо развалине старе црквице С р е т е њ а. Прича се, да је та црквица подигнута за успомену на то, што су на томе месту калуђери из манастира Студенице пресрели свете мошти св. Симеуна Мироточивога (Стевана Немање), кад их је његов син св. Сава преносио из Свете Горе 1203. године, да над њима помири завађену своју браћу, краља Стевана и херцега Вукана.

Сад је поред тих развалина ушћанско гробље.

Најпре се песмо путањом у вис. Величанствено беше хујање Студенице у дољи слушати са висине од 200—300 метара. Као да њен громки звук нама, који први пут ногом ступисмо на ово свето земљиште, причаше гласовито ону величину наших великих предака, коју смо ми до сада само у књигама читали.

Студен ваздух, који је овуда такав и у сред лета, нагна нас, да закопчамо капуте и да се увијемо марамама, јер нас узбрдица беше ознојила, те се разузуриссмо.

Беше нам се пут отегао. Рекоше нам на Ушћу: имате пешачити највише два и по сахата; толико прође, а од манастира ни трага ни гласа. Сретали смо сељаке,

па их запиткивасмо: колико још има до манастира? Једни рекоше: сахат, други: сахат и по, трећи: по сахата. Видели смо, да ови сељаци немају појма о томе, шта је сахат. Уморни, знојавни предадосмо се својој судбини; кад стигнемо, да стигнемо.

Мрак се почео хватати и кроз мрак погледајући у стене с десна, спазисмо, како се белуца чувени студенички мермер. Читава брда поред речице Студенице крију то скупоцено градиво и свакоме је слободно, да то градиво вади, да се њиме служи. Од њега граде сељаци куће, ограде, надгробне плоче. Милијуни леже у овоме камену, али још за сада немамо стручне и веште руке, да их извади.

Једва око седам сахата стигнемо до дрвенога моста на Студеници. Ту нам нека сељанка рече, да имамо до манастира »черег« сахата; после смо се уверили, да нас је само она тачно известила.

Ишли смо кроз густу шуму. Нисмо дуго ишли и кроз липње и грање опазисмо најпре ређе и слабије, па све чешће и јаче светлуцање.

Док једни повикаше: »Ето Студенице!«, дотле други запеваше Јакшићево:

„Кроз поноћ нему, кроз густо грање“...

Беше седам и по сахата, кад стигосмо манастиру на кашију.

»Погледајте, што видели нисте! Погледајте царску задужбину!«

Тако нам рече друг, старији природњак, који је у интересу своје струке пређе путовао овуда и био у Студеници.

Стали смо.

И ако беше мрак, јер месеца ни од куда, ипак смо доста јасно видели беличасти облик овог величанственог споменика старог српског грађевинарства

Успомене из старе српске прошлости излазише нам пред очи. Ту на томе месту, на коме смо сада ми, ту је негда стајао Немања, оснивалац велике српске државе; одовуд је посматрао рад свога неимара Рада Бо-

ровића из Приморја; ову је земљу газила нога и првога српскога просветитеља Саве; амо је долазио и овуда ходио првовенчани, па краљ Милутин и извесно сви владаоци из лозе Немањине, а да и не спомињем негдашњу богату и силну српску госпоштину. Ако игде, овде се понајпре морају рећи оне лепе из начајне речи: »Стој, народе, јер место, на коме стојиш, свето је!«

Људски разговор и звонки лавеж пса трже нас из заноса.

Упутимо се калуђерским становима. Пред нас изађоше два калуђера и ми им се казасмо: путници смо и ради смо, да преноћимо.

Лепо нас прихватише. Одведоше нас у велику собу, где госте дочекују, изнеше нам ракију. Док су нам вечеру спремали, пописмо по једну две меке и по чашу воде, те се добро одморисмо. Извињивали нам се калуђери, како ће бити мршава вечера. јер они су већ вечерали, а нису се надали гостима. Но ми, уморпи, бесмо задовољни оним, што се нађе. И збиља смо красно вечерали. Беше сира и лука, па кајмака, па чорба, у коју се забунило и понеко парче меса, па тек јаја пржена на маслу, а уза све лепо, црно вино. Онако уморнима и гладнима, не верујем, да би нам боље пријала и богатија вечера

Кад се прихватисмо, наш друг, српски историк, — беше међу нама и старији историк за општу историју, — дакле млађи историк, који се бавио у главноме историјом Срба, поче здравити. Морам рећи, да тај наш друг баш много не мари за здравице, ал' већ то, што се сам диже да здрави, јасан је доказ, какво је велико расположење обузело нас све, па и њега, иначе много, можда и сувише мирнога и ћутљивога.

Прву је здравицу здравио Немањи. Но то управо не беше здравица; то беху лепо и смишљено, како је то тренутно расположење и утисак овог светога места диктовао, изнесене заслуге Немањине за Српство; то беше карактерисање важности ове Немањине задужбине; то беше одавање заслужене поште знању и умењу првог

српског неимара Рада. Та здравица беше како својом садржином тако и свршетком особита и необична — свршила се са »вјечнаја памјат«, које смо сви отпевали стојећки и одушевљено, као још никада.

После те прве беше још више здравица, а свака беше леп, речима обележен, споменик којој историјској личности, чији је рад везан било за Студеницу, било за њенога оснивача

У тим здравицама споменуо нам је наш лепореки другар готово све најсјајније догађаје из наше историје, па је прешао, дотакав се у кратко српског робовања под Турцима, и на новије светле догађаје под Карађорђем и Милошем.

Доцкан у ноћ растадосмо се

Сутра дан смо рано устали, једва чекајући, да на дану лепо и добро разгледамо Студеницу.

Ћелије, у којима смо по један и двојица ноћили, беху доста простране. У свакој је обичан дрвен сто, столица и кревет — скромна, али уморним путницима највећа угодност. Из ћелија се излази у широк ходник на првоме боју, а на тај бој из партера воде неколике степенице. Са отвореног ходника правце се гледа у манастир.

Манастир је ограђен дебелим и високим зидом у виду круга; зид је, веле калуђери, из доба Немањина. Због тога, ваљда, зида народ зове манастир г р а д о м. Зид иде од прилике до наспрам јужних и северних врата на храму, а одатле чине другу половину његовога круга манастирске куће: ћелије за путнике и калуђере и две три диванане; при земљи су собе за ђаке и манастирску чељад, трапезарија и кујна; у све те зграде улази се само из широке, травом обрасле порте

Сама црква већ на први поглед врло пријатно утиче на око. Састављена је из два дела. Први је део сав од углађеног жућкастог и сивог мермера, што је узет из непосредне околине манастирске. Тај први део изведен је у византијскоме стилу; на њему баш над самим олтаром велико кубе, но то кубе као да није грађено за

време Немање, јер је некако несразмерно са осталом зградом, те ће бити, да су га доцније други градили, а не они, који су градили саму цркву. Још одавде с ходника пала нам је у очи она вештачка израда довратка на храму. Но о томе после.

Други је део такође од камена, али је окречен, јер камен извесно није углађен. Као што је први део за се целина, тако је и овај други, а биће да је овај други део грађен после Немање, јер се јасно види, да га је његов творац удешавао према првоме делу, но извесно нити је имао средстава нити спреме, да га са свим изједначи с првим делом. Овај је други део као неко предсобље првобитноме храму.

Око манастира су многе камене плоче над гробовима са записима: ко је у којој раци сахрањен.

Поред манастира према југо-западу подигао је 1314. године краљ Милутин малу цркву и посветио је св. Јоакиму и Ани; та је црква врло лепог облика; народ је зове краљева црква.

На југо-источној страни, одмах до манастирске капије, стоји тако звана Никоља црква; врло је стара и мала, а, веле, грађена је пре Студенице, да се у њој моле богу радници.

Међутим се зачује клепало. Најмлађи калуђер, који је овде само за време школског одмора, а иначе учи богословију у Београду, узео је лаку и дугачку даску по среди, па удара у њу маљицом. То беше позив на јутрење. Док се све наше друштво поизбудило и поискупило, калуђери су у велико служили јутрење.

Уђемо и ми у цркву. Црква има три — ако тако смем рећи — собе, шупљине; у првој је велика од камена крстионица и ово је она горе поменута окречена догради; у другој — што би у нас била женска преграта — стоје само голи зидови, ишарани старинским сликама; трећа је управо оно, што ми под именом цркве разумемо: ту је олтар, ту су певнице, ту стоје они, који се моле богу.

Одстојасмо јутрење, па се упознасмо с архиман-

дритом и зађосмо разгледати цркву изнутра. У правој цркви, која је посвећена Богородици, целивасмо дрвени ћивот с десне стране олтара, у коме су кости Стевана Првовенчаног, или као што народ каже: светога краља. У истоме делу, одмах иза јужних врата, велики је саркофаг од камена, у коме су мошти Стевана Немање, потоњег светог Симеона, или као што народ вели: цара Симеуна. У овоме су делу по дуваровима велике слике, што представљају или Србе свеце: св. Симеуна, Лазара и т. д., или догађаје из живота Исусовог. Те су слике из новијег доба и не одликују се баш својом израдом. Темпло је позлаћено и врло лепо Ово је једина стара црква, која има тако звана сопрестоља; у њој се сваки дан служи потпуна служба по хилендарском типику.

Уђосмо у другу собу храма, где су по дуваровима светитељске слике из старијих времена. Ту има светаца са шиљастом брадом до самих стопала. Има и некаквих старих записа, али су, као и слике, већином избрисани или замазани.

У последњој соби, где је крстионица, највише пажње заслужују врата, која су у прво време и била прави улаз у цркву, док није сграђена доградa са крстионицом. Та врата припадају првобитној цркви од углађенога мермера. Шаре, резане у камену, јесу и остаће диван споменик српског вајарства у средњем веку. Јевропа мало зна о величини негдашње средњевековне српске државе, али у првоме реду манастир Дечани, па одмах за њима Студеница и свиколики манастири у Србији, који стоје после толике српске недаће већ толико векова — ово је Студеници седми век, јер је зидана после 1190. године — и данас су живи споменик српске културе у томе времену. Истина је, и то жалосна истина, да су јевропски научници више писали и о најнезнатнијем споменику, на пример, јегипатске културе, него што су писали о овима по сву Јевропу много важнијима споменицима културе оних Срба, који су задржали страшну најезду турску, и ако су сами у томе

задржавању скоро пропали. Та Јевропа не ће да разбира за прошлост и старине оних Срба, који су и у своме паду били тако опасни Турцима, да се Турци код њих зауставише, те, малаксали, не могоше покорити Аустрију, и Јевроца би спасена.

Зађох. Да се вратим.

У тој последњој шупљини има на јужној страни засебна соба, у којој се чувају манастирске драгоцености. Видели смо велику сребрну кадионицу св. Саве; икону, коју је св. Сава носио на грудима, кад је служио; орар, што га је носио на својим раменима. Један мој пријатељ у Београду, архимандрит Ф., причао ми је, да је служио у Студеници и облачио одело св. Саве, па вели, да је за њега, архимандрита, тако тешко, да је једва службу одслужио, и ако је сам од снажнијих људи Може се мислити, какве је грађе морао бити св. Сава, који је у томе оделу редовно служио.

У тој је соби и чаршав (индитија) за часну трпезу; то је богато златом извезен и бисером искићен источњачки рад на угасито црвеној кадиви. Има на њему некакав арапски запис, који још нико није прочитао; сумња се, да је погрдан, те с тога, веле, и стоји овај лепи поклон српске кнегињице, а турске султанице, Милеве Бајазитовице, затворен у овој соби.

Ту је и ћивот од сребра и злата, на коме су испупченим сликама представљена најважнија дела Стевана Немање; то је поклон Александра Карађорђевића, да се у њему чувају мошти св. Симеона. На ћивоту је богато извезен застирач. Ћивот и застирач вреде до 1500 дуката.

Изађосмо из храма.

Одмах поред западних врата, с леве стране, изрезана је у камену година 1192. као година, када је Студеница грађена; но историци с правом сумњају, да је та година тачна, јер је урезана у новије доба. Пођосмо и разгледасмо резотине у камену на јужним и северним вратима; те су резотине скоро исте онаке, какве су и на западним вратима у огради.

Не имадосмо времена да разгледамо и оне две мање цркве, јер време беше да се вратимо на Ушће.

Опростисмо се с калуђерима, па — оставивши два друга у Студеници, од којих ће један ту и председавати бирачкоме одбору, а други на два сахата даље — пођемо натраг.

Код манастира погодимо још три коња, поред она два, која смо довели, те тако нас петорица узјахасмо, а осталима милије беше пешачити. Ја сам свега један пут јахао неку рагу у Фелдварцу, па падох и у мало не сломих руку, па сам се од то доба клонио јахања као ватре; с тога ми у почетку беше тешко јахати; но како су ови брдски коњи научили да врло опрезно корачају и скоро непрестано иду ходом, то се ја ослободим, да сам јахао као да сам се у седлу родио. Истина, беше ми страшно с коња погледати у амбис с десне стране, по чијем дну тече Студеница, и све ми криво, што уска путања води скоро ивицом одсека; навраћао сам уларом коња мало у страну, али кљусе као свако кљусе, научило ићи оним истим газом, којим су и сви његови другови газили, па не слуша. На послетку ми досади навраћати коња, већ га пустим да иде, како му је воља, а ваљда неће бити толико луд, да се спотакне и понесе ме у амбис, јер ни он не би тада добро прошао.

Наш друг, старији природњак, беше повео на пут и свог синчића од 12 година; он беше онако мален добар бињецијa, бар бољи од мене, те је на своме кулашу предводио наш карван; ја сам на своме бељцу ишао одмах за њиме. Наш малиша, жив и нестрпељив, мало-мало па појури касом, а мој бељац, извесно сујетан, појури за њим. Имао сам муке — разуме се у почетку — да се одржим у седлу, управо у самару, јер сељаци немају седла; но кад сам се ослободио, потерам ја свог бељца, па ти он малишу обиђе и ја први дођох на Ушће.

На Ушћу нас је дочекао капетан. Ту ручасмо и око 11 сахата кренусмо се у Рашку, оставивши још једнога друга, да иде десно од Ушћа у Гокчаницу.

5. Од Ушћа до Рашке.

Одмах иза Ушћа пођосмо уз брдо Кукавицу. Нагиб је био врло мали, тако, да смо често и касом јурили. После једнога сахата стигли смо брду на венац. Исто тако смо се олако и неприметно спустили у долину Ибра.

Стали смо код места Л у ч и ц а.

Ту је на скели прешао онај наш друг, што је у Студеници здравио, и отишао у Јошаничку Бању, а нас петорица с капетаном пођемо даље на колима и за сахат стигнемо до села Б а љ е в ц а. Село је на брду, а поред друма је у бујној и доста пространој долини механа. Од Баљевца до саме Рашке настаје мешавина: час по крш, час бујна гора, док се земљиште око Рашке не прометне у сам крш, на коме не можеш оком опазити ни најмањег дрвета.

На пола часа иза Баљевца, а одмах испред каменога моста на речици Б р в е н и ц и, стоје пусте развалине негдашње тврђаве Б р в е н и к а. Тврђава беше на стрмој и неприступачној главници, на коју је водио узан и незгодан пут. Ова се тврђава последња предала Турцима, тек у XV. веку; Турци су је девет пута нападали, док је освојише. Народно предање о њој ово прича:

Брвеник је градила »проклета Јерина« и она је главом бранила тврђаву од Турака. Једном дођу под тврђаву некакве кириџије с коњма, а на свакоме коњу повелик сандук. Јерина из тврђаве спази старешину кириџија и он јој се допадне, па га зовне к себи; но он је замоли, да пусти и коње у тврђаву, да не би ноћили на пољани; она му учини по вољи. Кад су сви поспали, искоче из сандука оружани Турци и побију посаду, па освоје тврђаву.

Мало даље од Брвеника показа ми капетан село П а в л и ц у на десној обали Ибра, где ћу ја председавати бирачкоме одбору; до саме Рашке мерио сам очима пут, који ћу имати сутра да пређем, путујући из Рашке у Павлицу.

Рашку смо опазили на читав сахат испред ње, и како смо уз пут виђали све сама раштркана села са расутим кућама, то нам је упорена Рашка из далека изгледала величанствено; мало смо се разочарали, кад око шест сахата пред вече стигосмо у сам град. Рашка је скорашњи град; основана је пре 1850. године, а бацише је на саму границу у овај неплодан угао због ћумрука. Ћумрук је основан 1839. и 40 године, на неколико година доцније заснован је град. Рашка има три, четир улице, са 400 становника; исти су махом досељеници које из Краљевине које из Старе Србије; као српски град извесно је најмањи, јер нема чак ни лекара ни апотеке. Становништво живи једино од трговине са пограничним сељанима, све самим Србима у Турској, којима је далеко ићи у Нови Пазар; да се не би трговина за време какве заразне болести морала прекинути, подигнут је поред ћумрука и карантин, који је у последње време врло опао, јер нема потребе да се оправљa. Карантин је био Рашкој од преке потребе, јер прекинути трговину значило би задати Рашкој смртни ударац. Па ипак је у последње време трговина јако застала. Ево како.

Дошао 1888. године на вашар у Рашку чувен разбојник међу Турцима по имену Ајро Бабинић. Засео с два три друга под једну шатру, па пије. Кад се поднапио, забоде пред шатром нож у земљу, па опет пије. Забости нож значи у овим крајевима: никога се не бојим; чи̇к, ко сме на мене! Наљутише се Срби убојице из села око Рашке, што су дошли на вашар, те реч по реч, па заметнуше кавгу. Ајрини другови побегоше, а Срби Ајру премлатише кољем и камењем; једва га после преведоше у Турску; од убоја је умрьо у Новом Пазару. Рашчују то Турци по граници, па им криво беше, што Срби Ајра као пса премлатише, а не убише га из пушке, каква смрт приличи јунаку; с тога се стадоше светити. Како спазе са своје стране на српској страни којег Србина, узму га на нишан и убију га. Рашчани ми причали, да је до мога доласка погинуло два-

наест Срба; ређе се дешавало, да и који Трчин плати главом, јер наше власти строжије на то мотре. Студенички капетан има да расправља с турским властима така убијства по неколико пута у месецу. Поред тога су у последње време учестале крађе: Срби краду од Турака, а Турци од Срба; а што је још жалосније, често сами Срби или Турци покраду своје суграђане, па покрадене ствари дају преко границе за какву ситницу. Због свега тога настала је велика несигурност, те је трговина јако застала. Тужбе су учестале и додијале и нашој и турској влади, па се обе сложише, да изашљу мешовиту комисију дуж границе, која ће на самоме месту све те незгоде испитати и предложити, како да се ово зло излечи.

Пред вече смо зашли по граду и разгледали га. Више града дигло се голо голцато Власовско брдо, а преко Ибра спрам ушћа речице Рашке је још виши Рвацки Вис. Између Рвацкога Виса и турских планина помолио је у даљини свој највиши вис Копаоник, највеће, највише и по лепоти најзнаменитије брдо у Србији, на коме је покојни Панчић желео, да буде сахрањен.

Упутимо се ћумруку, да пређемо мало и на турско земљиште. На ћумручком зиду опазисмо неке повелике рупе и наши пратиоци Рашчани рекоше нам, да су кроз те рупе Срби 1876. године у првоме рату с Турском пуцали на непријатељску посаду, која је била на брду Губавцу око турске карауле и том су приликом карауду разорили.

Прошавши кроз карантин, сиђемо у пољану, па се упутимо мосту преко речице Рашке, која је у овоме крају граница између краљевине Србије и турске царевине.

До 1833. године била је граница између Србије и Турске код села Дубочице, које сам горе споменуо, а код којега почиње студенички срез. Те 1833. године премештена је граница на речицу Рашку, а обележио је господар Јован Обреновић.

Кад дођосмо до моста, који је наш и о коме наша власт води бригу, зовну наши пратиоци старца Ахмета, свога познаника и механцију код турскога ђумрука, — где има неколико зграда: за ђумрук, за пошту, за пограничне чуваре и две три приватне, — те нас он преведе на турску страну. Ахмет нам је причао, да је живео у Београду, до год Турци не предадоше тврђаве кнезу Михаилу, после се преселио у Нови Пазар. Говорио је српски као ретко који Србин.

Тек што заседнемо за сто у механи, у коју нас уведе Ахмет, а из једне узгредне собе уђе Алија, јузбаша, старешина пограничној посади и с нама се поздрави. То беше прави Османлија из Анадолије, леп и крупан човек; знао је тек две три речи српске, а натуцао је и нешто француски, те нам је Ахмет и још два Турчина, Салко и Руша, морао тумачити Алијине речи, а наше Алији. Алија наручи ракије и каве, а понуди нас и дуваном; маломе синчићу нашега друга, старијега природњака, донесоше по Алијиној наредби лепих бресака.

У мало се не наљути Алија, кад при растанку хтедосмо платити механцији рачун. Да бисмо му се одужили, позвасмо га у Рашку, да га почастимо, кад се вратимо из својих бирачких општина, и он пристаде.

Вративши се у Рашку, наредимо, да нас сутра рано чекају опремљени коњи и вођи, јер се кроз ове врлетне пределе или пешачи или јаше, а нема пута за кола. Наш други, млађи, природњак отпутовао је још то веће у своју општину, судија из Чачка остаје у Рашкој, а нас тројица ћемо сутра зором у своје општине, сваки на другу страну.

6. Од Рашке до Павлица.

Сутра, 13. септембра, пређемо ја и мој друг матичар преко скеле на Ибру; он оде на југ, а ја се упутим за вођем на север.

Мене је пут водио све поред Ибра, нешто мало узбрдицом и камењаром, а већином равницом кроз ливаде и њиве.

Беше магловито и киша је промицала. Ја сам вођа журио, само да стигнемо пре осам сахата, јер по закону ваља претходни рад око избора почети 13. септембра тачно у 8 сахата пре подне. Путовао сам сахат и по, док ми се иза брда указа моја Павлица, коју сам уочио још јуче, пролазећи друмом с оне стране поред ње.

Опазим испред цркве подаље две куће; она с леве, како ми општински вођ рече, беше општинска судница (варошка кућа), а она с лева механа.

Сјашем пред механом и уђем.

Неки свештеник, с којим сам се јуче видео у Рашкој, путујући у село Бању, овде је преноћио, па седи за столом, а с њиме и неки човек. Кажем ја одмах ко сам, а човек устаде и рече ми, да је председник (кнез, биров) павличке општине.

»Јесу ли сви чланови бирачкога одбора на окупу? Ваља нам одмах на посао.«

»Сад сам баш пратио по одборника, одмах ће доћи«, одговара председник.

»А други?«

»Они ће већ доћи.«

Мислим ја, тако је, па наручим механџији, да ми спреми доручак, а и заборавио сам, како ови сељаци имају криво схватање о времену.

Док сам доручковао, превали осам.

Пођем с председником у судницу.

Беше то собичак; кад је у њему неколико људи, не можеш се окренути.

Одмах узмем општинског писара, да води бирачки записник, а по председниковом савету поручим по јединог у близини писменог сељака, који ће записивати на изборну имена гласача.

»Ма што не долазе чланови одбора? Где су представници[1]) листа?« питам ја нестрпљиво.

[1]) По закону врше избор поред председника: један нарочито од општинског одбора изабрани одборник и његов заменик и онолики број представника и њихових заменика, колико има разних кандидатских листа; на свакој листи, судом потврђеној, исписана су имена представника те листе.

»Ја сам представник радикалне листе, а представник либералне листе није још дошао«, рече председник.

»А где је одборник?«

»По њега сам пратио момке, као што ти рекох.«

»А што сам није дошао? Ваљда зна, да данас треба да је овде у осам сахата?«

»Мука ти је, господине, с овим народом. Десет пута му кажи: то и то мораш учинити, па ће те тек један пут послушати.«

»Што се бар момци не враћају, да знамо шта је?«

»Како ће се вратити, кад има сахат одовуд, сахат одонуд.«

Видех ја, да ту ваља чекати, те се вратих у механу. Ту ми дође свештеник, те се упустимо у разговор о општинским стварима и о новоме начицу бирања. Док ево ти председника с општинским момцима око десет сахата.

»Камо одборник?« питам ја.

»Нису га, веле момци«, рече председник, »нашли код куће; отишао у гору, а ту га можеш тражити цео дан, па не наћи га.«

»Зна ли он, да може бити кажњен?« почнем се ја већ љутити на толику нехатост.

»Зна, све му је казано; али, ето, човек не слуша, па шта ћеш му.«

»Брже идите по заменика; доведите га ма силом«, наредим ја момцима, јер видим, да овде не помаже лепа реч, да ови људи, узимајући закон олако, буду због недоласка кажњени, а казне су врло осетљиве.

У зло доба око једанаест сахата дође заменик, а већ су стигли и представници листа. Све то беху стасити и отресити људи, примамљива изгледа и мудра збора. До једнога сахата по подне свршисмо претходни, законом прописани посао: наместисмо гласачке кутије,[1]) узесмо од њих кључеве, примисмо на реверс од пред-

[1]) Свака кандидатска листа прилепи се на засебну кутију; бирачи у сваку кутију завлаче стиснуту песницу, у којој је куглица, а куглицу спусте у ону, за чије кандидате хоће да гласају.

седника општинског потребни нам писаћи прибор, закључасмо судницу и постависмо стражу. Протумачио сам им све тачке закона о изборноме реду и казао им, какве су страшне последице за онога, који што против закона учини. .

Опет одосмо у механу, где ручасмо, а по ручку, не имајући никаква посла, пустио сам се са сељацима у разговор о њиховим приликама.

Општини павличкој припадала су тада[1]) ова села: Павлица, Поцесје, Семетеш, Рвати, Бадањ, Кремићи, Жутице, Корлаћи, Курићи и Пискања. Она има 761 пореску главу; броји 2000 душа; 593 човека имају право гласа, а издато је 89 бирачких карата,[2]) што ће рећи, да их је толико на време платило порез. Питао сам: од куд то? И рекоше ми: сељаци врло мало прибирају са својих њива; последња пописна комисија неправедно им је проценила земљишта, те им је већи порез разрезан, него што треба; неки сељаци не могући плаћати тај велики порез приходом са својих њива, толико се задужили за порез држави, да би сад радо и весело ма коме уступили своје сиромашне земље — има их и таких, које су на самоме камену, те не носе никакве вајде, а ударен је и на њих порез — само кад би ко хтео, да на себе прими дуг, што га газде држави дугују. Није ни чудо, што данашња скупштина непрестано добија жалбе на прећашњи попис, и молбе, да се земљишта по ново процене.

Пред вече сам зашао, да видим П а в л и ц у. Под брежуљком, на самоме Ибру, лежи судница и механа; до суднице су и два општинска коша, у која се прибира храна, да се њом у случају нужде, за време рата, исхрани војска. Мало даље према северу је у дољи К р е м и ћ с к и п о т о к и крај њега доста лепа сељачка кућа. Преко потока је свештеников стан, а на више нова црква и мало даље школа. Остале су куће раштркане далеко у брдима.

[1]) Сад је друкчије.

[2]) Само с правилно издатим бирачким картама може се гласати.

*

Црква је, вели, из доба Немањића, са звоником и великим кубетом; обновљена је у новије време. На средини у цркви су два стуба од окреченог студеничког мрамора. Патосана је каменим плочама, које су по свој прилици поскидане са гробова, јер се на њима јасно виде неке старинске слике и нејасни записи са знаком крста. Темпло је сликано врло примитивно и ако су слике са нечитким записима. Значајно је, да су свецима на тим сликама очи избодене, што су, вели, учинили Турци. Цео је дувар у олтару био сликама украшен, ал кад су цркву обнављали — извесно је дуже времена била пуста и занемарена — закречили су зидари већи део олтара, не знајући, да бришу можда драгоцен споменик старог српског сликарства. Не разабрах, коме се у заслугу има уписати, што је бар ово неколико слика остало незакречених На црквеном кубету има сребрн крст, у коме је урезан некакав запис дароваоца из старих времена. О томе крсту причао ми је садашњи свештеник ово:

Дошао беше некакав старинар из Београда, па му прећашњи свештеник причао о запису на крсту. Старинар хтеде крст скинути, да га понесе; али свештеник не даде, говорећи: »Вала ако треба гинути, погинућу, али не дам крста скидати!« И тако је крст и данас на кубету.

Школа је врло лепа и на први поглед пада човеку у очи, јер са своје лепоте далеко одскаче од осталих скромних сеоских кућа. Тужили су ми се сељаци, како им је тешко добавити учитеља — и тада беху без учитеља — и кад им којег пошљу из Београда, тај или није довољно спреман, или је овамо послат ради казне, те им се ни ти учитељи не могу дуго да задрже; свему томе нису сироти сељеци криви, већ пустиња, у којој им је село, па неће да им остане ни један учитељ, не могући се навићи на онај примитиван и сиромашки живот, који се у Павлици мора проводити. Међу тим има врло много деце дорасле за школу, па сва та деца ништа не уче, него остају неписмена и запуштена, као што

су им и очеви и дедови. То је велика штета, али јој нема лека.

Вратим се опет преко потока. Иза суднице је гробље; у њему нема много гробова, али је на свакоме крст од бела мрамора с натписом; те крстове тешу и записе у њих записују сами сељаци.

Мало даље од гробља на једноме брежуљку стоји тако звана Стара Павлица. То су рушевине црквице из давнашњих времена, по причању опет из доба Немањића. Одржали су се само зидови, а изнутра се виде по дуваровима старе слике светитељске са записима.

Све то лежи на десној обали Ибра, који се овде може прегазити.

Тако ми прође први дан у Павлици.

Сутра дан, 14. септембра, на Крстов-дан, дођем у судницу у шест сахата, да почнем избор, као што то закон одређује.

У судници затекох само председника општине.

»А где су други, кад сам им синоћ јасно и разговетно казао, да морају бити у судници у шест сахата?« питам га ја мало срдито.

»Море каквих шест сахата! Знају ти сељаци за сахат! Они у Београду одређују сахате, а не знају, да сељаци немају сахата; па баш да га и имају, шта им вајди, кад се у њему не разумеју — пису га свога века видели!«

Опет морадох чекати, док се одборници око седам сахата не искупише, па онда отворим судницу и, нашавши све онако, како је јуче остављено, закажем, да пуштају бираче — по закону могу у један мах ући само петорица. Али од бирача ни трага. Почеше долазити тек око десет сахата, једно што им је далеко, а друго није им о главу, па не хитају.

Како је ово тајно гласање свима била новина, то сам имао грдне муке: свакој петорици гласача морао сам и по два пута објашњавати, како ваља гласати; опомињао сам их, да се строго држе законских прописа, јер ко се тога не држи, биће строго кажњен. Поред свег тога су многи грешили, а дешавали су се и многи

смешни призори. Чини ми се, грешили су с тога, што су се бојали казне, но ја таке погрешке или нисам дао заводити у записник, или ако сам их дао завести, споменуо сам, да је дотични гласач нехотично повредио тајност гласања. Смешно ми беше, кад су ме понеки од бирача питали: »Која је, бога ти господине, наша — радикална кутија?« И чисто ми нису веровали, кад сам им казао, да закон забрањује називати кутије по партијама, а допушта називати их по кандидатима.

Како су гласачи у великим размацима долазили, то сам имао и сувише времена за разговор са одборницима.

Питали ме они за многе ствари у Београду, за партије, за власнике и т. д. Ја сам им одговарао. како и докле сам по чистој савести могао одговарати. Мало ме је изненадио један овим питањем:

»А које си партије ти, господине?«

»Ја сам. брате, шојка«,[1]) одговорим ја отворено. »Дошао сам у Србију, да будем професор. То и јесам, и само то. Политику бистрите ви, како год знате — ја се у њу не мешам.«

Они ме мало чудно погледаше, па окрепуше други разговор.

Гласачи су долазили до четири сахата по подне, но ја сам држао одбор на окупу до шест сахата, јер по закону дотле се морају примати гласови. Но после четири сахата није дошао ни један бирач. У шест сахата наместим стражу и наредим, да у судницу никога не пуштају, па ма ко био, па завршим записник о избору и избројим с одборницима куглице.

Свега је гласало 64 бирача, и ако је извадило карту 89. Неки нису дошли због болести, а неки што су далеко.

У радикалној кутији нашли смо 61 белу и 63 црвене куглице; у либералној 3 беле и 1 црвену; напредњаци овом приликом нису истицали своје кандидате.

Свршивши сав посао, како је то законом одређено,

[1]) Ја сам од оних ретких дошљака у Србији, који се тога имена не стидим, па га и не кријем ни од кога.

закључам опет судницу и поставим стражу, па се упутим с одбором опет у механу, да се одморимо. Одборници су још којекако могли излазити из суднице и за време гласања, али ја не изађох цео дан ни за часак, јер сам се бојао злих последица, ако се деси каква неправилност, кад бих оставио невештим и неписменим одборницима, да примају гласове.

У механи затекосмо неколико сељака, који су одоцнили, па бојећи се да их не нађе какво зло на далеком и опасном путу до куће, остадоше да у механи преноће.

Сељаци су били сви потпуно задовољни овим новим начином бирања. Причали ми незгоде о пређашњим изборима:

»Искупимо ти се на избор па се поделимо у два у три табора. Свако себи дере, па ти дође и до коца; падне и крв. Умеша се полиција и пристаје уз ону странку, која је на влади Страда многи прав здрав. Некога одведу у затвор, неко плати главом, и скоро увек изаберу онога, кога хоће полиција, па ма да су јој противници у већини. — А сад ти лепо спустим кулицу, где ми је воља, нит ко зна, где сам спустио, нит сме да ме пита. Нема ти ту ни полиције, да ме мотри, па да ми после учини какву пакост. И после свега тога народ се мирно разлази — сам си видео. Нико не рече ружне своме другу из друге партије.«

То вече сам частио цео одбор и све сељаке, што се у механи затекоше; преко дан сам такође частио одборнике и како сам се пренеразио. кад ми механција изнесе рачун за сав трошак, по коме сам имао да платим цигло осам динара.

Камо лепе среће, да нам је у Београду бар трећи део ове јевтиноће.

Сутра дан 15. септембра одем опет у судницу с одборницима, и кад нађосмо све, како смо оставили, узмем запечаћени записник о избору, опростим се са свима и узјашем механцијина коња, а сам механција пође пешке у село Рвате, куда је јутрос отишао одбор-

ник, што ће са мном — према законском пропису — путовати у окружно место Чачак, да предамо изборна акта главноме бирачком одбору за цео округ.

Механџија ухватио преки пут, те га изгубим из очију; но ја сам знао пут, те сам јахао много слободније, тим пре, што је ово трећи пут, како сам на коњу. Па ипак ме снађе мала несрећа. Загледао се ја у Ибар, па премишљам о свему, што се збило у Павлици, а коња пустио да иде како му је воља. Мора да се и мој мирни зеленко нешто дубоко замислио, јер се од једаред тако јако трже, да мене изненађеног избаци из седла и ја се нађох полеђушке на стази; срећом сам држао улар у руци, па ме он задржа, те се не убих. А шта је било? Из шипрага искочило неко несташно теле, те ми се замишљен коњ уплашио и тргао Брзо се ја дигнем и прво погледам око себе, да ме није ко видео; и кад се нађох сам, очистим се, закрочим коња, па онет напред. Мало час стигнем до скеле, где ме је очекивао мој одборник Јеврем.

Пређем скелу и око десет сахата бејах опет у Рашкој. Само је један друг пре мене стигао. До подне се искуписмо сви.

Док нам се спремао ручак, пређемо још једном на турску страну.

Тога дана беше стигла овде нека турска комисија из Новог Пазара. Чланови те комисије спазили нас из далека, те нас лепо дочекали у ћумруџијиној соби. Кад смо у собу ступили, они устадоше и по турски нас поздравише, а ми им прилажасмо и руковасмо се. Најстарији у комисији беше председник највишег суда у Новом Пазару. Његов помоћник беше млад Турчин, млађи од најмлађега међу мојим друговима; мора да је био врло спреман, кад је тако млад био и члан ове комисије и члан државнога суда у Новом Пазару. Остали чланови комисије беху угледнији грађани из Новог Пазара; сви су носили турско одело, осим старога и младога судије. Двојица, тројица нису знали српски, остали су с нама врло лепо српски говорили. Већином је во-

дио реч стари судија, који нас је непрестано нуткао дуваном. Испричасмо му, шта смо ми на граници по општинама радили, па упитасмо и њега: чега су ради они као комисија изаслани? Он нам рече: добили су заповест из Цариграда, да ту на граници дочекају ону пограничну комисију, о којој сам напред говорио, па ће тек онда сазнати, шта имају чинити.

Како овде на ћумруку имају Турци и свога дуванцију, то затражисмо да купимо дувана и понесемо. Кад плаћасмо, један од мојих другова хтеде враћени кусур дати продавцу у име бакшиша, но Турчин се мало намршти, па рече опоро: »Не смем примити, јер ето ми је ту власт, па ће ме узети на одговор, што више примам за дуван, него што је царевина одредила.« Како је овај обичан Турчин у свом увређеном поносу умео фино одбити поклон, који му не треба, па да ипак — бар привидно — не увреди госта!

При растанку извинио нам се Алија, што не може с нама прећи, да га ми почастимо у Рашкој, јер мораде бити на услузи комисији.

Лепо и пријатељски опростимо се с Турцима и вратимо се.

7. Од Рашке до Чачка.

После ручка попијемо код капетана каву, па посе-дамо на кола и пођемо у Чачак. С нама је опет пошао капетан, а пристаде уз нас и честити рашчански учитељ, Милутин Радоњић.

У мрак стигосмо истим путем, којим смо ишли до Рашке, на Ушће, где нас је чекало и остало друштво.

И ако бејасмо и уморни и гладни, ипак не беше никоме ни до одмора ни до јела, већ онако под ведрим небом а пред механом стадосмо један другоме причати: колико је код кога гласало за радикале, колико за либерале; како је текао чији избор; како је ко путовао. У том разговору, кад се ја потужих на свога коња, како је мало респектовао моје председничко господство, те ме тресну о ледину, насмеја се грохотом цело друштво, а највише мој друг, старији, историк, који ме је те-

шкао: »Ћути, бре! И ја сам ти тако прошао, само канда горе, но ти, јер ме још боле леђа.«

Вечера нам је трајала, како коме: некоме до поноћи, некоме преко поноћи, а неко је саставио вечеру с доручком. А и како да не ће? Сви смо били задовољни, што смо изборе свршили срећно и мирно, што смо срећно прешли ове гудуре и скоро непролазне стазе, јер сви моји другови имали су куд и камо страшнији пут, него што беше мој. Таман један друг сврши згодну причицу са свога биралишта, други почне нову, занимљивију. Тако је ишло, док песме не заменише приче; између песама опет падале су згодне здравице, али сад не више историјске, већ обичне с нашега пута, шаљиве и несташне. У том с другога краја механе забрујаше гусле. Још Павличани ми причали, да је мој одборник, Јеврем, гуслар и певач на гласу, те механција на Ушћу добавио гусле, па ти мој Јеврем стаде гудити и певати нешто старинске а нешто новије догађаје.

Сутра дан, 16. септембра, зором се кренемо у Краљево. У Полумиру се срдачно опростимо с капетаном и учитељем, па пођемо даље.

Око подне стигнемо у Краљево, где ручасмо и одмах по ручку пођемо у Чачак, где стигосмо око девет сахата у вече.

Ми бејасмо последњи, које је још очекивао главни бирачки одбор, јер смо били у најудаљенијим општинама целога округа.

Чачак је окружни град и има до 4000 душа. Лежи на голиској — западној — Морави, под брдом Јелицом. Близу Чачка су два близаначка виса: Овчар и Каблар, између којих протиче Морава. На Овчару се налазе многе богомоље из старога доба, којима се већином не зна порекло; ти су манастири с тога важни, што се у њима гајила српска књига у оно најцрње доба српског народа, кад су Турци најбешње жарили и палили по Србији. У манастиру Никољу сачувало се оно знаменито за српску историју књижевности никољско јеванђеље.

Чачак је постао још у доба Немањића и припадао је Немањином брату Страцимиру и онда се звао Градац, као што то по једноме запису из доба деспота Ђурђа доказује Стојан Новаковић.

У Чачку има врло лепа црква, за коју се прича, да ју је градио још Страцимир. Та се црква одликује необично великим кубетом. Два пута је била та црква џамија.

Чачак је играо важну улогу у новијој српској историји, јер су се око њега били жестоки бојеви у оба српска устанка. Још почетком 1805. године, у првоме устанку, отеше га Срби од Турака; у другоме устанку, године 1815, опет га Срби, под Милошем, отеше и до ноге потукоше Ћаја-пашу — сам паша погибе —, који се спремао, да пође преко Мораве и да угуши устанак у колевци му, у рудничкој нахији. Том приликом на брдашцу Љубићу, одмах преко Мораве, прославио се Танаско Рајић, који погибе, опкорачивши топ, јер га је жао било, да топ код њега жива падне у руке Турцима.

У Чачку има нижа гимназија, а важно је забележити, да је прва гимназија у Србији отворена у Чачку, па је тек 1845. године пресељена у Крагујевац. Чачак је чувен са свога кајмака, што га готове сељаци из околине и за њега лепе паре узимају.

17. септембра у осам сахата одемо у начелство, зграду, која се одликује својом пространошћу и лепотом. Ту је заседавао главни одбор, коме предадосмо на реверс своја изборна акта.

8. Од Чачка до Београда.

Још тога дана око десет сахата крепемо се преко Горњег Милановца у Крагујевац.

Прешавши по дрвеноме мосту преко Мораве, успемо се на историјско брдашце Љубић и уђемо у руднички округ. Тај је округ важан за Србију с тога, што се у њему зачео други устанак, који је засновао срећнију будућност Србији. У томе је округу чувено Та-

ково са оним знаменитим грмом, код кога је 1815. године на Цвети војвода Милош Обреновић развио заставу и скупљеним завереницима викнуо: »Ето мене, ето вас, рат Турцима!«

Путујући кроз кршевите али куд и камо бујније и плодније пределе од оних око Ибра, стигнемо око подне у најмањи окружни град у Србији, у Горњи Милановац.

Горњи Милановац звао се у први мах Деспотовица, по речици, на којој је подигнут, а основан је тек 1856. године. Данашње име дао му је кнез Милош за спомен своме старијем брату, Милану. У њему живи близу 2000 душа. Има гимназију с два разреда. Црква је од тесаног камена и врло је лепа.

Ручавши у Горњем Милановцу, кренемо се у Крагујевац и, како беше недеља, сретасмо уз пут читаве гомиле сељака и сељанака у дивној народној ношњи.

Лево од друма спазисмо у даљини срце Шумадији: планину Рудник. Та је планина чувена, као и Копаоник, са својих руда; отуд му и име, а по њему и цео округ носи име, по коме се опет кнез Милош звао руднички војвода. Још у најстарије доба доводили су српски краљеви веште рударе из страних земаља, да из Рудника ваде разне скупоцене руде. Под самом том планином био је град Рудник, од кога данас стоје још само зидине; у том су граду српски владари ковали новце. Како га је Кара-Ђорђе освојио 1804. године, од то доба опусте.

Прошли смо и у лево оставили чувени манастир Враћевшницу, где је 1812. године Кара-Ђорђе сазвао народну скупштину и објавио јој, шта је решено између Русије и Турске на миру у Букурешту, а одмах после тога, 1813. године, Срби изгубише све, што су дотле под Кара-Ђорђем задобили.

Око четири сахата по подне уђемо у крагујевачки округ, у легло првога устанка, јер ту је Карађорђево место Топола, ту Орашачка планина, где је збор незадовољних Срба изабрао Кара-Ђорђа за вођу у првоме устанку.

На један сахат пред Крагујевцем једва смо у мраку могли распознати уз пут мали манастир Дивостин. О њему народ прича:

У старо доба сазидала га нека богата девојка, па стала на брежуљак испред њега и, дивећи му се, узвикнула: »Дивостине, ала си диван — гром те спалио!« У тај мах пукне гром из ведра неба и запали манастир, те је све до скора био у рушевинама.

После девет сахата у вече стигнемо у Крагујевац, једва чекајући, да се онако уморни и изубијани добро одморимо; јер није шала, шест дана једно за другим од јутра до мрака трести се на колима.

18. септембра у десет сахата седнемо на железницу и тог дана у вече стигнемо у Београд.

* * *

Месеца децембра беше умрьо један од избраних посланика у чачанскоме округу и ми смо у сред зиме, у почетку јануара, сви морали путовати опет сваки у своју бирачку општину, јер се накнадно морао изабрати нови посланик.

Само се по себи разуме, да смо се на овоме путу много више намучили, али смо бар још једном видели све ове лепе крајеве, које не ћемо никада заборавити.

ДАРОВИ НЕБА.

1.

Све се на свету мења пред лицем божанства штедрог,
Из ноћи зора се рађа и вече из дана ведрог.
Где је прохладни ветар с хумова шумио травни',
Ту зимска студена пустош покрива далеке равни.
Окован дебелим ледом не шуми поточић живо,
И небо, лазурно некад, суморно сад је и сиво.
Са пленом гаврани лете на снежна и пуста поља,
И снегом засута спава у сну мртвачком доља.

Тамо, где тиха Травна у море балтијско стиже,
Воденица се стара у влажној ракити диже.
Са тешких витлова њених клепет се не чује више,
Кроз трску вијор се кида и речне обале брише.
Њу је подиг'о давно Радигост на месту томе
И ту с унуком живи. Остављен на свету с њоме,
Он је познао у њој весеље убогих дана,
Уважен од добрих људи из мирних вагарских страна.
Мала је унука расла на крилу старости свеже,
Као што лоза расте и сочне развија вреже
Око старога стабла. Њу ветар милује с гора,
И плави забавља талас и ропот сињега мора.

Јоште Немиса није, у своме небесном лету,
Са топлим, пролетњим дахом благовест принела свету —
Из ледних пећина својих Бореас царује седи,
И море колеба сиње и бујне потоке леди.
Огромно, студено сунце у заре освиће златне
И озарава зраком планине и равни блатне,

Где ритер-гевтонац јури кроз тундре одважном ногом,
И ваздух оглашава са звонким ловачким рогом.
Где дивље, космате звери из мрачних јазбина ничу,
Па блуде за пленом својим и тужно пољаном ричу.

Једне вечери тако стајаше замишљен деда
На пустој обали Травне. Магла је падала бледа,
А пред њим на влажном песку клада је лежала дуга
И кратка сикира једна. Нејасна некаква туга
Испуни старчеве груди у тами вечери бледе,
И он, од дневна рада уморан, на кладу седе.
Прошло је већ много дана како је вукао амо,
Да од ње, радећи трудно, чун један истеше само,
Па да га на море пусти, кад светла осване Лада,
А покидане мреже оплешће Дубравка млада.
Но рад је текао споро. Дељ'о је толике дане,
И сад му готово дође, да пос'о залудан мане.

Пред њиме пространство пукло и сиње, далеко море,
За њиме градови древни и суре саксонске горе.
Под ледом, нечујно скоро, жубори сањиво река,
У младој, оближњој гори тавни се зелена смрека.
Пред неисказаном тајном велике божанске моћи,
Кад к' небу обрати поглед у јасној звезданој ноћи —
Пред старца испаде момак у суром рибарском руву,
Пажљиво ступајућ' ритом и трску ломећи суву.
Из рита гавран се диже, бијући крилима бурно,
Па гракну над њима тупо и оде у маглу журно.

„О, деда", ускликну младић, „тако ти Богова, стани!
Има ли колебе људске у овој поноћној страни?
Срдито Бореас душе и дахом леденим реже,
И звери од влажног даха у мрачне урвине беже,
Тражећи склоништа себи. Моје су уморне ноге,
Јер много путујем дана и земље обиђох многе."

Старац се замисли мало, па онда с путником пође,
И, благо зборећи с њиме, убогом станишту дође.

Дубравка упали лучу, кад путник с дедом се јави,
Па онда изађе смерно, да скромну вечеру справи.
А старац растури сламу по поду колебе своје,
Где у буџаку мреже и друге алатке стоје —
И онда разговор поче. Младић му причаше тада,
Да је кренуо давно из Ране, свештена града,
По вољи Усуда старца. За време арконског боја,
Он, поред храброга оца, два брата изгуби своја.
И сад је пошао, вели, кроз пусте вагарске равни,
У Загеберег цветни, на плавој питомој Травни,
Да тражи зараде себи. Деда ће путнику тако:
„Поседи и код нас мало, стићи ћеш до града лако.“

Док они вођаху говор, унука вечеру справи,
Па онда са смерном пажњом на сниску трпезу стави
Погачу и крчаг с водом и рибу и месо суво,
Што је Радигост стари за светле празнике чув'о,
И онда у буџак оде. По каштo отуда, крадом,
Она је бацала поглед по овом туђинцу младом —
А пољем мећава душе и ваља сметове с гора,
И плаве, огромне санте пуцају са сињег мора.
Подобно леденој гори громко се ваљају оне,
Док море развали груди и све у њему тоне.

Од скромна и мирна крова не ће се клонити нико.
Тако се и млади Свевлад у брзо на деду свик'о.
Са вештом сикиром својом он чунић сагради живо,
За тим га на ваљке мету и пусти на море сиво.
Из младе церове коре исцеди сокова много,
Да би црвеном бојом бокове шарати мог'о.
Ловећи по мору с њиме спрам Луне, божице јасне,
Он се је враћао често са ловом у ноћи касне,
И пошто навуче грања и сувих букових клада,
Дубравка трпезу спреми и одмор настане тада.

Суморни јесењи ветар и време у току своме
Дедину колебу трошну почели беху да ломе.
Дрвени старински забат давно је најерен био,
А маховина седа и коров слеме јој крио:

За то од ране зоре, па докле не сађе вече,
Отпоче по гори Свевлад растова брвна да сече.
Под снажном његовом руком храшће је падало тада,
И гора хујаше дуго од тупог њиховог пада.
Но за то колеба стара у дом се шарени створи,
К'о чисти, удобан ковчег у младој, јеловој гори.

Радећи са трудом тако, и кад му времена стиже,
Од грађе, што ипак оста, он малу качару диже.
И тврде сагради резе на целој шареној кући,
Да зверка крадљива, лисац, не може унутраући.

И тако трајаху дане. Пролеће ступаше ближе,
И већ на земљу снежну весели Коледо стиже.
У топлој, угодној изби с пуцањем ватрица гори,
А деда са младим момком о даљним земљама збори.
Дубравка на сниској клупи спокојно кудељу преде,
Па слуша разговор благи Свевлада и мудрог деде.
На своме каменом стубу буктиња трепери пламом
И дим се кроз оџак вије и с густом састаје тамом.
Велики, шарени мачак, к'о скроман и пажљив газда,
Машући спокојно репом по изби тумара вазда —
И пошто обиђе редом, он се уз огањ жури,
Па онда лагано преде и тешко-дремован жмури.

2.

Већ бујна Немиса зађе по пољу крилатом ногом,
Гонећи ветрове јужне. Са изобиља рогом
На травни, мирисни престо младо се пролеће диже,
И плодопосна Лада од зрачних висина стиже.
У цветним колима њеним над бујним ускрслим светом,
Лептири упрегнути лећаху крилатим летом —
За њоме безбројно тица, у звучном и слатком хору,
Лепрша шареним крилом и рујну поздравља зору.

Пролеће ослави цветно. Са снежних, високих гора
Потоци јурнуше мутни у недра сињега мора.

У тавној, јеловој гори љубазна дигоше лица
Весници младости нежне, бокори љубичица.
И Травна набуја силно и разби уставе снежне,
А земљу пробише суву шибљике и травке нежне
И вредна прозуја пчела. Под светлим, небесним сводом,
Све се је кретало живо за штедрим живота плодом.

У зимске вечери дуге, кад беше свршена кућа,
Свевлад је из густог рита довук'о врбовог прућа,
Па је од њега плео плетере и другу згоду,
Да њиме обалу дигне и речну одбије воду —
Како би створио њиву од блатног, нездравог рита,
Угодно и плодно место за воће и разна жита.
Цосао тежак је био. Сви троје навале с тога,
Плетер се пред реку пружи и земља набије многа.
А за тим по благој кôси усаде врбове гране,
Да тако сузбију талас од уске улазне стране.
И кад је огњени Сварог границе одбио зими,
Зелено напупи шибље и све се од реда прими.

Док време не стигне суво, у коме поље се ради,
Свевлад се са трудом приже, да нужну ралицу гради.
А кад већ и њу сврши, он поче трску да сече,
Радећи у троје живо, док позно не падне вече.
И небо сталноме труду обилне награде даде,
Јер још истога лета почеше да њиву раде.

Једнога дана, дакле, кренуше у поља влажна,
У тврдој ралици својој гонећи два вола снажна.
Јутро је прекрасно било. У зраку врева се хори,
И дрвље лиснато шуми у тавној, дубокој гори.
Са црних и влажних поља магла се подиже плава,
А сиња пучина морска у даљи ишчезава —
Ила се к'о тавна пруга са небом далеко љуби,
И у бескрају пустом лагано и тихо губи.

Тога топлога дана једва се, готово, стало:
Деда је волове тер'о, а Свевлад држао рало.

У светло и жарко подне, седећи под хумом травним,
Они су крепили душу јестивом и санком тавним.
А после још много дана, чим исток далеки руди,
Бацаху до ноћи семе у штедре земљине груди.

Тако и време стиже, да снагу одморе мало,
Под кућну широку стреху склонише малено рало
И деда у варош оде. Свевлад се подиже тада
На цветну обалу Травне, а с њиме Дубравка млада.
Благо је падало вече. По небу пловљаше Луна,
А Свевлад бацаше мрежу са лаког, шареног чуна.
Девојче подигло скуте, па вуче крајеве мреже,
У којој безбројне рибе са сјајном краљушти леже.
И пошто с пажњом је скупи и журно подигне горе,
Она их у кошар стресе од вите липове коре.
Ал' ту се невоља деси. Радећи са мрежом тако,
Она се побрка нешто и у њу замрси јако.
А Свевлад притрча збуњен и стаде да мрежу скида,
У којој девојче стоји са жарким руменом стида.

Са мора подуну вијар. Обалом зашушти грана,
И чудан задрхта узвик из тавних, далеких страна.
И Свевлад претрну чисто од тајне некакве студи,
Јер му се учини узвик из бујних његових груди.
Страшно га гушило нешто. Снажно му цептило тело,
И он притиште пољуб на њено млађано чело —
А вијар још јаче пирну. Но кад је пригрли ближе,
Овај га чудесни вијар у небо звездано диже.

После га завитла силно. Прво се Дубравка трже,
Одби се с његових груди и кући похита брже,
А он се за њоме крет'о. Идући пољаном целом,
Обоје ћутаху они, збуњени ненадним делом.
Слатко је певао славуј на тихој обали Травне,
И топли проструја ветар кроз ноћне слојеве тавне.
А са раскошних поља и оздо са долине,
Опијајући мирис диз'о се у висине . . .

*

Деда је већ кући стиг'о. Чекајућ' дечицу драгу,
Он је пушио лулу на сниском дрвеном прагу.
Како унука стиже на травно двориште с пленом,
Он виде смућеност чудну на нежном чеоцу њеном,
И замисли се нешто. Дубравка по крчаг оде,
Да с блиског кладенца хладног донесе кристалне воде —
И заплака се горко. Ал' то се дешава каштo,
Да млада девојка плаче, ни сама не знајућ' за што.
Но деда Свевлада дозва и дуго зборaху оба,
И расташе се ведри у позно, поноћње доба.

3.

Близу обале морске, где Загеберег стоји,
Древни се жртвеник диже. С камених стена свој'и',
Тамо младошћу нежном царује небесна Лада,
И огањ свештени гори и нема тишина влада
Од седих столећа својих. Бестрасни свештеник само
И чиста, невина љубав, с дарима приступа тамо.
И дим се лелуја плави с божанског огњишта горе,
И као сладосни шумор свештене песме се хоре.

Под венцем мирисних ружа Дубравка ступаше сада
И с њоме весео Свевлад, где светла царује Лада
И хор пастира пева. Да вечна буде им свеза,
Седи их свештеник призва и цветним ланцима веза.
И тако пролеће светло сврши се обредом сретним,
Под сенком столетних шума у дубравама цветним —
И жарко приступи лето. Као божанска Лада,
С развитком времена равно разви се и нева млада.

Јутро је. Кретање струји из ноћних слојева мрачни',
И зора нечујно ступа на исток пурпурно-зрачни.
Шуморе високе јеле, дижући лиснате гране,
И поток ромори живље кроз цветне, далеке стране.
А Свевлад од куће пође. Са њим се Дубравка крете,
Да рујне јагоде бере и шуме обиђе свете.
Уз пут је, вијући венце, са песмом здравила поља,
А натпевала се са њом планина и звучна доља.

Целога тога дана блуђаху по гори тако,
И подне превали давно, а жега још мори јако.
Равна тишина нека покрила природу широм,
И природа се летња окова дубоким миром,
Да звука не беше нигде. Обоје из поља журе,
И Свевлад, погледав горе, прошапта: „Ево нам буре.“
И баш у часу томе забруја безгласна даља,
К'о да се огромно нешто у земској утроби ваља —
И ветар широко дуну. С далеких, западних страна
Перната кретоше јата у заклон лиснатих грана.
Широки Дубравкин шешир, што га је од сламе плела,
Потхвати силовит вијар и диже са њеног чела
И бујна коса се просу... Ветар је гранчице слам'о,
А она подиже руку и онда зажмури само.

Густа се зацари тама. И мућа огњена сијну,
А тежак огласи ропот и поља и планину,
За тим се проломи пуцањ. На колесници зрачној
То бог огњени, Перун, по бури вози се мрачној.
Он стреса космату главу и риче у гњеву своме,
Под тешком његовом стопом мрачни се облаци ломе —
И ваљају се бурно низ благу планинску косу;
Небо се провали чисто и бујни пљусак се осу...

Спрам сјаја пламене муње сад Свевлад пећину спази,
Упрти Дубравку снажно и крете по уској стази.
И ту се склонише онда. Из тврдог заклона свога
Они су слушали грохот и рику огњеног бога.
Јер, морском подобно шуму, висове и тихе низе
Испуни потмули шумор са мрачне божије ризе.
И старо, столетно храшће падаше под бурним дахом,
И ваљаше се доле с бујицом мутном и плахом.
Далеко са синјег мора хори се ломљава вала,
И море помамно кључа крај стена и обала
И пену високо баца. У страшном и општем хуку
Изгледа к'о да се небом огњене аждаје туку.

Кући се не може ићи. О љути некакав камен
Свевлад је из суве смреке истер'о живосни пламен.

За тим их савлада умор и дремеж поче да гони,
И сан им окова очи и тврдо заспаше они.

Када се тргоше из сна било је прилично касно,
Гора је дисала миром и сунце грејаше јасно.
Хиљаде шарених тица певаше у звучном хору,
И светла тишина дневна владаше на мирном мору.
Све живо дисаше миљем и чудним небесним слављем:
Чистотом небеса плава и цела природа здрављем.
Тавно-зеленом бојом младо је трептало биље,
Свуд бујна раскош се шири и свеже изобиље.
Јер плавоока Лада у пуној, царственој снази
Иђаше за летњим сунцем по зрачној његовој стази.

Протече тридесет дана. И жетва обилна стиже.
Са кривим и оштрим српом Свевлад се у поље диже
И с њиме Радигост стари. Дубравка остаде млада,
Јер време приспело беше, да тешког мане се рада.

4.

Жарко се гасило лето. За то је и Свевлад хит'о,
Да среди плодове земске и једро овршн жито.
И воденица стара по ново зашуми тада,
Клопара високи точак и вода са шумом пада,
А врбе трепере благо. На даљном небеском вису
Ждралови на југ се крећу у дугом и танком низу.
На густом и тихом пољу још цврчак весело пева,
И врапци с цвркутом слећу и јата малених шева.

У скромној, шареној кући било је свачега доста,
А од качаре мале богато скровиште поста
Од разних плодова слатких. Под сенком зелених јела
Обиљем од сваке руке дисаше кућица цела.
Из жбуња рибизле сочне, крај сниске ограде што је,
Сунцокрет извио главу, и тешке кошнице стоје.
Њих је с пролећа младог подиг'о умешни деда,
И сад су препуне биле дебелог и слатког меда —

И већ их стресати ваља. У врту плодови свуди:
Ту слатка нија се крушка, а тамо јабука руди;
Скривена под густим лишћем, у нежном заклону своме,
Провири по кашто отуд к'о лице стидљиве моме.

Већ блага и светла јесен на прагу године стоји
И штедре прибира даре од претходника свој'и',
И душе студеним ветром у дуге вечери тавне,
Ломећи увелу трску на пустој обали Травне . . .

Са током времена штедрог све се је мењало редом,
Па и Дубравка лепа. По њеном чеоцу бледом
Сенка некакве збиље јасно се видети дала,
Она је, к'о мајка Лада, пред лице јесени стала —
Јер љупко њезино лице и нежно, детињско тело,
Као раскошна јесен, диже се и разви цело.

Чајка над морем кличе . . . Подне је приспело касно,
А танка свилица лети и сунце трепери јасно,
И цврчак у трави пева. Дубравка из куће пође,
И са кошаром малим под зрелу јабуку дође.
Узабра широки локвањ, па њиме обложи стране.
И тада наслага воће и свеже одозго гране —
И таман подиже руку за рујном јабуком тамо,
Она се затресе силно и придржа се само:
И дар најлепши неба на мекој лежаше трави,
Снажан и крупан деран, очију и коса плави'.
Плашљиво погледа нева то светло небесно чедо,
И жарка, стидљива румен поли јој чеоце бледо.

Дуго је стајала она, гледећи детенце драго,
За тим га подиже с траве, и осмехнув се благо,
Отиде кладенцу бистром. Деран се најежи мали,
Када га студеном струјом полише кристални вали.
После се намршти јако и проли невине сузе,
А млада Дубравка онда и њега у кошар узе
И к воденици дође. Ту нева стидљиво стаде
И штедре дарове неба у руке дедине даде —

И воће и плаво дете. Онако љупка и млада,
Стојаше млађана нева к'о светла и нежна Лада.
И деда отури лулу, па диже унука горе,
И стара његова уста са хвалом Божици зборе:
„Хвала ти, небесна мајко, што хумовима снежним
Зелене бокоре враћаш и красиш подмлатком нежним!“

*

Сиње се колеба море, кад дуне Бореас мрачни,
Он гони облаке тавне и живот затире зрачни;
Али ће пролеће доћи, где реке под ледом стоје,
Да млади васкрсне живот и распе дарове своје.

Војислав.

НОВИ ПРИЛОЗИ ЗА ПОЗНАВАЊЕ ВИНА.

ОД МИТЕ ПЕТРОВИЋА.

Предходан рад.

Економска важност винодеља, велика вредност винодел-ских производа, множина превара у трговини са вином и ве-лики обим, који су узеле те преваре особито у последње време, изазвале су потребу, да се хемијским анализама установи ха-рактер правих, природних вина. За овај рад хемичара везани су подједнако интереси производника и трговаца, а поглавито је од важности за законодавство, од којег једни и други траже помоћ и заштиту. Задаћа хемијске анализе је, да тачно одреди, какви се сви састојци налазе у правоме вину и у којој се мери налазе. А пошто та мера није ни за вина из једнога предела једнака, а за разне пределе може веома да се разликује, то је неопходно потребно, да наука, која овде треба да послужи при-вредним интересима, располаже са што више винских анализа из свију винодел-ских предела. Само на множину података осла-њајући се може она изнаћи прави пут и мерило, по ком се има вредност винодел-ских производа оцењивати и даље начин, како се могу преваре открити, те тиме интереси производника очувати.

Из тих разлога излазиле су последњих година и још јед-нако излазе у Немачкој, Енглеској, Француској и Италији не-бројено многе расправе, које се занимају винском анализом.

И код нас у Угарској винско је питање већ доста дуго на дневноме реду. Али да се то питање реши као што треба,

за то би пре свега био нуждан аутентичан материјал, т. ј. велика множина винских анализа из свију крајева Угарске. Кад би се влада без тога материјала повела само за законима, који су донети у другим државама, онда би то могло бити лако од штете за угарско винодеље. Но винских анализа из Угарске још је за сада мало и то је међу осталим један разлог, што се са решењем винскога питања мора да одуговлачи.

Ма да велики део српскога народа живи од винодеља, ипак су слабо кад анализе вина из српских крајева излазиле пред научан свет, а о каквом систематичном раду у том погледу није код нас нико помишљао. Писцу ових редова беше остављено, да у томе први почетак учини својом енолошком расправом „Сремско вино“, која је угледала света у „Летопису“.[1]) У истој је саопштено 49 анализа сремскога вина. За свако вино одређена је специфична тежина, множина алкохола у запреминским процентима, укупна киселина, екстракт, испарљива киселина, за нека вина још и стреш, а за слатка вина и шећер.

Кад сам се тога посла латио, онда ми је било пре свега до тога стало, да се што брже оријентујем на новом ми пољу, те да што краћим путем дођем до много података. Због тога су одређивани само најглавнији саставци вина, а нису употребљене ни најтачније методе. Тако је алкохол одређен у дестилату ареометром, екстракт индиректно, а испарљиве киселине само приближно. Инак су све употребљене методе биле довољно тачне, да нам даду прву слику о главним карактерима сремскога вина.

Испитивањем тим дошло се до ових резултата, у којима бројеви за алкохол показују запреминске проценте, а бројеви за екстракт и укупну киселину множину грамова у 100 куб. центиметара вина:

Сремско вино у опште. (39 анализа)	Алкохол.	Екстракт.	Киселина.
Средњи број	10·45	2·66	0·63
Најмање	7·95	1·94	0·41
Највише	13·91	3·50	1·00

[1]) У књизи 141. Иста је после публикована и на мађарском језику под насловом: „A szerémi bor“ у „Természettudományi közlöny“-у, свеска 200.

а) Бело вино			
(19 анализа)			
Средњи број	8·96	2·43	0·62
Најмање	7·95	1·94	0·53
Највише	9·82	2·54	0·70
б) Црно вино			
(10 анализа)			
Средњи број	11·75	2·89	0·65
Најмање	10·31	2·42	0.43
Највише	12·75	3·50	1·00
в) Шилер			
(10 анализа)			
Средњи број	11·97	2·84	0·64
Најмање	9.41	2·35	0·41
Највише	13·91	3·50	0·85

Сви податци односе се на стара вина. Ни доцнији пишчеви радови нису знатније променили наведене бројеве, они су још и сада задржали своју важност и показују, као што је већ речено у првој расправи, да сремско вино спада међу најврсније вино, које постоји у средњој Европи.

После „Сремскога вина“ — ако изузмемо опет моје расправе о бермету[1]) и ракији[2]) — није се дуго појавио код нас никакав енолошки рад. Истом приликом винарскога збора, који је држан 1. и 2. фебруара 1889. у Нишу, израђен је повећи број анализа вина из Србије и објављен је после у извештају о том збору.[3]) Са збором била је на име у вези и винска изложба. Не мање него пуна стотина од изложених вина је анализована, а посао тај израдили су *др. Марко Т. Леко* у друштву са *др. Ф. Шамсом,* државним хемичаром и *М. Тројановићем,* виноделским комесаром.

Поменута господа одредили су за 100 проба вина специ-

[1]) „Летопис Матице Српске“ књига 145. у расправи „Појаве при грађењу бермета и одређивање екстракта“.

[2]) Id. књиге 157. и 158. у расправи „Производња ракије у нашем народу“.

[3]) „Рад винарског збора у Нишу. Са анализама вина изложених приликом тога збора и одаслатих на париску изложбу“. Издање кр. срп. министарства народне привреде. Београд 1889.

фичну тежину, алкохол у запреминским процентима и екстракт (грамови у 100 куб. центиметара). Посао се морао на брзу руку свршити и према томе биране су и методе. Специфична тежина одређивана је ареометром, алкохол ебуљиоскопом, а екстракт индиректно. Али најгоре је, што није учињен никакав избор између вина, него су анализована — то се јасно види из саопштених анализа — и вина очевидно још не развијена и покварена. То је узрок, да израчунати средњи бројеви губе много од своје вредности. То треба имати на уму, кад се посматрају ови податци, до којих се дошло у Нишу анализама 100 вина:

Српско вино	Алкохол.	Екстракт.
Средњи број	12·0	2·4
Најмање	8·6	1·43
Највише	17·0	12·75

Сем поменутих 100 анализа саопштене су у извештају о раду винарског збора још друге две серије винских анализа. У првој серији су 32 анализе вина, послатог на светску изложбу у Париз, међу којим се налазило неколико проба истога вина, које је увршћено већ у прву стотину. Исте су израђене у другом одељењу крал. српске државне хемијске лабораторије у Београду, а одређивана је сем специфичне тежине, алкохола и екстракта још и множина укупне киселине и пепела за сва вина, а за нека од њих још и множина шећера као и танина и „бојећих материја“.

Друга серија доноси опет анализе српских вина, која су доцније послата на светску изложбу у Париз. На броју их је 58., од којих 11 отпадају на бело вино, а 47 на црно. Анализе те израдио је *др. М. Т. Леко,* уз суделовање *Б. Ановића.* За све винске пробе изнађена је у овој серији специфична тежина, алкохол у запреминским процентима, екстракт, укупна киселина, танин и боје и пепео.

Ни код једног ни код другог низа нису наведене методе. које су употребљене за анализовање, а оба имају и ону истуману, која се увукла у анализе прве стотине, т. ј. није се пазило на избор вина, која су згодна за анализовање, него и ту има још много са свим неразвијених и покварених вина, што

иначе не треба сматрати као кривицу аналитичара, него као доказ, да нису имали никаквог енолога при руци.

За прву серију анализа нису израчунати средњи бројеви, код друге серије је то урађено и то посебно за бело и црно вино. Како ћемо у даљем току ове расправе морати чешће да се осврнемо на те податке, то ћемо и њих овде навести. Алкохол је изражен у запреминским процентима, све остало значи грамове у 100 кубних центиметара вина.

Српско бело вино (11 анализа)	Алкохол.	Екстракт.	Киселина.	Пепео.
Средњи број . .	12·15	2·67	0·581	0·1800
Најмање . . .	10·00	1·52	0·264	0·0872
Највише . . .	15·00	5·25	0·718	0·3176
Српско црно вино (47 анализа)				
Средњи број . .	11·62	3·03	0·557	0·2062
Најмање . . .	9·00	1·77	0·361	0·1246
Највише . . .	14·50	10·75	0.781	0·3264

Из наведеног разлога важи за вредност ових средњих бројева исто, што је речено код прве стотине.

Нове анализе.

За време ових последњих шест година, од како је „Сремско вино“ угледало света, начињен је у хемијском испитивању вина велики напредак. Винско питање претресано је са хемијскога гледишта у многим стручњачким скупштинама и у нарочитим, на то од појединих држава сазваним, комисијама, поглавито у Немачкој и Француској. Обим испитивања проширен је на већи број састава и претресане су употребљаване методе погледом на њихову тачност. Расправе те знатно су унапредиле наше познавање о вину и мерило за оцену винских производа постало је отуд прецизније и сигурније. Може се рећи, да је наука позвала све своје најбоље снаге на рад, да олакша државама решење винскога питања.

И писац се морао у даљем свом раду на пољу винске анализе управљати по тим новијим захтевима. Круг састава

за испитивање је код свију новијих анализа раширио. За неколико вина опредељене су множине минералних састава ка и глицерин, ком се у новије доба приписује велика важност при оцењивању вина, те је тим допунама слика вина из наших крајева постала потпунија и прецизнија.

Уједно су прихваћене и строжије методе. Тако није више алкохол одређиван ареометром у дестилату, него је дестилат најпре измерен и за тим му је изнађена специфична тежина пикнометром; по тој специфичној тежини и по тежини дестилата израчуната је множина алкохола у вину и исказана је, као што се сада захтева, у грамовима за 100 кубних центиметара.

Код неколико старијих анализа, које су такође добиле места у овој расправи, одређиван је још алкохол по мање тачном начину са ареометром. У тим случајевима су нађени запремински проценти, т. ј. кубни цептиметри множењем са 0·7937 (специфична тежина апсолутног алкохола) прерачунати у грамове, да би се тим упоређивање олакшало. Где је год то рађено, изреком је назначено.

И сви новији податци за екстракт добивени су директним путем мерењем остатка од испаравања над кључалом водом. Где је рађено још по индиректној методи, и то је изреком у таблици назначено.

О начину, којим су одређивани други саставци, наћи ће читаоци потребан обавештај даље у овој расправи, где томе буде место.

У првој овој таблици, што сада долази, изложена су новија испитивања о сремском вину, којем је цела прва расправа била посвећена:

Анализе сремских вина.

Врста вина и постојбина	Колико је година старо	Специфична тежина код 15° С.	у 100 кубичних центиметара вина налази се у грамовима																
			Алкохол	Екстракт	Минералне материје	Слободне киселине укупно	Сталне киселине	Испарљиве киселине	Стреш	Винска киселина	Глицерин	Сумпорна киселина	Фосфорна киселина	Хлор	Калк	Натрон	Креч	Магнезија	Шећер
1. Црно вино Гргетешко	2	0·9920	9·76	2·44	0·22	0·49	0·42	0·054	0·1704	—	0·77	—	0·0486	—	—	—	0·0215	—	има
2. „ „ „	3	0·9933	9·49	2·34	0·22	0·53	0·43	0·077	0·1504	0·0675	0·66	0·0309	0·0448	0·0059	0·0805	0 0083	0·0100	0·0267	0·208
3. „ „ Карловачко	1	0·9920	11·07	1·93	0·22	0·45	0 35	0·085	0·0576	—	0·58	0 0158	0·0448	—	—	—	0·0115	0·0180	има
4. „ „ „	4	0·9966	7·44[1])	2·02[2])	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5. „ „ Черевићко	1	1.0324	8·78	10·32	0·44	0·84	0·71	0·140	0·1700	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6. Шилер Шидски	1	0·9920	10·78	2·08	0·19	0·37	0·29	0·062	0·2049	0·1290	0·69	—	—	—	—	—	—	—	мало
7. Бело вино Карловачко	1	0·9946	6·01[1])	1·50[2])	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. „ Черевићко	1	0·9918	9·37	1·57[2])	—	0·60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Одређен ареометром.
[2]) Одређен индиректно.

У мојој збирци анализа налазе се још и три анализе *бараньских вина*. Ради упоређења и њих ћу саопштити. Једна је скоро потпуна (Херцег-Марок), друге две су т. з. мале анализе (манастир Грабовац и Миклош) и код њих је екстракт одређен индиректно, а за шиклошко вино и алкохол са ареометром. Сва три вина су црна, Херцег-Марочко и Шиклошко старо је 1 годину, а Грабовачко (са Дечког брда) 2 године. Бројеви имају исто значење као у предходној таблици.

	Херцег-Марок.	Грабовац.	Шиклош.
Специфична тежина .	0·9957	0·9928	0·9949
Алкохол	8·46	9·47	8·64
Екстракт	2·31	2·16	2·92
Минералне материје .	0·22	—	—
Слободне киселине .	0·54	0·72	0·65
Сталне киселине . .	0·43	—	—
Испарљиве киселине .	0·091	—	0·076
Стреш	0·1880	0·1378	—
Винска киселина . .	0·0000	—	—
Глицерин	0·57	—	—
Сумпорна киселина .	0·0137	—	—
Фосфорна киселина .	0·0320	—	—
Кали	0·0796	—	—
Натрон	0·0101	—	—
Креч	0·0246	—	—
Магнезија	0·0216	—	—
Шећер	0·231	—	—

Два пут сам имао прилике да одредим најглавније саставке и у *вршачком вину*. Оба та вина била су црна, једно (I.) 4, друго (II.) 5 година старо. Алкохол је одређен ареометром у дестилатима, екстракт индиректно. Специфична тежина је одређена на 15° C., остали бројеви значе као и горе грамове у 100 куб. центиметара вина.

	Вршачко вино	
	I.	II.
Специфична тежина . . .	0 9937	0·9903
Алкохол	9·96	6·37
Екстракт	2·61	1·05
Слободне киселине укупно .	0·72	0·60

Анализе белог вршачког вина познате су иначе већ из раније. Две колекције тамошњег белог вина, једну, коју је послао варошки магистрат, другу, коју је послало министарство унутарњих дела, анализовао је *др. В. Варта.*[1])

У првој колекцији било је 15 белих вина. *Варта* је за исте одредио специфичну тежину, алкохол у запреминским процентима, екстракт (индиректно), минералне материје, слободне киселине укупно и стреш. Средње бројеве није израчунао; ми ћемо овде навести, колико је највише и колико најмање од ког састављка нађено у тих 15 проба. Запреминске проценте за алкохол прерачунали смо уједно у грамове. Податци важе и овде за 100 куб. центиметара.

	Највише.		Најмање.	
Специфична тежина . .	0·9948		0·9919	
Алкохол запрем. проценти	11·00		9·20	
	= 8·73	грама	7·30	грама
Екстракт	2·07	„	1·46	„
Минералне материје . .	0·18	„	0·13	„
Слободне киселине . .	0·51	„	0·37	„
Стреш	0·1769	„	0·1102	„

У другој колекцији било је 15 белих и 3 црна вина. Анализа је још краће него за прву изведена и састављи се мичу и ту међу горњим бројевима. Само екстракт спао је код две пробе још ниже, на 1·41 и 1·39 грама. Она 3 црна вина показала су у запреминским процентима 12·8, 12·7 и 12·0 алкохола. И множина укупне киселине била је већа него код белих вина, за прва два 0·58, за треће 0·81. Други састављи нису одређивани.

Још пре Варте анализовао је нека вршачка вина проф. *Пол.*[2]) И то су кратке анализе. Испитао је једно бело, један шилер и једно црно вршачко вино. У њима је нашао 11·82., 12·58., 13·30 запреминских процената алкохола. За шилер и црно био је екстракт 3·91 и 3·19. Множина минералних материја била је за та 3 вина 0·18 — 0·19 — 0·24 грама, а укупне киселине 0·60 — 0·66 — 0·58 грама. Друго што није одређивано.

[1]) B. Dr. Csanády Gusztáv és Dr. Plósz Pál, A borászat könyve, Budapest 1885. p. 616., 617.

[2]) Id. p. 614.

О *белоцрквапском белом вину* имамо неколико анализа од *Бланкенхорни.*[1]) Испитивано је 11 проба из година 1866.—1871. Одређена је специфичпа тежина, алкохол у запреминским процентима, екстракт, минералне материје (пепео) и слободна киселина. Екстракт је и овде одређен индиректно Колико је највише и колико најмање од ког саставка нађено, види се из ове мале таблице:

	Највише.		Најмање.	
Специфична тежина . .	0·9993		0·9932	
Алкохол запр. % . . .	10·91		7·92	
	= 8·59	грама	6·29	грама
Екстракт	3·58	„	1·75	„
Минералне материје . .	0·50	„	0·13	„
Слободне киселине . .	0·92	„	0 42	„

Најпосле навешћу из моје збирке и једну анализу *сомборског вина,* које је било старо 2 године. Податци важе и овде за 100 кубних центиметара вина:

Специфична тежина	0·9943	
Алкохол запрем. %	9·20	
	= 7·30	грама
Екстракт	2·44	„
Слободне киселине	0·68	„
Испарљиве киселине	0·029	„

Екстракт је одређен индиректно.

О преварама код вина.

Сврха хемијских анализа је у првој линији научна, али највише анализа вина изводе се данас из са свим практичног разлога, да се открију преваре, које су у последње време веома јако учестале у трговини са вином. Кад се говори о превари код вина, онда се обично одмах помисли на т. з. „уметно вино", под којим се разумева пиће, зготовљено ли простим мешањем различитих материја, које никад нису чокота виделе. Такво „вино" производило се и још се производи у западним европским земљама у великој множини и пошто се према тамошњим приликама могло јефтиније продавати него право вино, ком је иначе са свим личило, то је „уметно вино" било први повод, да се у западној Европи развије винско питање.

[1]) Id. p. 618.

Нема сумње, да се „уметно вино“ као право вино гдекад и у Угарској продаје, али нема још ни једног доказаног случаја, да је когод у Угарској право „уметно вино“ производио. Тај посао неби код нас био ни користан, јер материје, које су потребне при грађењу уметног вина, коштају више, него готово, право вино, које се може добити код нас од сваког виноградара. Него други један начин преваре са вином распрострт је у Угарској и, на жалост и штету за винодеље, сваком се годином све више распростире. То је накнадно додавање у кљук, ширу или у већ готово вино разних материја, које вино није понело собом из винограда. Неки чине то из простог незнања, што мисле, да тако сви раде и да тако треба, али већина с намером да вара, да лошију робу прода под бољу. Поступак такав не може се правдати ни онда, кад се у вино додају само онакве материје, које се већ по себи у њему налазе, али често се узимају у помоћ и тела отровна или нечиста, тако, да такво вино постане шкодљиво и за здравље. Од таквога поступка са вином поремети се његов характер, оно изгуби обележје свога предела и нема већега удара за неки виноделски предео, него кад у њему то неразумно дотеривање вина „додатцима с поља“ ма и само у малој мери овлада.

Из искуства, које су хемичари стекли испитивањем многих вина, дознало се, да се вину ради преваре обичавају ова тела додавати:

Вода, да количина вина буде већа;

Алкохол, непосредно или се долива јаче вино, да се тим првобитно вино појача;

Стреш, винска киселина, друге биљне киселине, кад првобитно вино није довољно кисело;

Салицилна киселина, да се вино боље држи;

Минералне материје, поглавито онда, кад ваља да се ублажи сувишна киселина;

Арапска гума, да се лакшем вину да пуноћа;

Танин или тела, у којима има танина (н. пр. кино, катеху), кад се хоће, да вино буде трпко;

Стране боје, да вино добије боју, коју није имало или да се првобитна боја поправи;

Етери и ароматска тела, да вино добије арому;

*

Шећер, бели и од крompира, па и мед, обично се додаје већ у ширу, кад иста није доста слатка.

Ради умножења шећера, екстракта и слободних киселина употребљују се још:

Сухо воће,
Тамаринде,
Рoштиљ (корице),
Датуле (урме) и
Смокве.

Где се производи „уметно вино“, ту су наведена тела уједно материјал, из ког се то вино готови.

На жалост, све ове злоупотребе при грађењу вина распростре су се мало по мало и у крајеве, у којима наш народ живи. Код нас називају тај посао „панчерај“ и тај панчерај узима маха и у самој Фрушкој Гори, која је са својим вином тако леп глас још од старина стекла. Али тако се данас и примећује, да страни трговци не траже више толико сремско вино као пре.

Колико је писац могао докучити распрострањени су у нашим крајевима од недозвољених поступака са вином највише ови: 1. доливање воде у вино, 2. доливање алкохола (чистог шпирита) у вино, које је већ водом наливено и 3. бојадисање вина. Други какви додатци ретко се употребљују, ипак ми пише један од мојих дописника из Фрушке Горе: „Има их доста, који трнају у кљук пепела и креча, неки још и крompир-шећера и шпирита, па онда још и зреле апте и зове ради боје, и тако којешта. —“ То је заиста којешта и то је најсигурнији пут, да се убије винарски глас неком крају.

Немају дакле наши виноградари ништа да се плаше од „уметног вина“, опасност њима грози од панчераја са вином, које би по себи било увек добро, да се с њим поступа као што треба. Као што нашим старима нису била за то нужна никаква вештачка средства, тако исто нису потребна ни нама. Неколико таквих дотериваних вина из наших крајева имао је писац прилике, да анализује. Међу анализама, које су напред саопштене, има неколико таквих примера и на свом месту повратићемо се на исте.

И у Србији има већ доста виноградара, који лакомством

заведени кваре своје добро вино, доливајући у њега воду. Интересантно је, како о том пише „Тежаку“[1]) један дописник из Нишке Каменице. Тамошња вина једва ко тражи и људи сада већ говоре, да су „сами криви, што су трговце изгубили“. Наводе „како су поједини товарили по неколико кола вина и возили за Београд, па увек метали по неколико празних буради, да гредом досипљу воду; како је некима просуто вино у Дунав; како су неки проврћивали бачве запечаћеног трговачког вина оздо, па отакали вино и незнам на који начин досипали воду, и т. д.“

Где се такве злоупотребе једном одомаће, ту вино не може никад до цене доћи, или ако је имало, мораће је изгубити. Примера за то има, на жалост, већ и код нас!

Да би се добром, чистом вину очувала његова вредност, заштићено је оно већ у многим државама нарочитим законом. Само правом вину дозвољава се увоз, а свако вино, које је примило какав недозвољен додатак, искључује се из трговине. По закону, који постоји у Немачкој, сме име „вино“ носити само оно пиће, које је произведено без сваког другог додатка из грожђаног сока путем алкохолног врења. Све друго не сме се звати вино и судски се прогања.

Да ли је које вино добило какав додатак, то се даје скоро увек доказати хемијском анализом. Само за етере и ароматска тела нема још довољно сигурних метода, а за друга тела савладане су већ прилично потпуно све тешкоће, тако, да се свакој превари можеући у траг.

У Немачкој, Француској, Швајцарској и т д. установљене су законом норме, границе, у којима се поједини саставци могу налазити у правоме вину. Кад се испитују вина, онда се по тим нормама изриче суд о њима. Те норме врло су важне и за нас због трговачких веза, а сматрају се као меродавне и у нашој држави, док се и код нас не установе такви гранични бројеви нарочитим законом. Због тога ће бити веома корисно, да по саопштеним резултатима винских анализа из наших крајева изведемо, у колико иста одговарају прихваћеним нормама и где се и у колико од њих удаљују. Задаћа врло практична

[1]) „Тежак“ орган српског пољопривредног друштва 1890. број 2. страна 13.

и сувремена, којој мислимо сада да приступимо. На том путу моћи ћемо најбоље сазнати и то, у колико су наша вина ваљана и ако имају каквих мана, у чему се исте састоје и одкуда долазе.

Специфична тежина.

Специфична тежина вина најтачније се одређује пикнометром. Вино мора имати температуру 15° C.

Специфична тежина има особито важност при продаји вина, да се купац на брзу руку увери, да ли добија увек исто вино, које је погодио.

Резултати винских анализа исказују се сада по правилу у грамовима за 100 кубних центиметара вина. Пошто се вино мери шупљим мерама, на хектолитре и литре, то је тај начин најзгоднији, да се по резултатима анализа може неко вино брзо пресудити. Управо би боље одговарало научним сврхама, кад би се и код винских анализа, као што се опште ради код других анализа, резултати одређивали за 100 грама вина.[1]) Док се то не заведе, неопходно је нужно, да се у свакој винској анализи означи и специфична тежина, јер без тога неби она строго узевши имала никакве научне вредности.

Свако обично вино, које је уредно прешло врење, мора имати мању специфичну тежину него 1. По искуству пишчеву је то случај код свију наших добрих вина. Вина са већом специфичном тежином него 1 или су слатка вина, или нису се развила као што треба. У публиковане анализе из Србије увукла су се многа таква још неразвијена вина.

Алкохол.

Алкохол је најважнији састојак вина. По њему се суди о јачини вина. Пре се алкохол исказивао у запреминским процентима, што је за праксу било у многом згодније; сада је опште прихваћен закључак комисије царско-немачког здравственог звања у Берлину, да се алкохол као и сви други саставци вина исказује у грамовима за 100 кубних центиметара вина.

Најтачније ћемо одредити алкохол, ако измеримо дести-

[1]) B. J. König, „Bemerkungen zu den neuen Vereinbarungen für die Untersuchung, der Weine“ у „Zeitschrift für analytische Chemie XXVIII. 2. p. 203.

лат и у њему специфичну тежину изнађемо. По тим податцима изнађе се после помоћу *Хенерове* таблице за алкохол колико је грама алкохола у 100 кубних центиметара испитиванога вина. Код свију новијих пиштевих анализа одређиван је тако алкохол.

Неки аналитичари одређују алкохол у вину по *Хагеровој* индиректној методи. По тој методи има се најпре наћи специфична тежина дезалкохолизованог вина, допуњеног дестилованом водом на његову првобитну запремину. Диференција између те две специфичне тежине одузме се за тим од броја 1·0000 и онда показује та друга диференција специфичну тежину исте онакве алкохоличне смесе, каква је била у првобитном вину.[1])

Хагер је опробао своју методу за немачка вина. Држао сам за потребно, да испитам, у колико се она даје применити код анализовања вина из наших крајева. Резултат тога испитивања доноси ова мала таблица:

Постојбина вина	Спец. тежина вина		Алкохол у грам. у 100 куб. цм.		Разлика.
	првобитног	дезалколизованог	директно	индиректно	
1. Сремско . .	0·9920	1·0094	10·78	11·15	+ 0·37
2. „ . . .	1·0324	1·0471	8·78	9·14	+ 0·36
3. „ . . .	0·9966	1·0084	7·44	7·13	— 0·31
4. „ . . .	0·9933	1·0113	9·49	11·62	+ 2·13
5. „ . . .	0 9920	1·0093	11·07	11·08	+ 0·01
6. „ . . .	0·9918	1·0071	9·37	9 57	+ 0·20
7. Барањско . .	0·9957	1·0107	8·46	9·36	+ 0·90
8. „ . . .	0·9928	1·0098	9·47	10·85	+ 1·38
9. Токајско . .	1·0089	1·0302	14·18	14·18	0

Из те таблице се види, да се код сремских вина директна и индиректна одређења прилично слажу, сем једног слу-

[1]) Dr. E. Bozgmann, Anleitung zur chem. Analyse d. Weines, Wiesbaden 1884. p. 26.

чаја, где диференција износи да како преко 2 грама. Барањска вина показала су још већу разлику него сремска, а код токајског се оба одређења потпуно слажу, што може бити и случајно.

Велику разлику нашао сам и код једног анализованог карловачког бермета. Директним путем нађено је 5·75 гр. алкохола, а по индиректној методи 4·56 грама, дакле овде опет знатно мање, што иначе није ни чудо, кад се има на уму, да је бермет нешто друкчије састављен него обично вино, за које је Хагер своју методу удесио.

По свему дакле није Хагерова индиректна метода за особиту препоруку при испитивању вина из наших крајева. Али пре би се могла и она (нарочито за сремска вина) употребљавати, него одређивање са ареометром у винском дестилату, који је водом допуњен на првобитну запремину, ван ако нисмо потпуно уверени, да ареометар са свим тачно показује. Где се не може потпуно ослонити на ареометар, ту ни специфичне тежине не треба одређивати ареометром, него ваља узети пикнометар.

У вину може бити алкохола 5—14 грама на 100 кубних центиметара. Али новија испитивања показују, да је само врло мало вина, која горњу границу достижу. У Француској постоји наредба за царинарнице, да се свако вино, које има преко 12 грама алкохола, сматра као алкохолизовано.

Код свију анализованих сремских вина држао се алкохол у наведеним границама. Најмање је нађено 6·01 грама, највише 11·07 грама. То вреди и за сва вина из Србије, која су до сад испитана. Најмање је нађено 6·83 грама, највише 13·49 грама, што је са свим близу крајњој граници. Вино, које је показало тако велику садржину у алкохолу, било је једно бело вино из Прокупља од године 1886. Вино то имало је 3·46 грама екстракта.

Преко 14 грама алкохола не може имати ни једно природно вино и кадгод се у ком вину нађе алкохола преко те границе, онда се може сигурно узети, да је у то вино додат алкохол. Баш вина, која се сматрају као најблагороднија, имају често за своју велику јачину да захвале додатом алкохолу. Као пример нека послужи анализа једног токајског вина, које сам

имао прилике да испитам. Исто је било деветогодишње, а боца од $^1/_2$ литре коштала је 1 фор. У 100 кубних центиметара тога вина налазило се:

Алкохола	14·18	грама
Екстракта	7·72	„
Минералних материја	0·21	„
Специфична тежина	1·0089	

Нема сумње, да је то вино наливано алкохолом.

Није ми познато, да ли се и у Фрушкој Гори при грађењу самотока (аусбруха) прибегава вештачком додавању алкохола. По анализи једног изврсног карловачког самотока, која је саопштена у „Сремском вину“, није то вероватно. Исти је имао 11·63 грама алкохола, дакле не много више него најјача обична вина из Срема.

Екстракт.

Метода испаравања најбољи је начин, да се изнађе множина екстракта. Вино се испари над кључалом водом до сирупне густине и за тим се суши на 100° до постојане тежине. По том начину се дакле екстракт директно мери и сви хемичари, који су имали прилике, да многа вина испитују, сложни су у том, да та метода даје довољно поуздане резултате. Код свију новијих пишчевих анализа екстракт је тако одређиван.

Много више хемичара одређују још и данас екстракт индиректно. Они изгоне из вина алкохол грејањем, допуне га за тим дестилованом водом до првобитне запремине и изнађу специфичну тежину те смесе. По таблици *Хагеровој* или *Шулце*овој определе после множину екстракта, која одговара нађеној специфичној тежини.

Таблице те много су пута опробане у Немачкој По *Скалвајту* је Хагерова таблица више згодна за лака, Шулце-ова већма згодна за тежа вина. Неки су препоручивали, да се узимају средњи бројеви из обе таблице, јер исти прилично добро одговарају правоме екстракту. Међутим се и у Немачкој у новије доба подижу прекори против индиректне методе и не допушта се, да она може заменити методу испаравања.[1])

[1]) B. E. Egger, „Ueber die Bestimmung des Extractes der Weine nach der indirecten Methode“ у „Ztschrft f. anal. Chemie“ XXVIII. 4. p. 398.

И писац је у анализама, које су саопштене у „Сремском вину“, одређивао екстракт индиректно. Тим начином одређен је екстракт и за сва вина из Србије, дакле за вршачка и белоцркванска вина, која се наводе напред у овој расправи. Само се, на жалост, нигде не наводи, којом су се таблицом аналитичари служили.

Пошто су Хагер и Шулце удешавали своје таблице за северна вина, на име за немачка вина, то се не може у напред као јасно узети, да те таблице важе за вина из свију крајева. Један енолог из Италије показао је пре неколико година, да те таблице дају погрешне резултате за талијанска вина.[1]) То је и мене побудило, да се потрудим, да оверовим поменуте таблице за вина из наших крајева. Резултат тога испитивања показује ова таблица:

У 100 куб. цм. вина налази се у грамовима:

Постојбина вина	Екстракта			Хагер		Шулце	
	директно	по Хагеру	по Шулцеу	+	—	+	—
1. Сремско . .	2·34	2·48	2·92	0·14		0·58	
2. „ . . .	10·32	10·21	—		0·11		
3. „ . . .	2·08	2·07	2·43		0·01	0·35	
4. „ . . .	1·93	2·05	2·41	0·12		0·48	
5. Барањско .	2·31	2·36	2·76	0·05		0·45	
6. Токајско .	7·72	6·59	—		1·13		
7. Бермет . .	12·40	11·17	-		1·23		

Ово мало података није дакако доста за правоваљано оверовљење. Али док је *Егер* својим испитивањем дошао до закључка, да Шулцеова таблица даје повољније бројеве, те је он због тога за то, да се Хагерова таблица никако више не употребљује, морамо ми на основу горњих података напротив да

[1]) Dr. Ferd. Springmühl, Italiens Weine und die Concentration des Mostes im Vacuum. Frankfurt a. M. 1884.

кажемо, да Хагерова таблица даје за наша обична вина прилично тачне резултате, који се врло мало од правог екстракта разликују. Шулцеова таблица неби за наша вина никако била згодна, јер даје сувише велики број. Она ће исто као и трећа, Балингова таблица, бити више подесна за бермете, слатка вина и самотоке, где екстракт зависи поглавито од шећера, као што на то упућују бројеви, наведени у горњој таблици за бермет и токајско, за које Хагерова таблица даје одвећ мален број.

Екстракт код правих природних вина не износи обично никад мање од 1·6 грама на 100 куб. центиметара. Комисија царско-немачког здравственог звања установила је као минимум за екстракт вина, које се има сматрати још као право вино, 1·5 грама. Кад се од множине екстракта одузме множина слободних киселина, онда по опажањима *Неслера* и *Барта* мора код чистога вина преостати још остатак бар од 1 грама. Само код вина, која имају у себи много испарљивих киселина, могао би тај остатак бити и мањи, али и тада, ако се само сталне киселине одузму од екстракта, мора у остатку преостати бар 1·1 грама.

Горња граница за екстракт не може се лако поставити. У Немачкој за обична вина, која су прешла потпуно врење, може врло ретко кад износити више него 3 грама на 100 кубичних центиметара.

Код испитаних сремских вина био је најмањи нађени екстракт 1·50 грама, дакле таман на најпоследњој граници, где се у Немачкој још дозвољава име „вино“. Али то вино не беше чисто вино. Како тај мали екстракт, тако и за сремско вино саразмерно мала садржина у алкохолу (види таблицу сремских вина под бр. 7.) издали су га одмах, да је водом наливено. Из тог узрока није се писац ни упуштао у даље испитивање тога вина По мом искуству имају и најобичнија сремска вина екстракт од 2 грама, једва кад год мало мање. Из тог узрока не могу се ни черевићко вино (иста таблица бр. 8.), па ни само карловачко (бр. 3.) сматрати као чиста вина, само што ова два нису водом наливана, него је у њих вештачки унет алкохол, као што сведочи велика њихова садржина у том телу. На основу многих анализа уверавам свакога, да ћемо се у 10 случајева ретко кад и један пут преварити,

ако тако судимо. Даљи докази изнеће се иначе још на другом месту у овој расправи.

Анализе сремских вина показују, да вина са више алкохола имају редовно и више екстракта. Сумњиво је свако вино, где то није случај.

Највећа множина екстракта, која је нађена у сремском вину, износила је 3·5 грама у 100 кубних центиметара. Черевићко вино под бр. 5. у таблици анализа са 10·32 грама екстракта не долази овде у обзир, пошто то вино, ма да је било већ пролеће, није још прешло потпуно врење, мана, која се у Срему, на жалост, често баш код најврснијег грожђаног градива догађа. Максимум екстракта прелази дакле са $^1/_2$ грама највећу множину екстракта, која је посматрана код немачких вина.

Вино то са максимумом екстракта беше један изврстан карловачки стари шилер из патријаршиског подрума.

Вартиње анализе вршачких вина показују за нека вина мање екстракта него 1·5 грама. И сам сам нашао у једном вршачком вину само 1·05 грама екстракта. Нема сумње, да су сва та вина са тако мало екстракта претрпила поступак са водом. Максимум екстракта за вршачка вина био је по *Варти* 2·07 грама, он је одређивао екстракт само код белих вина, а писац је у једном црном вршачком вину нашао 2·61 грама екстракта, *Пол* још више, за црно 3·19, а за шилер 3·91 грама.

По *Бланкенхорну* била је најмања множина екстракта у белоцркванским винима 1·75, највећа 3·58 грама у 100 кубних центиметара. Ни код белоцркванских ни код вршачких вина не наводи се, по каквој је таблици израчунат екстракт.

И међу српским вином, које је било на изложби у Нишу, па и међу оним, које је послато на светску изложбу у Париз, било је неколико вина, која су имала мање екстракта него 1·5 грама. Како се има судити о вину, које показује тако мали екстракт, речено је већ у претходном. Горњу границу врло је тешко определити по анализама, што их имамо о српском вину. Међу анализованим вином налазило се, као што је већ једном поменуто, много вина, које још није прешло врење, те не беше дакле готово, развијено вино. Пошто није шећер за сва вина одређиван, то је сад накнадно врло тешко рећи, које се ана-

лизе имају искључити. Свакако су вина са преко 4 грама екстракта била још не развијена вина, те се не могу овде у обзир узимати. Мислим, да се нећу преварити, ако максимум до сада доказаног екстракта за српска вина припишем оном истом вину из Прокупља, које је показало и максимум алкохола. У том вину нађено је 3·46 грама екстракта.

Колика је то велика погрешка, кад се врење у вину не обави потпуно, о том ћемо још коју више проговорити, кад буде реч о шећеру.

Минералне материје.

Под минералним материјама у вину разумева се пепео, који преостане, кад се сијањем сагори све, што је у вину сагорљиво.

Множина тога пепела не износи код чистих, природних вина никад мање од 0·14 грама и никад више од 0·35 грама у 100 кубних центиметара. Просечно износи тежина пепела $^1/_{10}$ од тежине екстракта.

Од 5 сремских вина, код којих сам одредио тежину пепела, износила је иста за три 0·22 грама, за једно 0·19 грама, дакле налазила се у установљеним границама. Оно пето (бр. 5. у таблици анализа) дало је 0·44 грама, дакле преко дозвољене границе, али за то вино већ је речено, да није још било потпуно врење прешло. Тако имамо и у одређењу пепела једно средство, да сазнамо, је ли се неко вино већ развило као што треба или не.

И анализовано вино из Барање дало је 0·22 грама пепела.

Варги су дала вршачка вина највише пепела 0·18, најмање 0·13 грама, што је већ испод од аналитичара прихваћеног минимума за чиста вина. Једна *Полови* анализа показала је 0·24 грама минералних материја.

Бланкенхорн је нашао код белоцркванских вина за пепео као максимум 0·50, као минимум 0·13 грама. разлазила су се дакле на једној и другој страни од нормалних граница. То је основан повод, да се посумња о чистоти анализованих вина.

Код српских вина, која су послата на изложбу у Париз, нашли су за пепео Др. *Леко* и *Ановић* као најмању множину 0·0872, као највећу 0·3264 грама. Међу вином, које је анали-

зовано у државној лабораторији, нађено је у једном крајинском вину 0·42 грама. То вино било је иначе и по осталим аналитичним податцима крајње неразвијено. Минимум пепела код српских вина силазио се дубоко испод нормалног минимума, јасан знак, да је са српским вином пошло доста српске воде на изложбу у Париз.

Киселина у вину.

Киселина у вину зависи од тога, колико је у њему слободних киселина. Множина њихова обично се изналази титровањем са $^1/_{10}$ нормалним натронским цеђом. Нађена множина свију слободних киселина исказује се као винска киселина.

У Француској се множина киселине у вину исказује увек као сумпорна киселина. Због тога 1 про миле ($1^0/_{00}$) киселине у Француској износи $1{\cdot}531^0/_{00}$ киселине, означене по нашем обичном начину.

Множина киселине у вину јако се мења. Врло ретко кад биће је у ком вину испод 0·45 грама на 100 кубних центиметара. Али кад су године рђаве, може се подићи до 1·5 грама, а у врло рђавим годинама још и више. Што је више у вину алкохола, у толико је обично у њему мање киселине, и обратно уз више киселине иде обично мање алкохола, јер у киселој шири обично је мало шећера, па по томе и мало алкохола у вину.

Код до сад анализованих сремских вина изнозила је највећа нађена множина киселине 1 грам, најмања 0·37 грама у 100 кубних центиметара. Што се минимум код неких сремских вина силази испод минимума, који је установљен за Немачку, то се даје лако тим разјаснити, што је у Срему клима топлија, те грожђе може боље да сазри.

Барањских вина мало је анализовано, да би се у том погледу дало што о њима рећи.

Код вршачких вина износио је по *Вартиним* анализама максимум киселине 0·81, минимум као и у Срему 0·37 грама. И у Срему и у Вршцу показала су црна вина више киселине него бела.

За белоцркванска (бела) вина нашао је *Бланкенхорн* 0.92 грама као максимум и 0·42 грама као минимум укупне киселине.

За вина из Србије нашли су Др. *Леко* и *Ановић* као ми-

нимум 0·264, као максимум 0·781 грама киселине. У државној лабораторији у Београду нађено је у једном вину 0·93 грама киселине.

Као што се види, минимум киселине за вина из српских крајева силази се свуд испод минимума, како су га установили немачки аналитичари. Код неких вина може бити томе лако узрок и додатак воде.

Испарљиве киселине.

Неколико пута понављаним дестиловањем вина уз додавање дестиловане воде могу се све испарљиве киселине из вина прикупити у дестилату. Множина њихова одреди се у истом као киселине у опште титровањем са $^1/_{10}$ нормалним натронским цеђем. Испарљиве киселине исказују се као оцатна киселина (еквиваленат=60), јер те је киселине у ствари највише у дестилату.

Помало оцатне киселине биће у сваком вину, али повише, око 0·2 грама и преко тога, налази се само у цикнутом вину. У црном вину, које је дуже времена врило на комини, налази се обично више оцатне киселине него где то није био случај. Отуд долази да у црном вину из наших крајева има већином више и укупне киселине него у белом вину.

Од анализованих (5) сремских вина није ни једно имало прекомерно оцатне киселине, минимум је био 0·54, максимум 0·140 грама, па и тај је нађен у вину, за које је све говорило, да се неуредно развијало.

О испарљивој киселини у вину из других наших крајева нисмо нашли у књижевности никаквих података.

Сталне киселине.

Кад се множина испарљивих киселина искаже као винска киселина (еквиваленат=75), па одузме од нађене укупне киселине, онда се добије множина сталних киселина у вину. Одређивање сталних киселина је од важности, кад треба по множини екстракта код цикнутих вина или која су близу том стању пресудити, да ли су заиста чиста и права вина. Како се то ради, наведено је већ код екстракта.

Код анализованих (5) сремских вина износио је минимум

сталних киселина 0·29, максимум 0·71 грама у 100 кубних центиметара.

Стреш.

Са свим поуздана метода за одређење стреша није још изнађена. Обично се стреш одваја из вина утицајем смесе из етра и алкохола, те се после титрује са $^1/_{10}$ нормалним натронским цеђем; 1 кубни центиметар $^1/_{10}$ нормалног натронског цеђа одговара 0·0188 грама стреша.

У средњу руку има у вину 0·2 грама стреша у 100 кубних центиметара. Податак овај употребљава се много као доказно средство, да се разазна право, чисто вино од кваренога, што се мисли да је случај, кад се у вину нађе много мање стреша, него што захтева горња мера. Нарочито се тим доказују гипсована вина, која долазе из Шпаније и других јужних земаља.

Али новија испитивања показала су, да у вину може бити и много мање стреша него 0·2 грама, јер се при лежању вина у ниској температури стреш од чести из вина издваја, те се после више не раствори ни кад отопли. Мало стреша не мора се због тога увек сматрати као знак, да вино није природно.

Кад је писац пре неколико година анализовао један карловачки самоток, о којег природној чистоти није могло никакве сумње бити, врло се изненадио, кад у том вину ни после више поновљених покушаја није могао да нађе баш *ни мало* стреша. То беше тако важна аналитична чињеница, да сам сматрао за дужност, да је одмах објавим својим стручним друговима у часопису „Zeitschrift für die analytische Chemie“.[1]) Опажање ово беше и за многе од њих тако ново, да је познати бечки енолог. *професор Др. Ј. Берш,* поводом моје публикације по ново одлучно порицао могућност, да може бити природног вина без стреша.[2]) Он се чврсто држао мишљења, које су до тада делили сви енохемичари. Али доцнија испитивања других аналитичара показала су, да моје опажање није било без основа и да сам управио заиста пажњу на једну та-

[1]) У расправи: „Muss jeder Wein Weinstein enthalten?“ у Фрезенијусовом „Z. f. a. Ch.“ XV, 2. p. 198.

[2]) У свом листу „Allgemeine Wein-Zeitung“ 1886. бр. 129. p. 141.

чку, која има велику важност за оцењивање вина. *Е. Боргман* и *В. Фрезенијус* веле у једној њиховој новијој расправи,[1]) где се међу осталим и на моје опажање позивају, да је не само тешко, него да је и *опасно* установити минималну тежину за стреш, пошто по околностима и негипсована вина могу имати веома мало стреша или баш *ни мало*.

По анализама, које су саопштене у „Сремском вину“, имају сремска вина у средњу руку 0·221 грама стреша. Посматрани максимум износио је 0·290, минимум 0·164 грама, држе се дакле на нормалној мери. Код новијих анализа, које су у овој расправи саопштене, сишао се минимум у два случаја испод пређашњег минимума, али један од њих, где је нађено само 0·0576 грама стреша, не може се овде узети у рачун, пошто се односи на вино (бр. 3. у таблици сремских анализа), о ком нема сумње, да је искусило обилан додатак алкохола. Вина, која имају у себи много алкохола, имају на име баш ту особину, да се из њих лако одваја стреш.

И оба барањска вина, која су анализована, држе се прилично на нормалној мери.

За вршачка вина нашао је *Варта* за стреш као максимум 0·1769, као минимум 0·1102 грама, дакле код свију анализованих вина испод нормалне мере. И ове Вартине апализе опомињу на обазривост при оцењивању вина на основу садржине у стрешу. Нема сумње, да се велики део стреша, особито ако вино стоји на хладну месту, утицајем алкохола из вина одваја, те би се од чести дало и тим разјаснити, за што се у вину из јужних предела налази саразмерно мање киселине.

О белоцркванским винима немамо никаквих података за стреш.

Ни вина у Србији нису испитивана на стреш, а то је штета, јер је вероватно, да би то испитивање дало интересантне резултате.

Као што се види из овога, што смо овде у кратко напоменули, игра стреш врло анормалну улогу у вину, и та околност мораће се у зрело расуђење узети при стварању винског закона у Угарској, а тако исто и у Србији.

[1]) „Analysen reiner Sherry-Weine“ у „Zeitschrift für analytische Chemie“ XXVIII. 1. p. 73.

Винска киселина.

Винска киселина прелази у алкохол, којим се утиче на вино, кад се хоће у њему стреш да определи. И на тај начин одређивао је писац неколико пута стреш и за тим и винску киселину. Поступак је прилично дуг и међу осталим биће и то узрок, што се слободна винска киселина ретко кад за себе одређује.

У чисту вину може бити само врло мало слободне винске киселине, од 0 па до 0·19 грама у 100 кубних центиметара. Опо је вино увек подазриво, у ком се нађе повише слободне винске киселине. По *Неслеру* и *Барту* не износи множина слободне винске киселине никад више, него $^1/_6$ од множине сталних киселина, које се налазе у вину.

У два сремска вина, за која је тражена слободна винска киселина, нађено је 0·0675 и 0·1290 грама, дакле у оба у дозвољеној мери. При анализи једног барањског вина није писац нашао ни мало слободне винске киселине.

Глицерин.

Глицерин је исто тако нормалан састав вина као и алкохол, а први га је открио у вину славни *Пастер*. Њега има у сваком вину, па и у најчистијем. По *Пастеровој* методи глицерин се изналази, кад се вино испари до сирупне густине и за тим неколико пута са смесом из етра и алкохола испере. Смеса та, која је примила у себе глицерин, испари се опет до сирупне густине, неутрализује се кречном водом и кад се опет осуши, по ново се испере неколико пута смесом из етра и алкохола. Кад се и та смеса испари, сматра се остатак као чист глицерин.

Пастер је налазио у 1 литри вина 4 до 8 грама глицерина, у финијем вину бивало га је обично много више него у ординарном. Код несумњено чистих вина не налази се никад више глицерина него 1 део на 10 делова алкохола.

Рајхарт, који се служио другом методом, налазио је напротив много више глицерина, просечно 10—15 грама у литри. *Чанади* и *Плос* приметили су у свом делу о винарству,[1]) да

[1]) Dr. Csanády Gusztav és dr. Plósz Pál, A boraszát könyve tekintettel hazánk bortermelésére, Budapest 1885. p. 435.

Рајхартов глицерин није био чист, него да је садржавао у себи још и многа друга тела, те да се без сумње Пастерови податци приближују више истини. По искуству, које је писац стекао код вина из наших крајева, мора и он да дели то мишљење.

Немачки аналитичари, који дају глицерину велику важност у винским анализама, придржавају се сада норме, да односај између алкохола и глицерина у вину износи у средњу руку 10 : 1. Где има у вину много више глицерина, ту нема сумње, да је глицерин доливен у вино. Највише глицерина у вину нађено је до сада 14·4 делова на 100 делова алкохола. За минимум важи у Немачкој правило, да код чистих природних вина не долази никад мање него 7 делова глицерина на 100 делова алкохола.

Изгледа као да анализе из више виноделских крајева оправдавају те установљене границе и не може се порећи, да не долазе све нове и нове потврде. Тако је *Амтор*[1]) из већег броја новијих анализа израчунао, да се за елсаска вина креће глицерин од 100 : 6·95 до 100 : 10·96. *Таиров*[2]) је за кавкаска вина из осам анализа нашао за глицерин као максимум 100 : 8·51, као минимум 100 : 7·03. Али има доста и таквих резултата, који се удаљују од норме.

Установљене границе за глицерин особито су теретне за јужна вина, која долазе у трговину. Обичај је скоро у свима јужним пределима, да се вину, у ком се задржало још много шећера (Порт, Шери), додаје алкохола. Где где лију алкохол већ у ширу, да неби сав шећер преврио, јер као што је познато кад множина алкохола пређе извесну меру, онда врење престане. Таква алкохолизована вина издају се множином глицерина. Чим се у њима нађе мање него 7 делова глицерина на 100 делова алкохола, сматрају их аналитичари за алкохолизована.

У новије доба почела се са више страна да оспорава ваљаност прихваћеног мерила и све више чује се тврдња, да се под исто не могу довести сва природна вина. Већ више пута

[1]) „Analysen reiner 1866-er Weine aus Elsass-Lothringen von dr. Carl Amthor“ y Z. f. a. Ch. XXVII. 3 p. 365.

[2]) Basile Taïroff, „Analysen einiger kaukasischer Weine“ id. XXVI. 1. p. 55.

*

је доказано, да постављени односај није увек меродаван и за слатка вина. Нарочито се пак са минимумом криво чини вину из јужних предела. Баш у јужним винима налажене су врло често мале множине глицерина. Због околности, које владају на југу, награди се при врењу мање глицерина него $^{1}/_{10}$, па много пута мање и него $^{7}/_{100}$ од алкохола. Чињенице те заслужују сву пажњу аналитичара и треба да их сачувају од сваког преухитреног суђења.

Што се резултати свију испиталаца не слажу, томе је много узрок и то, што немамо још савршене методе за изналажење глицерина. Колико их је год предлагано, ипак имају све своје мане, тако да о са свим тачном одређењу глицерина у вину не може сада још бити говора.

Али поред свију тешкоћа, које су скопчане и са избором методе и са њеним извршењем, ипак је у већини случајева потребно, да се при испитивању вина одреди и глицерин. Чудновато, да се у целој множини анализа угарских вина, које доноси већ више пута поменуто дело Чанадијево и Плосово не налази *ни један* податак о глицерину! Ни за вина у Србији немамо још *ни једног* податка. Све што се до сада зна о множини глицерина у вину из наших крајева, то су ли ово неколико података, које је донела ова моја расправа. Како су изнађене множине глицерина одговарале постављеном односају, који немачки аналитичари узимају као норму, то показује ова таблица:

Постојбина вина	У 100 куб. цент. вина грама		Односај између алкохола и глицерина
	Алкохола	Глицерина	
1. Гргетешко	9·76	0·767	100 : 7·8
2. „	9·49	0·661	100 : 7·0
3. Шидско	10·78	0·685	100 : 6·4
4. Барањско	8·46	0·570	100 : 6·7
5. Карловачко	11·07	0·575	100 : 5·2

Прва два вина одговарају дакле са свим установљеном односају за природна вина, друга два имају нешто мање гли-

церина, али морам приметити, да се ни једно од тих вина не може рачунати у наша финија вина. По свему се види, да вина из наших крајева погледом на глицерин имају јужни характер, т. ј. да су у главном сиромашна у глицерину.

Пето вино најпосле не може се ни овде узети у обзир, ван у толико, што је и податак о глицерину поред многих осталих белодани доказ, да је то вино било алкохолизовано.

Пошто податак о глицерину заузима врло важно место у винским анализама, то се мора желети, да они, који су позвани да анализују вина из наших крајева, даду себи труда и да увек одређују и глицерин.

Сумпорна киселина.

Сумпорна киселина одвоји се из вина као баријумсулфат, исти се измери и израчуна множина сумпорне киселине.

Највећа множина сумпорне киселине, нађена у природном вину, износи 0·082, најмања 0·020g. у 100 кубних центиметара.

Податак о сумпорној киселини у толико је важан, што се њим могу открити гипсована вина. У јужној Француској и другим јужним пределима распрострањен је на име обичај, да се грожђе посипа гипсом (садром). То се ради тога чини, да се боја вина полепша, да се исто брже избистри и да не улази у ново врење. Таква вина познаду се одмах по томе, што садрже необично много сумпорне киселине, а врло мало стрепа.

Података о сумпорној киселини у нашим крајевима има само 3 из мојих анализа. У једном барањском вину нашао сам 0·0137 грама, у два сремска 0·0309 и 0·0158 грама, у два случаја дакле испод прописаног минимума. Пошто је мало података неда се отуда никакав закључак извести, али примећујем, да је и *Таирофф* код свију кавкаских вина (8 анализа) нашао мање сумпорне киселине него што је норма.[1])

Фосфорна киселина.

Фосфорна киселина одређује се у вину као магнезијумпирофосфат. Као максимум важи за природна вина 0·077, као минимум 0·018 грама у 100 кубних центиметара. Владало је пређе

[1]) Taïroff B. Analysen einiger kaukasischer Weine (Z. f. a. Ch. XXVI. 1. p. 55).

мишљење, да се сва финија вина издају већом садржином фосфорне киселине. Сад се то са више страна пориче.

Од анализованих сремских вина имало је једно 0·0486, друга два по 0·0448 грама фосфорне киселине, дакле сва три испод максималне границе, али су прилично богата у фосфорној киселини. У једном барањском вину нашао сам 0·032 грама.

При испитивану великог броја балатонских вина (предео око Блатног језера), који је посао кр. уг. друштво природњака поверило било *дру Чанадију* и *дру Плосу,* одређивана је и фосфорна киселина. Нигде нису нашли мање него што је минимум, али за приличан број вина и преко максималне границе.

Хлор.

Хлор у вину одређује се као хлорид сребра. У чисту вину има га врло мало. За 100 кубних центиметара максимум је 0·009, минимум 0·002 грама. Комисија царско-немачког здравственог већа проглашује као подозриво свако вино, у ком се налази преко 0·05 грама кујнске соли. Вино, у ком има повише хлора (кујнске соли) изда се обично већ тим, што му пепео простим сијањем неће да побели.

Писац је само за једно сремско вино могао да одреди хлор. Нашао је 0·0059 грама, дакле у нормалним границама. Других података из наших крајева нема.

Кали и натрон.

Да се ова тела одреде, морају се из вина одвојити као хлориди. Из истих обори се кали као калијумплатинхлорид и измери се. Натрон се за тим израчуна из диференције.

Кали се сматра као најважнији минерални састављак вина. Он износи од прилике половину од целог винског пепела и због тога мора пепео сваког нормалног вина реаговати алкалично. Пошто 1 литра вина даје у средњу руку 2·2 грама пепела, то у 1 литри вина треба да има просечно 1·1 грама калија.

Највећа нађена множина калија у вину износила је за 100 ку них центиметара 0·139, најмања 0·056 грама. За натрон је максимум 0.015, минимум 0·004 грама.

При испитивању вина одређивање је калија врло важна ствар, јер даје податак, по ком се могу познати гипсована вина.

Таква вина, као што је већ речено, долазе нарочито из Шпаније и скоро сва медицинална вина су гипсована. У Француској је дозвољено гипсовање, али само до извесне мере, тако, да множина калијумсулфата у 1 литри вина не сме износити преко 2 грама. У Немачкој није та множина још нормирана законом, али стручњачка комисија у царско-немачком здравственом звању изразила се за исту границу као и у Француској.

И кали је могао писац да одреди само за једно сремско и за једно барањско вино. У сремском је нашао 0·0805 грама калија и 0·0083 грама натрона, у барањском 0·0796 грама калија и 0·0101 грама натрона за 100 кубних центиметара, дакле за оба вина у нормалној мери.

Др. Чанади и *др. Плос* имају у својим анализама балатонских вина и податке за кали. Доста је било вина, код којих је множина калија прелазила припознати максимум, а исто тако беше доста вина, која су имала мање калија него што је познато као минимум. Пошто писци ничим не разјашњују ту неправилну појаву, то је и ми можемо само као посматрану чињеницу забележити.

К р е ч.

Креч је уз потребну пажњу мерен као калцијумоксалат. Мало креча има у сваком вину, али са свим је без основа мишљење, да вино са кречовите земље проузрокује грижу у желудцу; то долази од одвећ киселих вина, начињених од незрелога грожђа. Кад у вину има нешто више калија, онда је у њему саразмерно мало креча.

Највећа множина креча, нађена у вину, износи 0·037, најмања 0·003 грама за 100 кубних центиметара. — У три сремска вина нашао је писац 0·0215, 0·0100 и 0·0115 грама креча, у једном барањском 0·0246 грама креча. Види се из тих бројева, да је са свим без узрока, кад се за сремска вина каже — а то се често чује — да у њима има много креча.

Нађене множине креча су дакле са свим нормалне. Других података из наших предела нема.

М а г н е з и ј а.

Магнезија се мери као магнезијумпирофосфат. Као креча тако има и мало магнезије у сваком вину. Опажано је, да је

у вину увек нешто мало више магнезије него креча, гдекад баш и много више. Ако то опажање стоји, онда се с њим не слажу нормиране границе за највише и најмање магнезије у вину, јер као максимум се узима 0·029 грама, а као минимум 0·013 грама, дочим се код креча сматра као максимум 0·037 грама.

У два сремска вина нашао је писац 0·0267 и 0·0180 грама магнезије, што је у оба случаја, као што показује таблица анализа, знатно више него креча. У барањском једном вину нашао сам 0·0216 грама магнезије. Других података из наших предела нема ни овде.

Шећер.

Шећер у вину одређује се обично по *Фелинговој* методи. Минималне количине шећера може бити у сваком вину, ма да се мора признати, да је одређење таквих минималних количина у вину врло несигурно. Али толико је извесно, да у вину, које је потпуно прешло врење, једва има кад год више од 0·3 постотка (0·3 грама у 100 кубних центиметара) шећера. Нађе ли се у вину више шећера, онда је то знак, да врење није обављено као што треба, да имамо посла са вином неразвијеним и запуштеним.

Писац се при испитивању вина обично задовољавао, да шећер само квалитативно одреди. Само код две анализе, које су уврштене у ову расправу, налази се и квантитативно одређење, и то за једно сремско вино 0·208 грама шећера и за једно барањско 0·231 грама шећера у 100 кубних центиметара. Оба та вина прешла су дакле као што треба врење.

Али писцу је познато из искуства, да како у Срему тако и у јужном Банату има доста вина, за која се то не може рећи, него која садрже у себи још у пролеће много шећера, што се и без нарочитог одређења шећера одмах даје познати како по кусу тако и по великом броју, који се добије за таква вина у екстракту. Анализа таквог једног запуштеног сремског вина, које је имало 10·32 грама екстракта, налази се напред у таблици анализа (бр. 5.).

Податци за шећер у анализама балатонских вина показују, да су иста великом већином уредно врење прешла. Ипак

је приличан број и таквих вина, у којима се задржало још превише шећера.

И анализе српских вина, које су израђене у државној хемијској лабораторији у Београду, донеле су неколико података за шећер. Нађени су махом велики бројеви, за једно вино чак 20·9 грама шећера. При испитивању вина, која су била на винарској изложби у Нишу, није одређиван шећер, исто тако ни збирка анализа дра *Лека* и *Ановића* не доноси података за шећер. Али и у једној и у другој збирци налази се по десетак вина са великом множином екстракта, што показује, да је у тим винима још много шећера преостало, који није прешао врење. Тако велики бројеви за екстракт издају крајње немаран подрумарски поступак и осуђују произвођаче јасније него икакве речи. Вино, у коме заостане много шећера, не може се дуго држати и већ од најмањег узрока лако се квари. О том је могао писац ове у Паризу да се лично увери баш код тих анализованих српских вина, од којих је доста у са свим поквареном стању приспело на светску изложбу.

Ово заостајање шећера у вину наноси врло велику штету нашим производницима, а тако се често догађа, да је потребно, да се код тог предмета мало задржимо. Сваки виноделац треба да утуби као једно од главних правила, да без уредног врења не може бити доброга вина. Нарочито ће он бити дужан, да своју пажњу обрати на то, да врење не тече ни превећ споро, ни превећ бурно, јер и једно и друго биће вину од штете. Најчешће наноси код нас штету ово друго т. ј. превећ бурно врење. Врење отпочне одвећ јаком жестином, те кад је у најбољем јеку престане од једаред као пресечено још пре, него што је нестало шећера из вина. У место ваљаног вина добије се тада неко непостојано полувино, које слади и које је код нас познато под страним именом: *штоксис* (Stocksüss).

Разлога, да се врење тако поремети, има више. У јужним пределима има у шири обично много шећера, често 25 до 26 постотака, те је већ тим олакшана могућност, да сав шећер не преври. Али уз то бива код нас берба, противно обичају северних крајева, одвећ рано, већином у септембру,

где кад већ у самом почетку месеца, кад је време још прилично топло. У то доба је шира већ сама собом топла 12—20°, и тако топла дође она у кацу, која стоји такођер на топлијем месту и већином је тако велика, да се од околног ваздуха не може лако расхладити. Може се мислити, како ће се та велика, већ по себи топла маса шире истом загрејати, кад врење отпочне. Температура њена подигне се на 35, 40, па можда чак и па 45°. Од тако велике топлоте угину све квасне гљивице, које врење изазивају и подржавају, и због тога мора врење да престане.

Појава ова дешава се код нас најчешће код црнога вина, а лако је разумети за што. Црно вино не превире код нас у подруму у буретy, него у врућој качари у великој кади, на коју околни хладнији ваздух може само у врло малој мери да утиче. Даље је узрок то, што црно вино ври са комином, те је због тога врење много бурније него код белога вина. Најчешће се сусрета та појава код оног црног вина, које превире заједно са шапуринама (чуткама), по својој прилици због тога, што из шапурина уђу у ширу материје, које врење отештавају. Можда је баш и танин узрок томе.

Обустава врења тако је велико зло, да треба сву пажњу обратити, да се исто не догоди. А најлакше се може избећи, ако се не бере грожђе сувише рано и ако се не узимају превећ велике каце. Је ли зло већ ту, онда се може излечити, кад се у кацу по ново баци грожђе, ако га још има, или и киселица из каквога вина од исте године (ма и од белог вина), да се тим изазове врење на ново. Али то треба само урадити за времена.

Не тако често, али ипак се догађа, да врење престане из са свим противног узрока, т. ј. што се не обавља потребном јачином, него попусти још пре, него што се сав шећер преобрати, те пређе у тихо врење, које како кад може потрајати недељама и месецима. У том се обично вино већ и поквари.

Узрока таквом спором врењу може бити више. Може бити узрок *врло ниска темиература*, кад берба бива н. пр. касно, те шира врло хладна мора да отпочне врење, или кад ври на хладну месту и у малој каци. У таквим околностима не може бити врење потпуно и вино ће остати слатко.

Други узрок може бити то, што се превећ *много шећера налази у шири.* То бива само код укухане шире или где се сок у грожђу згушњава сушењем, као што се ради при грађењу самотока.

Даље може врење попустити, ако *ваздух (кисик) не може у почетку да приступа шири.* Ово се догађа код јако сумпорисане шире или кад се шира најпре греје, па онда остави да ври, обичај, који сам код појединаца налазио у Бачкој.

Најпосле могу бити узрок спором врењу и *биљне киселине, ако се налазе у великој множини.* Најопаснија је у том погледу оцатна киселина. За то треба све избегавати, што потпомаже множење те киселине. Особито ваља отворити очи код црног вина, јер је оно том злу већма изложено. Не треба дакле оставити вино, да ври у отвореној кади, или пазити бар на то, да каца није пуна, него да горња петина или шестина остане празна; тада ће се у том горњем празном делу накупити угљена киселина и чуваће комине, које се горе подижу, да не ускисну. Не ваља ни то, да вино остане дуго под комином, што неки чине у том кривом мишљењу, да вино бива у том све јаче. Има људи, код којих се после 4—6 недеља, па и после 2—3 месеца може да нађе вино још под комином. А у „Гежаку“ сам читао, да у Србији бива и то, да вино преко целе зиме остане под комином, па га отуд мало по мало троше. Где се тако ради, ту није ништа ретко, да вино цикне, а да је уз то ипак слатко.

Писац је овде обратио пажњу наших виноделаца на врло важне ствари и биће њихова корист, ако на исте достојан обзир узму.

Карловачки бермет.

У својој расправи „Појаве при грађењу бермета и одређивање екстракта“, која је пре 4 године изишла у „Летопису“,[1]) покушао је писац, да научно разјасни постајање бер-

[1]) „Летопис Матице Српске“, књига 145. Иста расправа изашла је после на немачком језику у „Zeitschrift für analytische Chemie“ XV. 2. под насловом: „Syrmischer Wermuthwein“ и на мађарском језику у „Természettudományi közlöny“-у, св. 206., под насловом: „A közönséges ürmös képződéséről.“

мета. У тој расправи показао је он, да се све појаве при грађењу бермета оснивају и разјашњују законима осмозе течних тела кроз биљне мембране и да *бермет постаје од вина примањем екстрактивних материја (нарочито шећера) из грожђа и губитком алкохола.* Пре те расправе биле су у стручној књижевности распростране са свим погрешне представе о природи нашег бермета и начину, како се он гради. Ни сам др. *Плос,* који је писао са *др. Чанадијем* дело о угарском винарству [1]) и који је био тако близу извору, није био на чисто у тој ствари, него је као и други погрешно описује.

У поменутој расправи саопштене су две анализе карловачког бермета и то беху у опште прве анализе у литератури. Као код свију старих анализа одређени су само главнији саставци. Доцније је дошао писац у положај, да анализује још и један трећи бермет и том приликом протегао је испитивање и на друге саставке, нарочито је одредио и неколико минералних састава ка.

Специфична тежина опредељена је на 15°C, а остали податци показују множину грамова у 100 кубних центиметара. Резултат анализе био је:

Специфична тежина	1·0437
Алкохол	5·75
Екстракт	12·40
Минерални саставци	0·27
Слободна киселина	0.58
Испарљиве киселине	0·10
Сталне киселине	0·46
Стреш	0·2832
Креч	0·0222
Магнезија	0·0252
Фосфорна киселина	0·0537
Сумпорна киселина	0·0378
Шећер	10·46

Кад се ти податци упореде са податцима, које показује обично сремско вино, од ког се бермет прави, онда се види, да у бермету има више минералних материја него у обичном

[1]) A borászat könyve tekintettel hazánk bortermelésére. Budapest 1885. p. 561.

црном вину. Разлика та изгледала би још већа, кад би се множина свију појединих састава како за обично вино, тако и за бермет израчунала за 100 грама, теретан посао, који писац за сада није сматрао као преко нуждан. Тај резултат слаже се потпуно са начином, којим је у првој расправи покушано, да се постајање бермета разјасни. Као шећер тако су и минералне материје прешле из грожђаног сока у вино, пошто и њима као кристалојидима припада својство, да лако пролазе кроз мембране.

Креч, магнезија, фосфорна и сумпорна киселина, сви ти саставци налазе се у већој множини него у обичном вину. И овде видимо, да је магнезија већма заступљена него креч, појава, коју смо већ напред код сремског вина истакли.

Нарочито упада у очи велика множина испарљивих киселина у бермету. Она износи два пут толико, колико у обичном црном вину. Ваљда се нећемо преварити, ако тај вишак испарљивих киселина приписемо слачици, којом се као што је познато грожђе посипа при грађењу бермета.

Писац је покушао, да у том бермету одреди и глицерин. Поступао је по методи *Неслера* и *Барта*, али поред највеће пажње није му пошло за руком, да добије чист глицерин. Опет један доказ, како су методе за изналажење глицерина још непотпуне. Измерен глицерин износио би 1·90 грама за 100 кубних центиметара, што очевидно не може добро бити. Одређење по другим методама није се могло извршити, јер не беше за то доста материјала. Ипак нека је забележен постигнут резултат ради доцнијих испитивања, која су позвана да светлост у ову ствар унесу.

КРИНКА

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

НАПИСАО Н. В. ЂОРИЋ.

ДРУГИ ЧИН.

I.

Пауне. — Соба у двору.

Краљица **Симонида** и **Царевић** од Трапезунта.

Симонида. По гласовима, које добисмо,
Од Зете збиља студен ветар дува
На питомине косовопољске.
Царевић. И бесан прети да поломи цвеће
На Милутина двору, сађено
Рукама нежним лепотица грчких.
Симонида. О, молим, ласка једва умесна!
Јер осим грчких свакако и других
За пријатеља биће мојега.
Царевић. Не, не! За мене овде станка нема,
Од кад је моје друштво оставило
Краљевске ове дворе; од кад су
Царице грчке оба млада сина
У Византију натраг отишла;
Од кад се најзад цела сјајна пратња
Краљице српске разбежа и расу
Пред бунтовником тако блиским већ.
Гле, јада! Лепих вила с Босфора
Већ нигде нема? Једино је ту
Висока моја заштитница још,
Као лепи мирисави нежни цвет
На среди једне ливаде до скора
Живота бујног пунане, а сад
Немилосрдном косом оборене.

Симонида. Заиста све се већ изменило.
И с тужним срцем видим сад и сама,
Да више нема срећних опих дана.
Краљ види, да је збиља неправо
Народу, што је тако пријатељ
Са грчким двором, и да народ одмах
Тумачи криво зближавање такво.
Ал' за то ипак живеће и даље
С Византијом и с твојим старим оцем
У пријатељству вазда искреном.
За то и хоће своју лепу сестру
Да уда за те; — једино због тога.
Ти дакле овде врло добро стојиш,
И разлога да идеш нема ти.
Царевић. О, камо лепе среће, светлости!
Симонида. Зар сестра краља српског није више
Достојна твоје пажње, твоје ласке?
Царевић. А Бранивој? —
Симонида. (За себе). Шта чујем? Зна и он!
Царевић. То, што се јуче овде десило,
Остало није тајна ономе,
Кога се тиче најпре, светлости.
И према томе морам и ја кући,
Јер кад бих сад и даље остао ту,
Онда бих само с већим подсмехом
Оставио вас да пођем оцу свом.
Још једном велим: мени станка нема
На двору, где се збило тако што,
На двору, где се не зна шта се ради —
Симонида. Ти ипак хоћеш?
Царевић. Јер не иде друкче.
Ја одох да се само за пут спремим.
А надам се, да заштитница моја
Одређи не ће једно искрено
„Због“ за срећна пута. (Оде).
Симонида. Иди, иди!
Ал' дотле и ја припремићу ужас.
О, то се не да више сносити!

Тек сада видим, како добро чиних,
Што мужа мог у ону жицу дирнух,
Где један славан краљ и велики
Најмање три да је олабавиш.
Престола достојанство, то је оно
Што Милутин над свачим другим цени,
А то је данас тако ниско пало.
Гле, како *беже* од нас редом сви!
Милутин, давно мучен увредом
Од стране сина, безобзирношћу,
И нехајањем његовим за оца;
Он плану гњевом, кад му представих,
Како је углед престола му пао.
Свлађиван дуго прели му се гњев.
У њему неста оца доброга;
Једино строги владар беше то,
Што страховиту даде пресуду:
Смрт или очи. Грозно, али право!
И ја се гњевом користити морам,
Да противника сатрем својега,
Јер Стеван ипак само устаде,
Да мене с овог престола одагна.
Овога часа срдит шаље краљ
С помоћном војском Гребострека на њ.
И ја ћу с моје стране људе моје,
Војводе моје, ничим мање страшне
И поуздане, уједно да пошљем.
Судије неумитне то ће бити,
Целати, што ће одмах краљев суд
Без околиша извршавати.
Гаврани црни то су, што ће војску
Краљеву пратит' својим грактањем,
У напред плећу радујући се. (Звони).

(Улази један вратар.

Судије, што ће данас поћи с војском,
Нек дођу амо. (Оде вратар). Да би могло ићи
Без околиша, краљ је издао
Повељу на то, коју морам сама

Да предам њима ради сигурности.

(Долазе три мрка човека).

Јесте ли спремни за далеки пут?

Први судија. Заповест твоја довољна је вазда,
Да попутбину сваку нам замени.

Симонида. Своју сте дужност добро схватили?

Први судија. Милости ником.

Симонида. Тако хоће краљ.
Пресуду знате?

Први судија. Очи или смрт.

Симонида. То исто чека извесно и вас
Покушате ли мимо заповести
Краљеве ишта друкче радити.

Други судија. Ми чусмо, да је и на писмено
Овлашће издао краљ, а то ће нам
Потребно бити.

Симонида. Све је издао краљ.
И ево вам га. (Првом судији). Теби ћу га дати;
Ти ми се видиш најузданији,
Позиву своме најдораслији. (Дâ му повељу).

Први судија. Потрудићу се, да краљевство твоје
Уверим, да су ове речи права
Истина.

Симонида. Краљ ће с благодарношћу
Услуге твоје, веруј, примити.
За то ти јамчи твоја краљица,
А сада брже хитај на пут.
Посла ће бити доста.

Први судија. Нема труда
За нас, кад милост краљице течемо.

Симонида. На тебе много полаже и краљ.

Први судија. Престола роб сам.

Симонида. Срећно ми путујте!

(Одлазе судије, клањајући се).

Симонида. (Сама). Готова с тиме. — Краљевићу млади,
На мучан лов си запео стреле своје;
Јер промаши ли циља, глава пада
Безумном ловцу. — Ти згодити не ћеш. —

Освета моја, чије срце гађаш,
Прођи те не ће, млади гиздавче.
О, ја сам доста, доста дрхтала!
И дрхтим испред тебе све и сад,
Пред стрелом твојом; за то те и мрзим,
Као демона те мрзим црнога. —
Шта видим! Кринка! Моја заова!

Кринка долази нагло.

Кринка. О, Симонидо! Где си? Тебе тражим.
Симонида. Грлице, ти си усплахирена,
И плакала си; очи су ти сузне.
Кринка. Јест, Симонидо. Ох, та то је страшно!
Симонида. Ал' кажи, шта је?
Кринка. Кажи мени ти. —
У брата мога, вазда добра, пежна,
Некаки демон уђе. Авај мени!
Да морам тако да ти говорим.
Осудио сина, као и воће све,
Што држе с њиме, гњеван ужасно.
О, Симонидо! Је л' још игде било,
Да отац буде тако бездушан
Спрам рођенога сина: Смрт ил' очи!
Симонида. Та оно —
Кринка. Да разумем не могу:
Од куда тако напрасно да краљ
Постане тиран милом свом јединцу.
Тај преврат није дошао сам од себе.
Умешао се неко други ту,
Да брата мога створи демоном.
Свакако краљ је тако гњевом плануо
На извештаје неке лажљиве.
Душмани јадног сина његовог
Сплеткама су га обрлатили.
И Милутин се мудри заборави.
Симонида. Заборавио се?
Кринка. И ми морамо,
Са крива пута да га враћамо.
Ми, који ову земљу љубимо,

Која у њему краља својега
Најславнијега гледа, ми смо дужни,
Да таког краља одмах одвратимо
Од нерасудног једног корака.
И ја му одох; ја савладах стид,
Који ми неда да изађем преда њ.
О, то је тако тешко за ме било!
Ал' ја сам себе заборавила,
Да спасем само име његово,
И да сачувам оца јадном сину.
Ја одох, дакле. Ал' — о, боже мој! —
У место нежног брата, доброг оца,
Ја нађох само камен студени,
У ком за сузе моје срца нема,
Кој' плача мога не чује и који
Не види сестру тужну, како клечи
И колена му грли, иштући
Милости краљевићу несрећном.
О, Симонидо! Ја сам заман ишла
И молила, и заман плакала.
Мој брат, на сестру срдит, не хте чути
Очајничкога гласа. Симонидо,
На тебе није срдит Милутин;
Он тебе воли преко свег на свету,
Он теби ништа не може одрећи,
Јер ти си анђео, који погледом
Једним јединим обраћа човека.
Снајице мила, дико дома мог,
Идоле брата мога милога,
Снајице, иди Милутину ти
И моли; он ће послушати тебе.

Симонида. Да молим ја? О, како радо бих,
Да само смем. Ал' краљ је тако љут,
Никад га таког нисам видела.
Ни на очи му не смем да изађем.
Најпосле кад бих баш и смела то,
Не могу, јер ми није најбоље.

Кринка. То није ништа; та ја кад бих била

И тако бôна, да се не бих могла
С постеље маћи: ја бих захтела,
Са одрем да ме носе заједно
Пред престо, кој' би морао да ме чује.
Ти мораш ићи, мораш спречити,
Да најславнији ове земље краљ,
Кој' мора бити теби тако драг,
Твој мили муж, да мудри Милутин
Том лагом име своје не окаља.
Спречити мораш подмуклице оне,
Што шапћају код оца Стевана,
Да страшни конац гадног недела
Не дочекају, него сами они
Да приказани буду свету свему
На поругу. Ти мораш ићи краљу.

Симонида. Ја не смем ићи. Краљ је тако срдит,
А ја у ствар'ма таким невична.
Ја не смем да се мешам у тај посао.
Свршетак свега, добар или рђав,
Од мене нека буде далеко.
Ја не смем ни на благост ни на строгост
Да саветујем мужа својега.
Ја хоћу *чисте* руке.

Кринка (тужно). Симонидо!

Симонида. И ти не губи вере —

Кринка (бôно). Не ћеш ићи?

Симонида. Не клони духом, Милутин је добар;
Не губи наде, Милутин је мудар. (Оде).

Кринка. А ти! А ти! О, сад је јасно све!
Ти начини од брата мог убицу.
Само је твојих руку дело то.
О, заман ти је, гујо, крити се,
И мењати на себи хаљину!
Твој поглед, жалац, речи сиктаве,
Што неизвесно с језика полећу.
Дах душе грешне, срце студено.
И сувише те издаје на видик.
О, брате мој! О, Милутине мој!

О, куд се моје мисли сад окрећу,
Јер станка овде њима више нема!
У бунтовнички ја га послах стан.
И он и Стеван пропали су,
Јер Гребострек ће њих победити.
Ја морам тамо, да над њима лебдим,
И брижним оком да их свуда пратим.
Ја морам да им кажем, шта их чека
За случај, да у борби подлегну;
Једино ја их могу спасти још.
И за то морам к њима. Хвала Богу,
Још нико не зна, шта је ноћас било,
Опремом војске сви су занети,
Те тако нико и не пита за њ.
Сви мисле, да је још у тавници.
Срећа је за ме то, јер тако ћу
И сама лако поћи сад за њиме.
Еуфимија ће мене пратити,
Она је кадра да се жртвује
За мене и да понесе и ризу
За случај да је морам ја понети.
Овде ми станка ни час више нема.
За молбе моје краљ је остао глув.
Једино тако могу да их спасем.
У име Бога нек и буде тако! (Оде).

II.

Престона дворана у Милутинову двору. — Краљ **Милутин** у црнини на престолу, уз њега **Симонида,** сјајно одевена. С обе стране **дворани.** Десно до престола **царевић** од Трапезунта; Лево **Новак Гребострек** са још **неколико војвода.** Између група простор и десно и лево заузеле **дворкиње.**

Милутин. И тако — пре нег' узданицу нашу
Победиоца непобедивог
Са тужним срцем пратимо у бој
Противу сина, који отпаде
С недара оцу, који заблуде
Међ рушиоце мира и поретка, —

Имамо барем ту једину радост,
Да светлог сина пријатеља нашег
И савезника краљевине наше
С искреним срцем испратимо кући.
Идите оцу своме, другу нашем.
Носите собом спомен љубави,
Коју сте јасно овде видели.
Уживајући је у пуној мери.

Царевић. Захвалност моја, срдачна и вечна
За то ће бити плата.

Милутин. Оцу старом
Носите пријатељства поздраве
И нашу жељу, да и даље добри
Односи вежу наше државе.

Царевић. С радошћу посим таку поруку,
С радошћу отац њу ће примити
И потпомогнут својим сином, биће
У стању да је срећно и оствари.
Остајте збогом!

Милутин. Срећно нам путујте!

Симонида (пружајући му руку). Ал' да нас опет посетите скоро.

Царевић. Приликом првом што се само да. (Оде).

Милутин. А сада, стари друже, с тобом се
Растати ваља; сада морам тебе,
На радост не, на пријатељство не,
Него на ужас и у крвав бој
Да шаљем. Друже! Ми смо створили
Све ово поред нас, и исти ми
Спасавати од пада морамо
Створ својих руку. Трзај, дакле, мач
У корицама нежног очинства
И родитељске благости забачен.
Ти знадеш већ и нашу пресуду.
Овлашће своје судијама дадох.

Гребострек. О, знадем, краљу, знамо сви већ то. —
Залеђено је, скамењено срце
У сваког, ко те овде гњевна гледа,
Занемео сваки, завезан је језик

У сваког, ко те овде строгог слуша.
У никог срца, нико речи нема,
Да ишта рече и наведе против
Ужасне правде, коју делиш ти.
Ал' ја се, краљу, ево, усуђујем,
Ма како да је правичан твој гњев,
Па макар исти сустигао и мене,
Да ипак дигнем гласа својега
Противу суда тако строгога,
Противу суда, који вапије
У име човечанства, природе,
У име очинскога срца, да се
Не врши.

Милутин. Доста таке мудрости.
На томе престо мога прадеда
И мога оца није подигнут.
Док народ прави смисао не разуме
Од тога, шта је јединство државно,
И какву корист сваки појединац
Од тога има: дотле управљај
И челичном га руком води тамо,
Куд виши рачун, њему непојмљив,
Налаже да се иде. Пример за то
У великога Немање нам ено.
Да беше нешто такав Немања,
Као што би хтео ти да будем ја,
Да није смело прегао да учини
Раздору братском једном крај; да није
Жртвовао својој светој намери
И саму крвцу браће рођене,
Од Српства шта би било данас? — *Ништа!*
И сад би били робови, ја, ти,
И сви, па и ти, што се дигоше
На законога краља својега,
Робови грчки сви би били. За то
Уз правду нек и строгост обележи
Сва твоја дела тамо, војводо.
Потпуно исти мораш тамо бити

И наспрам мога сина рођеног
Као год и наспрам сваког другога.
По истој мери свима судићеш,
Јер кривица је иста: сваки је
Отпадник, сваки обичан бунтовник.

Гребострек. Ја, краљу, стрепим пред задатком својим.
Зар мора само тако баш да буде?
О, краљу, ипак, ти си ипак отац,
И син ти можда није тако крив,
Да будеш према њему тако строг
Пре него што га видиш и саслушаш.

Милутин. А зар не видим доста покора?
Убојне вике мало слушах зар?

Гребострек Младолетан је; можда је и средство
Криваца других већих.

Милутин. Других, већих?
Кад може такав бити, потпуно
Осуду моју заслужује тиме.
Наследник моје круне не сме бити
Оруђе туђе сплетке и рачуна.
За то је таким својим поступком
Наследно право своје проиграо.

Гребострек. О, краљу, то је страшно! Рођен син!

Милутин. На против; јер је мени познато,
Да први став у катихизису
Рођеног сина гласи: *поштуј оца!*

Гребострек (после почивке). На кад да пођем?

Милутин. Одмах овог часа;
Јер бунтовнику мора да се зада
Одсудан удар што је можно пре.
Не пуштај, да се престоници мојој
Приближи, нити да се још оклева,
Јер обоје ће само штетно бити
И само више крви стати нас.

Гребострек. Војска је наша са свим поуздана.

Милутин. На тебе ипак највише полажем.
Од воље вазда много зависи.
Сад пођи због ом и понеси собом

Јуначког воће победнички мач
И увређена, гњевна краља строгост.
Гребострек (полугласно). А очевога?
Милутин. Ништа очевог!
Гребострек (одлазећи; пола у себи). Ништа, ништа очевог!

(У том завеса пада.)

III.

Војнички око краљевића Стевана. — Ноћ.

Војници **Лане, Цуцуљ, Кесега** и други седе крај ватре и један од њих врти на ражњу пециво. Долази **Шишко.**

Шишко. Е, гле ти за ме јада
Голема из ненада!
На шта ћу ја наићи!
А шта ви ту младићи?
Цуцуљ. Матора облапара!
Нигде му нема пара.
Од сала једва дише.
Кесега. Тај увек зна да омирише
Где има масна залогаја,
Од њега то се не затаја.
Цуцуљ. Као мачка за сланином,
Он тако с трбушином
За пецивом и вином.
Кесега. Гле, како му се светле очи,
А рукама обема бочи
И гладни аков испод паса.
Шишко. На Лане вита стаса!
О, о, ви бездушници.
Цуцуљ. Не, не; бестрбушници.
Кесега. Та тај ће још и да нам плаче,
Да само нос омасти јаче.
Шишко. Ал' кога само смаче?
Цуцуљ. Наш Лане.
Шишко. Лане лови лане,
Е баш му нигде нема мане,
Код њега све је на високо;
Код њега све је особено:

Господски тај нам живи соко,
Господска лова лови ено.
На како нам се носи,
И стасом се поноси.
Као прави витез сабљу паше,
Још гиздавије коња јаше,
За калпак мење перо
У лево мал' на еро,
На токах златна пуца
Да срдашце закуца
У моме са чардака,
Када га смотри лака
Где игра коња чила
Хитрога као вила.

Кесеги. Бога ми хвала тако часна
Тиче се баш печења масна.

Цуцуљ. И право је да хвалиш њега.
Ал' има јунак и рад чега,
Да тако дичан буде.
Где год смо били, свуде
Било је вина и колача,
А при поласку горка плача.
Но једно свуд му оста злато
И уздисаја цело јато.
Та, ето, кад у Скадру бесмо,
У крчми пити кад почесмо,
На крчмарица лепа наша
Кад поче вино да доноша,
Чим спази њега међу нама
А њој на очи паде тама,
И збуни се и сплете,
У лице крв полете,
Дисати поче тише,
И после никог више
Од нас ни да погледа.
Он слађи јој од меда,
Од дана јој милији,
Од сунца јој сјајнији,

Од живота јој дражи,
И само њега оком тражи.
Шишко. На тако лепо име!
Цуцуљ. Да се поноси њиме!
Она му њега даде
На наше веље јаде.
Кесега. Милости своје она просу
И твом мудром носу,
Што се низ образ гони,
Као да би хтео да рони
Дубокомислености
Из мора премудрости.
Цуцуљ. Ни пецкав језик твој,
Очију буљав сој
На миру није ост'о.
Нека јој буде просто.
И ти си добио име
Да се поносиш њиме.
Шишко. Сваком је своје дала,
Ал' богме све је шала
Спрам оног како њега зваше
И како мило му тепаше:
„О, моје лане лако!
„О, моје лане слатко!"
Заиста „Цуцуљ и Кесега"
Ни мало сличности на њега.
Ал' достојан је он у свему
Имена, које даде она њему.
Ах, крчмарица наша лепа
Што знаде тако да нам тепа!
Ах, триста му врагова,
Онаког више нигде лова!
Па вино, вино оно,
Да лечи срце боно!
Та то је вино било!
И то се славно пило!
А шта је ово овде?
Ничега осим воде!

Неда се ту опстати.
Зовке ће проклијати
Из нас и труле врбе,
А поврх леђа грбе.
Лане. У Неродимљу биће вина
За јуначкога сваког сина,
И блага доста свака
За млађаног јунака.
Јуначки донде само,
А будемо ли једном тамо:
На Скадар брзо свако
Заборавиће лако.
Само ми кажи јако:
Је л' стигло још гласова?
Цуцуљ. Шта мисли опет краљ из нова?
Кесега. Гребострек дакле стиг'о?
И заставу већ диг'о,
Да брани пропалога
Старога краља свога?
Цуцуљ. И Грчиће са њиме чиле,
Што као црни мрави миле
На плаћку у Србију.
Лане. Ал' сада баш на вересију
И главе своје дају.
Више се не уздају
Баш ни у самог Гребострека.
Бадава све је; нема лека.
Гребострек кад је дошао амо,
Погледао је једном само
У клонуле војнике бедне,
И усне своје бледе, ледне,
У горки осмех је развук'о.
Још никад он се није тук'о
Са војском тако јадном,
Голом и жедном и гладном,
Противу једне силе,
Где нема лиле-миле.
Ал' опет он се, можда, нада,

Да може још и сада
Једино силом гласа свога,
И имена свог јуначкога
Од кукавица
И плашљивица
Јунаке праве да начини;
Да поуздањем њих опчини,
Да срца им пробуди —

Шишко. Ал' за то ипак увек треба људи.

Лане. И да увидео није,
Да нема с ким да се бије,
Оклевао не би ни часа.
Још данас било би ужаса
Од нас и њих. А тако
И одсле биће лако,
Да продиремо даље.
Краљ нека кол'ко хоће шаље
Војвода славних, ако само таких има;
Узалуд биће борити се њима
Без војске против силе наше

Шишко. Тако је!

Сви. Тако!

Шишко. Беседа дивна ти бејаше.
У здравље пијем, Лане, твоје.

Цуцуљ. И ја! Дивота зборио је.

Кесега. И ја! И сви!

Сви. И сви. Да живи Лане!

Шишко. Јест боме јунак он без мане!

Сви. Да живи, да живи Лане!

Војник са straже. Мир! Мир!

Лане. Шта значи то?

Војник. Његова краљевска светлост долази!

Лане. Живио краљевић!

Сви. Живио краљевић!

Долази краљевић **Стеван** с **Бранивојем** и својим **војводама.**

Краљевић. Тако, добри јунаци!
У војски прва ствар и најпреча
Од свију то је: готовост и ред.

Радећи тако извојеваћемо
Потпуну нашој ствари победу.
(Бранивоју) У краљевој се војсци опази
Некакав немир. Стари отац твој
Без сумње хоће да напада ноћу.
Изгуби, дакле, срце већ и он,
Видевши војску два пут разбијену,
Над којом јуче узе управу.
На пропаст своју помешао је он
Са војском, коју собом доведе,
Са војском можда добром, поузданом,
Остатке оне војске краљеве,
Што тако срамно бегаше пред нама.
Шта могу таки пудљивци да вреде
За њега, шта ће да учине друго,
Но првом згодом да понове исто,
И да и другу војску му помету.
Војвода вешти то је већ приметио,
На сад би хтео ноћним нападом
Изгубљен дух у њима да оживи.
Ал' нека, ако само покушају,
Крвавих глава биће одбијени.
Ја одох десно, а ти лево пођи,
Да цели око прегледамо својски.
(Војницима) И ви за сваки случај да сте спремни.

Лане. По заповести!

Краљевић. Ко си, момче, ти?
Тај глас ми познат од некуд. Из боја?
Јуначе, како ти је име?

Лане. Вид Косанић.

Краљевић. Лепих ствари чух о теби.

Један војвода. У оба задња боја најбоље
Од свега друштва свог се показа.

Краљевић. Од данас ти је, Прибанићу, четник
У твојој војсци. — Због, јуначе!

Краљевић оде осим **Бранивоја** и једног **војводе**.

Бранивој. О, боже мој! Шта мени паде у део!
И како ми се сада на један пут

У другој боји слика све, и како
Од себе презам и од овог друштва,
У које тако слепо добегох.
Противу краља — на и то је мало —
Противу *оца* борити се морам. —
На чијој страни стоји данас правда?
Ил' овде, где је младеж лакоумна
И са њом свака особина њена,
Ил' тамо, где су оне седе власи
И светло чело, праобраз поштења,
И срце пуно сваке врлине?
Где стоји правда: овде где се управ
И не зна шта се хоће, или тамо,
Где краљ и старац онај добро знају
У чему лежи величина Српства?
У очи битке с оцем рођеним
Већ стојим. Могу л' дићи мача свог
Противу оца? Крв се у мени мрзне.
Осећам да је амо са мном дошла
Несрећа; Стеван мора подлећи.
Још није чуо нити знаде свет,
Да Гребострек ма игде би побеђен.
Малаксала и духом клонула
Краљева војска сад је живнула.
О, Стеване, о, куд смо запли ми,
Да не можемо боја избећи!
Натраг се нема куд, а напред свуда
Чека нас пропаст, пошруга и срам,
Ужаснији од саме ладне смрти.

Војвода. Јуначе, ти си потонуо у мисли,
А Краљевића налог заборављаш.

Бранивој. Ајдемо збиља. Али шта је то,
Краљевић трчи натраг тако нагло.

Долази **Краљевић** с неколико **војвода**.

Краљевић. На десном крилу већ се бије бој.
Гребострек збиља нападе на нас.
У забуну ми бацио целу војску.
Дејане, брже хитај твојима,

Те Прибанићу потеци у помоћ.
Ти, Косанићу, тамо прати њега.

(Одлази један војвода с **Лапетом** и његовим друштвом.)

До под нос нам се били примакли
И нико да не спази! (Бранивоју.) Пријатељу!
На оној страни, где се бије бој,
Твој отац није; иди тамо ти.
А Гребостреку ја ћу на сусрет,
Твој положај би врло мучан био,
У боју да се с њиме сусретнеш.
У томе ћу те ја заменити.

Бранивој. Ја одох или с тобом да победим,
Ил', борећи се, за те да погинем. (Оде.)

Долази **Лане** рањен. Доведе га **Цуцуљ** и намести на један камен да седи.

Краљевић. Јуначе, тако брзо обрањен?

Цуцуљ. Ал' часна рана стаде живота
Краљевог једног храброг војводу.

Краљевић. Отворен дакле прави бој?
Држе л' се наши?

Лане. Држе, светлости!
Ал' овај напад није кано други.
Краљева војска бори се јуначки.

Краљевић. Прибанић још те бој руководи?

Лане. Војвода краљев срете се са њим.
Ја прискочих, и мачем овим спасох
Војводи живот, али зло се раних.

Краљевић. На десно крило дакле не удара
Гребострек лично?

Лане. Тамо није он.

Краљевић. Тим горе. За то ваља хитати
На другу страну. Само моја важност
Може у војсци одржати дух.
Све ваља спасти ове кобне ноћи.
У јутру ил' сам краљ, ил' (за себе) бунтовник!

(Долази војник с друге стране).

Војник. Краљевићу! Светлости! Непријатељ нас из ненада напао. Твоја храбра војска јуначки се бори; али је сила краљева велика. Гребострек је тамо.

Краљевић. Проклето име; већ га сваки војник
Са језом и страхом спомиње.
Проклета ноћ! У мраку сваки сад
Баука види и од једнога
Војника прави десет дивова.

Војник. Краљевићу! Похитај! Помози!

(Чује се усклик: „Живео Краљевић!“)

Краљевић. Тај усклик, то је моја задња нада.
Јунаци, у бој! — Ваља гинути
За славу и за спас отаџбине.

(Одлазе сви. *У близини бој.*)

Долази **Шишко** рањен.

Шишко. Бога ми, ови мушки продиру.
На оба крила потискоше нас.
Дејан погибе, а у ранама
Прегажен оста храбри Прибанић.
Још онај витез млади, онај лав,
Јуначком своме оцу раван син,
Он само што се држи још и брани.
О, да је таких неколицина!

(Један војник бега и виче: „Наши беже!“)

Шишко. О, видим, видим! Не треба да кажеш.
О, боже, ту су! Бранивој заробљен.
И опкољени наши предали се.
О Стеване, о јадни Стеване,
Да ли ћеш главе барем ти изнети,
Јер Гребострек те поштедети не ће,
Ако те само зароби у бој.

(Краљеви војници и сатници доводе заробљеног **Бранивоја** и Стеванове људе.)

Војници (долазећи). Живио Милутин! Слава Милутину!

Први сатник. Ал' где је само стари војвода?
Шта може бити там' на другој страни?

Други сатник. Шта може бити него победа?

Први сатник. И краљевић је тамо; тамо се
Управ и бије прави љути бој.
Ми тога као да нисмо ни имали,

Једини узвик: „Живио Гребострек!“
Поразио их је, те су почели
Да беже, осим овога младића.
Други сатник. Поштену смрт је тај заслужио.
Наградиће га војвода без сумње.
Први сатник. Велики избор није: смрт ил' очи.
Бранивој (тргне се). Ох, очи!
Други сатник. Ево наших. Ту су већ.
Први сатник. Краљевић везан. Наша победа.

Долазе војници краљеви, сатници и војводе и доводе Стевана и друге његове присталице.

Краљевић (смотривши Бранивоја). О, пријатељу! Зар и ти?!
Ни тебе горка чаша да не мине!
Бранивој. Једина за ме још је утеха,
У патњи што сам теби веран друг —
О, боже! Отац мој! О, куда ћу
Да бегам испред оних очију?
И куда да се спасавам од грозне
Савести гриже?
Краљевић. Пријане, опрости!
Несрећи твојој ја сам само узрок.
Бранивој. Судбина моја свему крива је. —
(За себе). Ах! Оно часно чело, лице строго.
Не могу поглед његов да издржим.

(Ступи мало у назад).

Гребострек са пратњом и с **војводама** долази; све се утиша.

Војници. Да живи непобедни!

(Тишина).

Гребострек. Шта вреди не одлагати за сутра,
Што данас можеш још извршити:
Видесте сад и сведок свему бисте.
Бунтовник је побеђен и сатрвен.
Краљева важност обновљена је;
У земљу враћен нарушени мир.
За то вам хвала, срчани јунаци!
Одважност ваша Србију је спасла

Од дањих зала рата грађанског.

(Једном сатнику).

Ти овог часа краљу похитај,
Радосним гласом да га изненадиш.

Сатник. Невероватно скоро! Пре ћу стићи
У Неродимље, нег што мисли краљ
И да си дошао амо војводо.

Гребострек. У толко боље: већа радост за њ.

Сатник. И ради тога ја ћу зајмити
У ластавице крила ћогу мом.
Ја одох да се припремим за пут. (Оде).

Краљевић. Однеси гласе; нека му зајечи
Сав двор у песми, клику и весељу.
Нек ликује над нама грчка злоба;
Слобода српска дошла је до гроба.

Гребострек. Ко сме да хули? (Смотривши Стевана.)
Краљевићу млади,
Боље би било, да потражиш речи
За оца свога јако друкчијих.
Послушај; краљ је строг и на те гњеван,
И страховити тебе чека суд,
За јаде које земљи зададе
Несрећним овим својим устанком.
И што је једном краљ пресудио,
То никад неће препорећи хтети.
То знаш и ти и ја и цели свет.
Ал' опет, он је отац, ти си син:
Замоли дакле милости у оца,
На родитељско срце закуцај;
Отвориће се покајаном сину.
Мој улак, кој' ће овог часа поћи,
У Неродимље с гласом радости,
Нек носи собом још и твоју молбу,
За оца биће више радости,
Од целе славе победног оружја,
Кад види натраг повраћена сина
Из заблуда, у које беше пао.
Замоли!

*

Краљевић. Не ћу милости да иштем,
Јер знам да тога за ме нема краљ.
Гребострек. Вараш се јако, краљевићу млади.
Краљевић (за себе). О, зар је мало, што је света ствар,
За коју тргох мача, пропала,
Него да морам сада још да признам,
Да нисам правом стазом пошао био.
Сам да осудим себе? То је грозно!
Сам да жигошем себе? Не, не могу!
Гребострек. Не касни; спаси што се спасти може.
Ја опет велим: не ће до века
Остати срдит отац.
Краљевић. Доцне! Доцне!
Гребострек. О, Краљевићу! Пресуда је страшна
Која те чека. —
Бранивој. Моли, Стеване,
Јер пресуда је страшна: смрт ил' очи!
О, пријатељу, моли!
Гребострек. Ко то збори?
Један војвода. Војвода један његов.
Гребострек. Амо дајте
Човека тога одмах.

(Изведу **Бранивоја,** који крије лице.)

О, небеса!
Да ли ме старе очи варају
Ил' збиља гледам? — Шта је — шта је то?
Јесам ли ја у наклу несрећном,
Да толки ужас гледам пред собом?
Сатана узе слику најдражу
Мом срцу, слику мојих најслађих
Санова, слику мога поноса,
Узданице и наде старости
Да стане ту преда ме. — Бранивоје!
Јеси ли ти? — О, грозно! Ужасно!
Не, не! Ти ниси, син мој ниси ти!
Очију старих то је привиђење;
Ал' тако страшно! — О, не ћути више!

Говори, казуј, ко си, утворо?
Ти дрхтиш, не смеш, да ме погледаш?
Бранивој. Ох, оче, оче! —
Гребострек. Ћути, јадниче!
Шта рече!? Како смеде свету реч
Изрећи овде? —
Бранивој (клекне). Оче, опрости!
Гребострек. Ја отац нисам твој. Ја сина немам.
Безумник, који смеде устати
Да темељ своје отаџбине миле
Издајнички подмукло поткопава,
Бунтовник, који мача потеже,
Да ред и мир у земљи наруши
И ужас рата грађанског да шири,
То Гребостреков никад није син! —
Мој син не живи више. Он је мртав.
Ја хоћу слатку успомену на њ
У пуној снази за се да сачувам,
И сузе своје њој ћу да посветим.
Одлази! Ти ми само томе сметаш,
Ти мрачиш милу слику, мутиш слатки сан.
О, сине, сине мој!
Зар тако брзо да те бабо твој
Изгуби и на тако ужасан
И сраман начин? Сине, сине мој! (Покрије лице рукама.)

Врати се **улак-сатник**.

Сатник. За пут сам спреман. Има л' војвода
Још шта да јавља краљу своме?
Гребострек (бори се са собом, па најпосле промуклим гласом, али одсечно). Ништа.

(Улак оде).

Први војвода. Са робовима шта да се предузме?
Гребострек. У замак кнеза Војисавића
Нека се воде до наредбе даље.
Војсавић главом добар за њих стоји.

(Наставиће се.)

ГОВОРИ

У СВЕЧАНИМ СЕДНИЦАМА КЊИЖЕВНОГ ОДЕЉЕЊА „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

У СПОМЕН ЈАКОВУ ИГЊАТОВИЋУ

О СВ. САВИ 1890. ГОД.

ГОВОРИО ДР. МИЛАН САВИЋ.

Свако песничко дело, било оно сад песма или приповетка, драма или роман, у главном је свагда производ унутрашње, душевне радње пишчеве; оно је огледало његових назора, његових појмова, његовог карактера. Какав живот писац у себи живи, таквим задахњује он и особе својих дела; како мисли о свету, тако се изражава у песмама; што он држи за добро, за умесно, то у главном и провејава кроз суштину његових песничких производа. Да није тако, онда би свако песничко дело већ на челу свом носило жиг лажи и неприродности, а то лицемерно ачење и пренемагање не би могло друкчије утицати, до немило, те би тако и осудило себе само. Прави песник и не ће се латити тако ниских средстава, просто с тога, што не би ни могао. Он у својој тежњи, у часовима стварања, и не помишља да себе друкче прикаже, него што је у ствари; у том тренутку не мери он унутрашња својства своја, не контролише себе, јер песнички жар и стваралачки нагон не дају му времена на тако хладно премишљање и критичку трезвеност. На како је дело створио, како му је из пера изникло, како га је душа замишљала, тако и само тако му је дело и добро — у његовим очима у првом реду. А и како би иначе могао бити својим делом задовољан, ако се не би слагало с унутрашњим уверењем његовим? Он у карактерима свога дела не би могао наћи природности и истине, да им не налази ослонца у себи,

у појединим откуцајима срца свог, у преливању душевних својстава својих.

Тако се онда и даје разумети, за што има на свету тако разних, сродних и противних, песничких дела. Не мислим ја овде њихову апсолутну књижевну вредност, већ ону релативну, у којој се огледа поједини песнички карактер. Величанствен и отмен карактер, ако је у једно и песнички задахнут, клониће се инстинктивно сваког писличарења, сваке прљавштине. Он ће стварати велике карактере, племените душе, а, као противност њима, тако исто и велике зликовце и ниткове. Да, велике зликовце, који ће се гнушати да употребе прљава и отрцана средства, већ ће се само греха у свом вршку придржавати.

Песник доброг и благог срца избегаваће у безазлености својој, да и прикаже ружан и подао карактер — он је добар, те су му и особе у главном добре. Па ако се и подухвати, да пређе ван сфере своје нарави, онда му типови губе блесак природности, те постају шаблони, постају сенке, које су хемиским путем дошле до неког живота а не природним. Живот таквог хемиског створа не може бити дугог века, — а како и да живи опсена, кад нема услова за живот!

Према реченом не да се друкче ни замислити, већ да ће песник површних пазора, превртљивог уверења и лабавог карактера створити особе, које опет одговарају њему. Он не види и не осећа, да су карактери његових дела врло сумњивог морала, јер их мери према свом моралу, о чијој ваљаности је пак скроз уверен. Он не ствара ниске и прљаве карактере за то, што хоће; он их ствара за то, што мора. Унутрашњи нагон упућује га неодољиво на такво баш писање а не друкче, и што му је песничка жица снажнија и звучнија, тим ће се у приказивању таквих карактера боље и осећати. Па ако му се који пут и хоће, да наслика и прикаже племенит карактер, онда је и тај свагда према његовом појму и његовој представи о племенитости.

*

Ја сам држао за нужно, да наведем и прикажем унутрашњу свезу, која постоји између песника и његовог дела, јер се иначе тешко даје протумачити, за што се које дело у суштини својој тако битно разликује од другог. На основу тога, не ћемо

онда баш криво ни судити о пишчевим личним назорима и уверењима, кад у делима његовим наилазимо на карактере и догађаје, који, било у бољем или у лошем, одступају од свеопште утврђеног назора и уверења о моралу, о душевним својствима, о светском поретку. Но ипак за то учинили бисмо неправду где којем писцу, ако бисмо му подметали, да хотимице сеје неморал. То не, јер смо уверени, да сваки прави песник пише онако, како му унутрашње уверење диктира. Уз то могу и многе спољашње околности утицати на њега: васпитање, околина, патња па и неспрема за озбиљан рад. Ко има с овом да се бори, тај ће онда на сваки начин преко тешкоћа да преклизи; не кажем лакоумно али небрижно. Он тешкоће не може и не уме да савлада, те их мирно и спокојно обилази. Такво поступање да како да побија вредност његовог рада; али он то не увиђа, пошто му његов начин изгледа најбољи. А изгледа му за то, што му утисак праве тешкоће и не долази до свести, а то опет лежи у његовој нарави, у његовим назорима, у небрижности, у неспреми.

И писац, о ком имам данас да говорим, један је од таквих. Приватан живот његов не тиче ме се овде ништа; он је могао бити, какав је хтео и могао. Али се мене и свију нас тиче његов књижеван рад, јер тај припада јавности а што јавности припада, потпада и јавном разматрању, јавној дискусији.

Ја мислим књижевника нашег Јакова Игњатовића.

Његов књижеван рад врло је велик, и обухвата доба од пуних 50 година. Заиста, редак случај! Кад бих хтео набрајати све његове списе и о сваком поједином исказати своје мишљење, морао бих прекорачити одмерено време ове свечане седнице а уједно бих прешао границе, које су оваквом приликом већ по себи одређене. Гледаћу за то, да по свом уверењу и својој снази карактеришем његов рад у опште а поглавито што се тиче његове најглавније струке: приповетке и романа.

Нема сумње да је Јаков Игњатовић ударио темељ нашем новијем роману. После фантастичких романа Милована Видаковића чисто су разгалили наш свет романи Јакова Игњатовића. Ми смо у њима први пут видели људе, какви живе у свету, видели смо људску нарав, људске жеље и наде, тежње и страсти. Нама је тај свет био много, много ближи; разумели

смо му невољу и радост, тугу и уживање. Ја се и данас врло добро сећам, како је на нас утицао роман „Милан Наранџић“, тај први реалистички роман у нас. Нама је у том роману било све прекрасно, па и оно што нисмо разумели; доцније нас је баш то и разуверило. Нама је онда јунак тог романа, Бранко, био узор свију јунака, био нам је идеал над идеалима: карактеран, поштен, даровит, управо генијалан, јуначан, леп .... Доцније се та лепа зграда срушила, и ја сам онда дошао до уверења, да сва она лепа душевна својства Бранкова ишчезавају према — некарактерности његовој. Бранко, мој негдашњи идеал, прима новчане награде за љубавне услуге, учињене једној старијој, богатој госпи. Мени је могао после писац у свом роману говорити што је год хтео, могао доказивати Бранков чврст карактер, у небо га хвалити — ја онда нисам био више дечко од 13 година. Је ли писац држао Бранков карактер за ваљан, његово поступање за умесно и морално, или му је недостајала она фина жица, која разликује добро од зла, морално од неморалног, те је држао то све за природно, за паравно, за морално, а противно поступање Бранково за смешно, лудо, недотупавно?

Ту се да како разилазе појмови, и ја не ћу да кривим Јакова Игњатовића, јер држим, да је писао по свом уверењу, према својим назорима о вештини животној, о томе дакле, *како* ваља управо живети. Он се услед тога није пренемагао, није лагао, те није ни створио карактер, који лежи ван његовог појма. Ту се показао дакле као прави, искрен песник, који онако пише, како осећа и мисли.

После „Милана Наранџића“ написао је Игњатовић читав низ приповедака и романа, који јасно на себи носе породичну сличност, тако, да се управо може рећи: Јаков Игњатовић писао је даље све саме „Милане Наранџиће“, али у разним варијацијама и у разним друштвеним положајима. Њему је тип Наранџићев тако прирастао за срце, да га се ни после 30 година није могао ослободити.

Али не само тип свог првог јунака у већем стилу, већ и поједине споредније особе, на које смо наишли у првом роману његовом. Карактеристика тих особа у главном се провлачи кроз све његове приповетке и романе. Типови ти јесу до душе

верни и вађени су из живота — али се и нехотице морамо запитати: зар Игњатовић за време свог бурног живота није никако наишао на честит карактер, на поштена човека? Зар је имао непрестано посла са ординарним особама, са људима сумњивог карактера? Или су сви карактери његовог познанства морали проћи кроз филтрум, кроз цедило његових индивидуалних назора и појмова? Ако је тако, онда морамо доћи опет до закључка, да је био искрен песник, који онако пише, како осећа и мисли.

*

Имам да кажем још неколико речи о склопу његових приповедака и романа, о њиховој композицији. Јаков Игњатовић с те стране није створио школу, а и боље што није. Он је управо и није могао створити, јер је био засебан дар, који није хтео ништа да научи а није се баш ни отимао, да другог кога научи. Тешко би и било њему следовати. Оно поцепано и испрекидано приказивање, оно нестално одређивање задатка појединим особама, захтева опет нарав и способност, какву је имао он само. Ја сам уверен, да је при писању имао крупну идеју, која га води кроз лавиринат уметничке израде. Само што је он при свем том често залутао, и тек после разног тумарања по странпутицама опет наишао на прави пут. Тако се онда даје и тумачити његово описивање на дохват, његово упуштање у споредности и његово дуготрајно рефлектирање. Кад је таквом приликом наишао опет на прави пут, онда се тек сетио, где је и шта му ваља радити. Али на тај начин губио је времена, а што је главно, изгубио је и Аријаднин конац из руке. За то је морао, кад се опет нашао на правом путу, накнадно да дотерује, тумачи и објашњава, за што није остао на правом путу, т. ј. за што се ова или она особа појавила и за што се ово или оно догодило. Према таквом начину, имамо ми у његовим списима често најпре учинак па тек доцније узрок, а тога не сме бити ни у обичној реченици а камо ли у приповетци, у уметничком делу.

Да ли се и у том огледа његова нестална нарав, његов немиран живот?

Још један моменат је значајан у његовим делима. То је хумор. Ако шта, хумор је израз чисте индивидуалности, он се

не да ни измајсторисати ни набавити. „Шала је од Бога дана“, вели наша пословица. Сад, какве је нарави шаљивчина, таква му је и шала. Шала Јакова Игњатовића одговара са свим оном, што сам до сад рекао о карактеристици његових приповедака, особа у њима и њиховом склопу. И ту је остао веран својим назорима, нудећи само оно, што сам за добро држи.

Он има хумора, само што се тај одликује неком незграпном нијансом, која не годи сваком. Кад је што заиста шаљиво и смешно, онда ће му се свако и смејати; код Игњатовића није тако. Он се шали према сфери својих особа, према карактеру својих јунака и јунакиња. Па као год што се ти карактери не ће сваком допасти, неће се сваком свидети ни његова шала. Она има неки задах на крчме врло ниске сорте, на касарне или на собе у којима господаре слушкиње и нединтери. Има их да како, који ће се смејати његовом хумору, а за што и не, кад је ипак неки хумор.

*

На сваки начин ваља ми се задржати код његових књижевних расправа, особито код оних из млађег му доба. Као песника, и њега је неодољива моћ наше народне поезије силно привукла. Свом тадашњем идеализму дао је одушке у расправи „Србин и његова поезија“. Та расправа заузеће свагда одлично место у нашој књижевности, јер родољубље и песничко схватање, које се истиче из те расправе, било би по себи довољно, да му име одржи у лепој успомени. Било је то доба нашег књижевног препорођаја, кад се многа млађана снага подухватила, да допринесе што на олтар умном развитку нашем. И Јаков Игњатовић је учинио своје, а што се доцније одвојио од тих поборника, што је дошао до другог уверења, — то да како не може бити предмет говора мог. Ко успише његов живот и његов цео рад, имаће и прилике и материјала, узети у претрес не само његово делање на књижевном пољу.

*

При свем том не може Јакову Игњатовићу ни позније критика а камо ли реч њему у спомен пореће заслуге око наше књижевности, особито што се тиче романа. Он је на сваки начин оригинална појава, ком су естетички закони сметали, те их се тако чинио и невешт. Способност не може му одрећи

нико, само што ту способност није неговао, већ се ослонио на бујност њену, не марећи, хоће ли произвести пшеницу или какав ексотичан коров. Шта је знао, то је приказао, а приказао је опет то онако, како је знао. Али типови, које је приказао, носе на себи знак верности, јер су заиста вађени из живота. За то ће се иоле пајивнијем читаоцу и допасти његове приповетке, онаквом читаоцу, који о естетици толико исто рачуна води, колико је водио Игњатовић. Може се до душе рећи, да су му романи за то тако неумивени и неочешљани, што су у нас први, а сваки је почетак тежак. Но ако су ти романи први у нас, нису први у опште, и Игњатовић би већ имао узоре у страној књижевности, да се њима научи, на њих угледа. Али њему је била свака стега незгодна. Он је хтео да буде оригинал, не за то, што би оригиналност афектирао, већ што је такав по нарави. Уз то му и нека сујета није дозволила, да се придржава другог писца; волео је бити самосвојан, ма и не испуњавао услове, који се траже. На основи тога држао је он своја дела за класична: он је писао, како је најбоље знао, па зашто да му дела не би онда и била најбоља!

Као романсијеру, који је први ударио природним путем; као књижевнику, који је посејао многу живу клицу у својим ранијим књижевним расправама, у којима је и подигао многу лепу зграду; као плодном писцу, који је створио многи оригиналан тип, који ће за свагда остати у нашој књижевности; као искреном песнику, који се није хтео боље да прикаже, него што је у ствари, велим: Слава Јакову Игњатовићу, књижевнику српском!

ГЛАСНИК
ИЗ СРПСКОГ И СЛОВЕНСКОГ СВЕТА.

ПРЕГЛЕД ПОВЕСНИЦЕ СЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ.*)

B) Књижевност у Словенаца.

О Словенцима, које западњачки књижевници називају и Виндима и Карантанима и који су живели у Корушкој, Штајерској и Истрији, слабо се што зна из средњег века за време себа различних народа. Тек се после 6. века дознаје за њих, када их Авари са истока овамо потискоше. У 7. веку придруже се опи са великом словенском државом владаоца *Само*-а (627—662.), који тада беше притискао Аваре. Али тај велики словенски савез не потраје дуго. Јер Словенци, побивши се опет са својим суседима, потпадну најпре под Баваре, па онда под владу Франака за доба Карла Великог наизмак 8. века. Доцније потпадоше сасвим под немачке херцеге и маркграфе. Земље, у којима покорени Словенци и Авари живљаху под Карлом Великим и његовим наследницима, беху три покрајине: *Остмарк* (источна граница), од које је доцније засновано војводство Аустрија, даље војводство Крањска и најпосле словенска Украјина (крајишка земља) са деловима: данашњом Крањском, неким делом Каринтије (Корушке) и Штајерском. Крањска и Каринтија потпадоше под војводство Баварску, Штајерска пак под Фриаул. Тако престаде самостални опстанак тих земаља, те се и њихова повесница утопи у повесницу немачке а за тим аустријске државе.

Хришћанство је допрло до Словенаца око 7. века, кад им дођоше проповедници с две стране: из Аквилеје од Талијанаца и из Салцбурга од Немаца. У другој половини 8. века

---

*) Последњи наставак је у „Летопису“ књ. 160., св. IV., год. 1889.

буду словеначки хришћани зависни од аквилејског патријарха и од салцбуршких бискупа, пошто приме латинску литургију по римском обреду.

1. Учена књижевност.

Као споменици *најстарије* писане словеначке књижевности могу се цепити *Фрајсингенски*) споменици из X.*, или по некима, *из IX. века*. То су три словеначке исправе, неке исповедне формуле и одломак једне предике, писане латиницом. После тих споменика нестало је словеначког језика за неколико векова. Ти споменици не беху познати ни покретачу новије књижевности ни његовим друговима, па за то и не припомогоше ништа тој књижевности. Права повесница новог развитка књижевности почиње истом са временом реформације, кад је нова наука тамо продрла и код госпоштине се раширила. Тако се књижевност почне ширити у народном језику, особито у другој половини 16. века.

Она се обично дели на три доба, од којих прво захвата време од *Трубара* до *Полина* (1550—1768.); друго од *Полина* до издавања *Блајвајсова* листа „Novice“ (1768—1843.) и треће од 1843. до садашњег времена.

У словенским областима беше већ зарана обладала протестанска вера код господе и код грађана, али ови беху мање или више отуђени од народа својим обичним немачким говором. Нова се наука могла ширити у народу само са помоћи словеначког језика, којим су се и служили немачки проповедници. Али и њих је свештеничка и светска власт протерала из земље. Међу тима беху љубљански капоник Примож *Трубар,* који оде у Виртемберг, где живљаху гласовити Словенци Матија *Грбец* (Mathias Garbitius Illyricus), Матија *Флашић* (Mathias Flacius), обојица из Истрије, и магистер Михаило *Тифернус* из Тифера у Доњој Штајерској. Међу тима се може Трубар назвати оснивачем новословеначке књижевности.

Примож *Трубар* (рођ. 1508. † 1586.) родио се од простих родитеља у селу Рашчици у Доњој Крањској. Своје науке учио је у Реци (Фиуми), где је научио хрватски и талијански, поз-

*) Названи тако по манастиру Фрајсингену, где се нахођаху у латинском рукопису. Сад се налазе у мопаковској (минхенској) књижници.

није у Салцбургу и Бечу. Као католички свештеник делао је на више места у Крањској и словеначкој Штајерској а 1531. позван је као каноник у Љубљану. Био је изврстан проповедник, па је и протестантима проповедао. Кад му владика Рауber забрани проповедање, буде он неко време у варошкој болничкој цркви у Љубљани, проповедајући нову науку, док најпосле не мораде бежати у Немачку 1547. Први књижевни оглед на материном језику беше му *абецедаријум* и *катихизис,* који као први словеначки умотвори буду штампани са немачким словима у Тибингену под измишљеним именом „Philopatricus Illyricus, штампан у Сибенбургену од Јернеја Скуријаница". Обе су ове књижице у народу врло добро примљене, али како им велике сметње беху на путу, можда би Трубар при том свом огледу остао, да га Павле Вергерио, владика модрушки и каподистријски, који такођер беше прогоњен због нове науке, не наведе, да на народни језик преведе цело свето писмо, те он преведе *еванђелије од Матије,* који се превод 1555. штампао о трошку херцега виртембершког. Тај превод буде штампан латинским словима као и други умотвори новословеначке књижевности тога времена.

Трубаров другар у књижевности: Јован *Унгнад,* барон Сонечки (Sonek 1493—1564), још већма подигне ову књижевну радњу. Кад изиђе царски верски указ (едикат), он после 39-годишње своје службе напусти сва своја висока достојанства и одсели се у варошицу Урах, где му херцег виртембершки подари станиште. Он је више пута водио ратне чете против Турака, па се и сада живо старао, да мирним путем задобије Словене у Турској за нову науку, судећи, да они говоре исти словенски језик а само су одвојени различним говорима и словима. Он се старао и за ширење протестанских књига, па је основао и штампарију, где се штампаху хрватске и словеначке (крањске) књиге са глаголским, латинским и ћирилским словима. И он и протестански кнезови много су трошили на књиге и радине књижевнике.

У исто време са Трубаром стараху се за словеначке књиге и Севастијан *Крел* (рођ. у Крањској 1538. † 1567.), Ђорђе (Јури) *Далматин* (рођ. у Гуркфелду у Доњој Крањској † 1589.) и Адам *Бохорич.*

Понајпре се штампаху књиге у Тибингену и Ураху, па онда у Љубљани, најпосле у Витенбергу, Регенсбергу, Нирнбергу и т. д. Међу овим писцима заједно са Трубаром најбогатији и најчистији је народни језик у Јурја Далматина, за којега и сам Копитар каже, да је језик у његовој библији (коју није преводио само по Лутеру него и по изворном језику) после две стотине година, дакле до времена Копитарова, још чист народан. Адам Бохорич је написао прву граматику на народном језику (у Виртембергу 1584.).

Али та књижевност, што је покрену протестантизам, не потраје за дуго међу Словенцима и Хрватима. У првој половини 17. века облада, као и у Чеха после боја на Белој Гори, католичко натражњаштво, које потпомогне аустријски надвојвода, потоњи цар Фердинанд II., те буде крај једва започетој књижевности. Сви протестапски свештеници, па и други протестанти, што не хтеше оставити своју веру, буду прогнани, добра им одузета, љубљанска штампарија уништена, књиге спаљене. Ту беше почетак *католичком добу* словеначке књижевности, што захвата 17. и 18. век.

Народни дух, што протестанство пробуди у словеначкој књижевности, опет клону под теретом католичке владе, те и немачка власт преоте мах. Код виших сталежа облада немачки језик, а народни се језик остави простом народу. Тако се ни књижевност не могаше даље помицати. За време 17. века католички свештеници веома ретко издаваху на свет књиге на народном језику. Што је у то доба књига, те су писане латински и немачки, јер књижевници мишљаху, да словеначки језик није за ствари од науке, исто тако као што у Срба негда мишљаху, да је њихов народни језик само за простоту а не за науку. Научници тада бејаху *Шенлебен*, а особито *J. B. Валвасор*. Од католичких свештеника, који у исти мах прогоњаху протестанте, ови писаху књиге: владика Томаж *Хрен* (Chrön) (1560—1630.), Матија *Кастелец* (рођ. 1620.), Јанес *Крстник*, *Хиполит* (Капуцинер, † 1722.), *Паглович* (1690—1740.) и др.

J. Лудовик *Шенлебен* (1618.—1681.) познат је не само са црквених књига, што је издао, него и са радње око пове-

снице Крањске. Послови му истина не одговарају критици, али показују љубав к науци и свом роду.

Вајпхард барон *Валвасор* (1641.—1693.) знатнији је од Шенлебена. Био је научен човек, члан краљевског друштва „Royal Society“ у Лондону и дружио се са домаћим и страним научницима. Премда су му послови написани латински или немачки, ипак је он знатан у повесници словеначке књижевности с тога, пто се много и својски трудио око испитивања своје отаџбине, њезина народа, повеснице, обичаја и т. д. Главно му је дело „Част војводства Крањске“ са сликама и мапама (1689.), у ком се описују такве ствари За тај умотвор свој, који и данас има своје вредности, много је потрошио, путујући по земљи и плаћајући вештацима, који му резаху слике за-њ, а он је умрьо у сиротињи. Од 1877. изилази у Љубљани ново издање тог умотвора, који се слави као народни споменик.

У таком јадном стању проведе словеначка књижевност читава два века, када се стараху за њу католички свештеници и Исусовци. Истом наизмак пређашњег века пође и она уз остале Словене народном путањом, премда у главном још бејаше у свештеничким рукама. Неку промену у напредак учини отац Марко *Полин* (1735.—1801.), који поче писати за народ и множити читаоце. Али ће управо његови последници и сурадници *Јапељ, Кумердеј, Линхарт* и *Водник* започети ново доба словеначке књижевности.

Марко *Полин*, назван „Augustiner P. Marcus a St. Antonio Paduano“ родио се у Љубљани, свршио ту исусовачку гимназију, г. 1758. закалуђерио се, год. 1775. постао проповедником у Љубљани, и тако даље напредовао, док се најпосле 1784. није станио у манастиру Маријабруну код Беча као „Novicenmeister“. Од његова 24 штампана списа ваља пре свега споменути књигу „Krayнska Grammatika“ (krainische recte slovenische Grammatik. Laibach 1768.). Копитар каже о тој граматици: „Полин је мислио, да сме сасвим с ума сметнути Бохорича и његова епитоматора, и себе сматрати за првог крањског граматичара. Његово је дело до душе први оглед али нимало не познајући суседних говора (наречја) пити се обзирући на философско-граматички дух“. Но ипак је то дело покрену-

ло друге писце, да пишу словеначке граматике, и доживело два своја издања, која су распачана. Друга су му дела понајвише о верским стварма. У рукопису је остала иза њега: „Kranjska Kronika kratkego popisuvanja spomina urednech reči, katize so se kadej na slavenski zemlji pergodile“ и „Bibliotheca Carniolіae“, опис свију књижевника Крањске (издало на свет истор. друштво за Крањску 1862.).

Ђорђе *Јапељ* (1744.—1807.), свештеник, каноник и надзорник народних школа у Крањској, писао је као и дојакошњи црквени књижевници, и познат је особито као главни радник новога превода библије, око којега су као сурадници радили: *Кумердеј*, *Шкрињар* (Шкринер), *Шреј* (Шрај), *Рихтер* и др.

Стари превод *Далматинов* као протестански беше забрањен, а Јапељев је изишао 1784.—1804. Он је писао и неке граматичке ствари преводио, а сам писао песме, које су слабе вредности; али то је све остало у рукопису. И он је смишљао на уједињене јужних Словена у језику, те је за то препоручивао опште име Илира.

Антон *Линхарт* (1758.—1795.) саставио је комедију „Пољска сувача“ (прерађену по некој немачкој драми) и превео „Фигарове сватове“. Особито је познат са свога „Огледала повеспице Крањске и других словенских народа у Аустрији“.

Валентин *Водник* (1758.—1819.) био је најпре свештеник, па онда учитељ у љубљанској гимназији. 1797. почео је издавати „Ljublanske Novice“, а пре тога изиђоше од њега неколико календара са приповеткама. Он је од првих књижевника, што почеше уводити у књигу народни језик, па је уз песму и народ проучавао. За-њ се може казати, да је он први прави словенски песник; јер му многе песме посташе народнима. Год. 1809. писао је ратне песме за словеначке домобранце (pesmi za brambovce). Кад исте године Крањска и Приморје припадну Француској, он, знајући француски језик, постане надзорник нижих и средњих школа. 1811. изда граматику „Pismenost“, ставив јој у почетку „Ilirija oživljena“, где се нада јединству и слободи народној. Кад 1814. земља опет потпадне под Аустрију, стане га влада аустријска гонити због те песме и љубави к Французима. Он изгуби своју службу и умре у сиротињи, оставив своје књижевне послове недовршене, међу којима

је и један речник. Он је од најзнатнијих радника словеначке књижевности, са чијом је радњом настало њено ново доба. Његове песме понајпре изиђоше под именом „Pesmi za pokušnjo“ (1806), за тим у лошем издању 1840., најпосле у збирци „Vodnikove pesni, uredil France Levstik“ (Љубљана 1869.). Опис његова живота „Vodnikov spominek“ издао је Едвин *Коста* (1859.); даље: Pleteršnik, у програму Љубљанске гимназије 1875.

Осим поменутих књижевника овога доба бејаху и Јован *Поповић* († 1763.), који је писао немачки („Die Untersuchungen vom Meere“) и у писању се као словенски родољуб показао, и Леополд *Фолкмер*, (1741.—1816.). Родио се у Штајерској, био је песник и писао о сеоском животу. Песме су му биле јако читане, а издане су му под именом „Leop. Volkmera fabule in pesmi“ у Грацу (1836.) у оно време, кад је у овој земљи почела опадати народна песма с тога, што јој свештеници беху непријатељи те је замењиваху својим незгодним умотворима.

У исто се доба писаху граматике и речници, јер језик и правопис још не беше утврђен за књижевну потребу, а много постаче на то и пример Добровскога. Неки хтедоше ради боље чистоте језика пронаћи и нову буквицу, те нескладно помешаше латиницу са ћирилицом.

Иза Водника не буде за дуго ништа знаменитог у словеначком песништву. Али граматичари буду у исти мах и песници, као отац Урбан *Јарник* (1784.—1844.); отац Петар *Дашко;* трстански бискуп Матија *Равникар* (1776.—1845.); Миша *Кастелиц,* који је с тога познат, што је 1830. засновао први повремени лист „Kranjska Zhbelica“ („Краљска Пчела“), где се јавио и најзнаменитији словеначки песник Фрања *Прешерн* (Preširen) (1800.—1849.). Његови су родитељи сељаци, а прве је науке учио у Љубљани, за тим у Бечу права. Трпео је велике невоље за свога живота, чему су понајвише узрок попови, непријатељи његови. Истом 1846. буде он самосталан, кад постане адвокат у Крајнбургу. Друг му у књижевном раду бејаше Станко *Враз,* с којим се доцније раздвоји у мишљењу, кад овај пређе к загребачком „илирству“. Писао је различне песме, али је поглавито лирски песник; одликовао се јаком маштом, осећајем и снажном и лепом речи. Мало пре своје смрти изда збирку својих песама „Poezije doktora Franceta Prešerna“ (Љу-

бљана 1847.). За новим словенским кретањем не хтеде поћи, као да не имаде у њему вере, него остаде чисто словеначки књижевник, капто радије пишући и немачки.

Вредно је да се као сурадници око „Kranjske Zhbelice“ и ови спомену: Блаж *Поточник* (1799.—1872.), свештеник, припада као књижевник поглавито новијем времену. Написао је граматику (на немачком језику), писао је црквене ствари и песме као аустријско-домољубни песник; био је врло научен а песме су му и у народ прешле, — J. *Жемља* (1805.—1844.), такођер свештеник; — Вал. *Станић* (Stanig, 1774.—1847.); — *Кремиел* (1790.—1844.); — J. *Залокар* (1792.—1872.), који је између осталога оставио и један „Словеначко-немачки речник“ (у рукопису), који се по својој обилности упоређује са Вуковим; бискуп Антун *Сломшек* (1800.—1862.) и т. д.

За језик и правопис, а с тим и за просвету народну особито се вредан показао:

Јован *Блајвајс* (Plavеž, рођ. 1808.), доктор и марвени лечник, тада секретар тамошњег економског друштва у Љубљани. Књижевницима, који са крајем 18. века наново започеше словеначку књижевност, јако сметаше то, што језик још не беше удешен према новим просветним потребама. Још се употребљаваше Далматинов језик, који заоста од католичко-црквених књижевника и за који Копитар рече, да за два века није застарио. Беше дакле прека потреба, да се народни језик удеси за књижевни посао. Тој потреби доскочи Блајвајс, који сврх тога утемељи и нов правопис, одбацив стару Бохоричеву буквицу па заменивши је много простијим начином писања по „илирском“ крају. И то беше једна од главних му заслуга, са које он поста знан у свом народу. И иначе старајући се за просвету народну, издавао је новине економске: „Kmetijske in rokodelske Novice“, у којима су радили сви тадашњи књижевници, својски старајући се за народну просвету, народни језик и народно уједињење Словенаца. У тима је новинама друге године почео новим правописом писати. Сурадници му бејаху готово сви новији словеначки књижевници: М. *Вертовец* († 1851.); Ф. *Малавашић* (1818.—1863.); Матија *Мајар* (рођ. 1809.) и J. *Муршец*, врпњак Станка *Враза*; Орослав *Каф*, филолог; Даворин

Трстењак (рођ. 1817. †. 1890.), свештеник, који се забављао истраживањем словенских старина и филолошких и митолошких наука, сврх тога био је песник у народном духу и писао песме и новеле како на словеначком тако и на хрватском језику. Народ му је славио 70-годишњицу.

Година 1848. покренула је политички и књижевни живот. Појавише се неки политички листови, који и престаше, кад настаде натражњачка влада, али за то политичка струја остаде у повременим листовима. Знатнији су писци тога времена:

Антун *Јанежић* (рођ. 1828.), који је од 1850. писао мање повремене књижевне расправе, а од 1858., издавао „Glasnik za literaturo in umetnost“, где се и други словеначки књижевници здруживаху; 1850. и 1851. издао је речник „Popolni ročni slovár slovenskega in nemškega jezika“, (2 дела; 2. изд. 1874.); 1854. граматику „Slovenska Slovnica“ са општим прегледом књижевности; 1861. збирку песама, за тим „Cvetje iz domačih in tujih logov“.

Јован Весел *Косески* (финансијски већник у Трсту) запреми прво место у садашњем словеначком песништву. Прве му песме изиђоше 1844. у листу „Novice“, кад он беше већ у зрелијим годинама. Песме су му спажне по осећају и машти, лепо песнички смишљене и провејане политичком и народном струјом; између осталога превео је многе песме од Шилера, Гета, Шамисоа, Кернера, Уланда, даље од руских песника, као: Державина („Ода Богу“), Рилејева, Пушкина („Опадачима Русије“, „Пророк“, „Мору“, приповетке), Лермонтова, Хомјакова („Орао“) и т. д. Од већих ствари превео је од Шилера драме „Месинска невеста“ и „Орлеанска девица“ као и неке песме из Илијаде. Скупљена дела његова изишла су 1870. („Razne dela pesniške in igrokazne“, издала их „Slovenska Matica“, у Љубљани 1870.).

Књижевна радња Весела Косевскога улила је нов живот у књижевност, те се ова све већма ближила народу. Као бољи словеначки песници и народни књижевници ваља да се још спомену: Фр. *Цегнар* (рођ. 1826.); Л. *Томан* (1827—70.), песник и политичар; Мирослав *Вилхар,* омиљен песник и компониста (једна свеска скупљених му песама изишла је 1860.);

Фрања *Левстик* (рођ. 1833.), који својима, 1853. изданим „Pesni“-ма навуче на се гњев свештеника; *Крек* („Poezije“, 1850.); Јосиф *Јурчић*, журналиста, писац трагедије „Tugomer“ (1877.) из старо-словенске повеснице и издавац збирке „Klasje z domačega polja, zbirka najboljših dél slov. pisateljev“ и т. д. — Међу преводима, којима је обогаћена књижевност словеначка, ево и ови су: Леоп. *Горењец* превео је Гоголове приповетке; Максимилијан *Самец* Тургењев „Дим“ (у Грацу 1870.); Ј. *Билц* „Смрт Смаил-аге Ченгића“ од Мажуранића и т. д.

О научним стварма писаху: Фрањо *Брадашка* (о старословенској повесници), Ј. *Параћат* (о повесници словеначког народа) и т. д.

Године 1865 основана је „Slovenska Matica“, која издаје свој „Letopis“; начеоници јој беху Л. Томан, Е. Коста, Блајвајс, за тим Едвин *Коста* (рођ. око г. 1830.; умрьо 1874. или 1875.), син немачко-крањског правника и књижевника, био је и сам правник и књижевник, издавао немачки „Mittheilungen“ из повеснице крањске, али је писао и словеначки. Уредио је немачко-словеначки алманах у спомен Воднику („Vodnikov-Spominek — Vodnik-Album“, 1859.), где је описао и живот тога песника. За тим буде као начеопик „Matice“ и уредник њезиног Летописа, па састави пространи књигопис словенске књижевности.

Последњих се година особито умножила књижевна радња у Словенаца. Сада осим „Матице“ има у њих и других друштава, што се старају за економске, политичке и друге по народ корисне ствари. Неки од њих имају и своје листове. И католичка страна показује у тима друштвима доста живу радњу по свом духу. Таква су друштва: „Katoliška družba za Krajnsko“; католичко-политичка дружина у Љубљани; „Друштво св. Мохора“ (Družba sv. Mohora), у Целовцу, које је основао бискуп Антон Мартин Сломшек (рођ. 1800. † 1862. у Марбургу) за издавање и ширење верских књига; даље „Kmetijska družba“ (Друштво простих људи): „Драматско друштво“ у Љубљани; „Народне читаонице“; „Учитељска дружина“; „Народно политичка дружина“ у Горици; „Slovenija, društvo za brambo (обрану) narodnih pravic у Љубљани“ и т. д. За „Друштво св. Мохора“ вредно је особито споменути, да оно има сада преко

25.000 чланова, од којих сваки добива по 1 фор. на годину, шест књига, од којих су у две верске а у остале четири научне и забавне ствари.

Од друштвених листова нека буду споменута ова: „Slovenska Talija“, коју је од 1867. издавало драматско друштво и која је збирка изворних и преведених драматских ствари; „Soča“, лист горичког политичког друштва, што је издавао Виктор *Доленец;* „Slovenski učitelj“, лист учитељске дружине; „Slovenski prijatelj“, лист друштва св. Мохора, што је од 1857. издавао Андрија *Аџнсшилер*, који је живо бранио словенске користи у немачком листу „Stimmen aus Innerösterreich“, који је престао 1863. Још ваља да се спомену листови: „Besednik“, од 1869.; „Slavjan za Slavjane književne i prosvétlene“ од Матије *Мајара,* од 1873. Од политичких је новина најбољи „Slovenski narod“ од 1868., које сада издаје Ј. Јурчић.

Има још два знаменита књижевника, *Копитар* и његов ученик *Миклошић,* који су писали на немачком и на латинском језику. Сва је прилика, да су они писали на туђем језику с тога, што им словеначка књижевност беше малена област за њихов голем учени рад, и што ће их остала словеначка племена и стран свет лакше разумети на немачком језику. Ма да су обојица писали туђим језиком, ипак се морају сматрати и као књижевници словеначки за то, што су испитивали словеначке ствари и бавили се око науке о језику и старинама, обзирући се и на словеначко племе.

Јернеј (Вартоломија) *Копитар* (1780.—1844.) родио се у неком селу горње Крањске. Отац му је био прост сељак, коме је он као дете помагао у пољској радњи. У својој деветој години дође у немачку школу, за тим у гимназију, па кад сврши науке, буде најпре домаћи учитељ, за тим тајник код оног словеначког добротвора, барона Зоиса, који је био и Водников заштитник. У тој кући проведе Копитар осам година, забављен класичким наукама, а познанство са Водником наведе га и на то, да проучи и народни језик и књижевност. За тим оде у Беч, да учи права, али наскоро буде постављен за цензора словенских и грчких књига, па онда намештен у дворској књижници. Год. 1814. буде послан у Париз, да донесе натраг у Беч

књиге и рукописе, што их беху однели са собом Французи 1809.; други пут пропутује по Талијанској (1837.). Био је веома бистра ума и пун пространог повесничког и филолошког знања. Своју знамениту књижевну радњу започео је 1808. граматиком на немачком језику „Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark“, која за оно време беше најбољи посао у свеколикој словенској радњи о језику. У приступу к тој књизи описани су прегледимице словенски језици, судбина црквено-словенског језика, и повесница словенског језика а у додатку словенска књижевност. Други му је већи посао гласовита „Glagolita Clozianus“ (1836., на латинском језику), где разлажући стари глаголски рукопис из 11. века, испитује и „Freisinger Fragmente“, изводећи, да црквено-словенски језик није старо-бугарски него старо-словеначки, што беше нова и чудна ствар, са којом се други словенски научници не слагаху. 1839. изиђе од њега нова латинска књига „Hesychii glossographi discipulus et epiglossistes russus in ipsa Constantinopoli sec. XII.—XIII.“; то је некакав грчки рукопис из 11. и 12. века, што га је Бусбек у 16. веку донео из Цариграда и где су грчким глосама придодани и руски преводи. Најпосле је ка гласовитом издању Ремског еванђелија „Text du Sacre“, које је на заповест цара Николе у Паризу зготовљено, написао „Prolegomena historica“ о почетку словенског хришћанства и о судбини рукописа. И овде опет тврди, да је црквени језик старо-словеначки, који се у старо време од садашњих словеначких области проширио до доњега Дунава и да је Методије 870., проповедајући на блатном језеру, започео словенску божју службу на корутанском (словеначком) језику. „Мање списе“ му је издао Миклошић (у Бечу, 1857.).

Фрања *Миклошић* (рођ. 1815. у Доњој Штајерској у Радомершчаку код Лутенберга), доктор филозофије и права, данас је најзнатнији међу свима словенским филолозима. Учио се у Вараждину и Марбургу (у Штајерској), свршио филозофију и права у Грацу, где 1837. буде професор филозофије. Али потоње године ипак оде у Беч, да настави своје науке, постане доктор права, па ступи у адвокатску канцеларију. Ту се упозна и са Копитаром, који га и наведе те се даде на садашњи свој књижевни посао. Он још у гимназији знађаше

добро грчки и миловаше науку о језику. Год. 1844. буде намештен у бечкој дворској књижници, па од то доба остане у књижевном раду. У свом завичају беше члан некој дружини младих словеначких родољуба, стајаше у пријатељској свези са Станком Вразом; али га најпосле веће научне користи одврате од књижевних користи завичаја његова. Још 1884. покаже се као добар филолог, кад у „Wiener Jahrbuch der Literatur“ године 1844. изиђе рецензија његова о упоредној граматици Боповој (Bopp). Године 1848. изаберу га његови земљаци у државно веће (Reichsrath) у Бечу; али се остави тога посла, добив у место тога професуру у бечком универзитету, где већ 1853. постане „Rector magnificus“. Ради својих књижевних послова много пропутује; 1836. и 1842. буде у Талијанској, 1851. у Цариграду, 1852. у Немачкој и Француској, 1856. у Далмацији и Црној Гори и т. д. Пре неколико година стављен је на своје захтевање а због старости и као књижничар и као универзитетски професор у мир. Од многих његових послова напоменућемо главније.

Понајпре се забави поглавито око старословеначког или црквенословенског језика, владајући се у том послу науком Копитаровом, коју даље развије. Други му посао буде „Упоредна граматика словенских језика“, која је сада доспела до четвртог дела. Ситнији су му послови у тим врстама: истраживања словеначких речи у другим туђим језицима, као: новогрчком, арнаутском, мађарском, румунском, циганском и т. д.; даље: различни писмени споменици, као: „Vitae Sanctorum“, „Шишатовачки апостол“, „Душанов законик“, „Несторови летописи“ и т. д.; повесничке исправе: „Monumenta Serbica“, „Acta et diplomata graeca medii aevi“ и т. д.; најпосле истраживања о „српском епу“, о „русаљкама“, о „хришћанској терминологији у словенским језицима“ и т. д. За словеначку књижевност написао је само читанку („Berilo“) за више разреде гимназије.

Премда Копитар и Миклошић нису писали на свом материном језику, ипак су се они као филолози првога реда много старали за општи словенски напредак. Миклошић је као писац на немачком језику дојако једини филолог свеколиког словенства.

Има у Угарској и штајерско-словеначки *говор, сродан са корутанским и крањским*, на ком су писане неке књиге. Међу Словенцима тога говора находе се неки трагови од прећашњег словеначког протестанства. С друге стране тај се говор приближује словачком говору тако, да се може за-њ казати, да прави свезу између источног и западног словенства. Стеван *Кизмић* (Küzmič), евангелички свештеник, превео је на тај језик нови завет („Novi zakon“ и т. д. у Пожуну 1818., у Кесегу 1848.). К овима као да припадају и црквене књиге, што их је на крају прећашњег века издао неки други *Кизмић* (Kizmič) Никлав, католички свештеник. Огледе о том говору написао је последњих година Ваљавец (у „Letopis Matice Slov.“ 1874.).

У другом западном углу словеначког племена и уопште словенства живи мало племе *Режана*, око 3000 глава. То племе борави у талијанској области, у углу, што му граде северну и источну границу, у две долине јулијских Алпа. Опис њихов и њихове књижевности находи се у „Slav. Sbornik“-у, 1876.

Најпосле ваља да се кратак помен учини и о самосталном књижевном развоју Словенаца у *Хрватској* и у *Међуморју*, чим ће се показати слика целокупне књижевне радње словеначке. Обично се та књижевност назива хрватска kajkavšćina по земљи, где је гајена разликујући се честицом питања: „кај“ од српскога „што“ и хрватског „ча“. Ђорђе Далматин звао је те Словенце у XVI. веку „Весјацима“. Та књижевност, која је трајала заједно са протестантством до илирства око тридесетих година нашег века, има сада само научне вредности ради језика. Имала је своју штампарију, коју на молбу Бучићеву подигоше грофови Зрињски, најпре у Неделишту, па онда у Вараждину. Михаило *Бучић* био је први књижевник, који је између 1564. и 1574. штампао у том говору своје протестанске умотворе. Само је Иван Пргошић писао или управо превео нешто из световне књижевности у протестанско доба (вербецијев Tripartitum, Nedelišče 1574.), а друго су све верске протестанске ствари. Кад буде истребљено протестанство, престаде и та књижевност, док је опет у другој половини XVII. века не прихвати католичко свештенство. Сада изиђоше на свет осим вер-

ских ствари и нека практичка дела за обичан живот. Од научне су вредности лексикални послови ђорђа *Хабделића*, Ивана *Белостенеца*, Фрање *Шушника* и Андрије *Јамбрешића*.

Осим доста многих верских ствари у тој књижевности беше и световних у другој половини XVIII. и у XIX. века, када беху најзнатнији књижевници: Томаш *Миклошшић* (1767. † 1883.) Јаков *Ловренчић* (1870. у Загребу) и т. д. Као последњи заменик те књижевности цени се Игњат *Кристијановић*, (рођ. у Загребу 1796.), који је осим верских ствари издао и граматику у том кајкавачком говору на немачком језику, назвавши је хрватском (Agram 1837.). Књижевници у другој половини XVII. века мешали су кајкавштину са чакавштином и штокавштином, као што су: гроф Петар *Зрињски* (год. 1671. погубљен у Винер-Најштату као велеиздајник) и Павле Ритер назван *Витезовић* (рођ. 1650. у Сењу † 1713. у Бечу). Али је та књижевност престала, кад је Људевит Гај изишао са књижевним језиком српско-хрватским по јужно-западном говору.

2. Народна књижевност.

Народно песништво. Народна песма у Словенаца није обилата и врло је мало позната. Како народ одавна беше изгубио своју самосталност и беше раздвојен на области, то ни *епска* песма не могаше у њега понићи. Такве се песме појавише у њих у толико, у колико беху они у ратовима са Турцима, а близу Србаља, чијих је јунака слава и до њих допрла. Народне песме Словенаца не могу се мерити са песмама Србаља, али их има ипак више него што се мисли, само још нису покупљене. Њихове народне песме баве се, као и свију јужних Словена, око јуначких бојева са душманином хришћанства, Турцима, који су и на њих као западну грану јужног словенства за више векова нападали.

И Словенци знају за Краљевића Марка и Матију Корвина. Највише се таквих песама налази код белих Крањаца, што су близу Србаља, па су ближе њима него Словенцима. Ни *лирска* им песма није самостална. Словенци не имађаху ни добрих скупљача својих народних песама. Што је по гдегод изишло под именом народне песме н. пр. у *Водника* (у „Krajnskoj Čbeli“), у *Дашнка*, у збирци пољског ускока *Коритка*, који је

у некритичкој збирци од пет свезака издао: „Slovenske pesmi kranjskega naroda“ (у Љубљани 1838.—44.) и т. д, то или уопште није народно или је прерађено и у језику поправљено. Као први скупљач народних песама познат је *Зякотник из Шишке* код Љубљане, који је скупљао песме пре г. 1793., али те скупљене песме сада нису познате. Брижљиво је купио песме и Андреј *Смоле*, али им штампање сметаше свештенство, које беше непријатељ народној песми. За сада је најбоља збирка од Станка *Враза:* „Narodne piesni ilirske, koje se pievaju po Stajarskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske“, у Загребу 1839., али су те песме попајвише расуте по повременим листовима, а било би крајно време, да се издаду у научном облику. Вредно је овде споменути и збирку од А. Кнежића: „Cvetje slovenskega naroda“, у Целовцу 1852., даље: мале збирке приповедака од Крижника и Ваљавеца „Slovenske pripovedke iz Motnika. Nabral Podšavniski“, Каспар *Крижник*, у Целовцу, 1874.; М. *Ваљавец* „Narodne pripovesti iz susjedne Varaždina Stajerske“ — у извештају кр. гимназије у Вараждину, 1875. Неке је словеначке народне песме превео и песник *Анастасије Грин* (гроф Ауерсперг), који припада старој крањској госпоштини („Volkslieder aus Krain“, у Липисци 1850.) са приступом о словепачком песништву. Он пише о народним словеначким песмама ово: „Ма да се не може порећи, да словеначка народна песма стоји на близу са песништвом других словенских народа, али је она ипак најсроднија са српским народним песништвом. Но и ако српска народна песма, слажући се са повесницом Србије, као складан еп, славећи јунаке своје домовине и опевајући поноспе победе после славно свршених ратова, свечано одјече на све стране, то ипак и словеначка песма, слажући се такођер са земаљском повесницом, одјече брзо и кратко, као кратка романца или чила бојна песма. као што је будни ратници певају обноћ на војничким стражама при ватри, те хоће да се одрже весели, да прекрате ноћ, а пре свега да преко мере не распредају конца, што га сваког часа излет или нападај може пресећи“.

Словеначка народност и књижевност беше и пре, па је и сада у незгодним приликама. Како јој је племе мало и рас-

комадано, слаба јој беше снага, да има своју одвојену књижевност, а она не хтеде се удружити са Хрватима, који би је могли поткрепити. С тога се та народност већма, него и које словенско племе у Аустрији истрошила и понемчала, па јој се затрше и обичаји и језик, а с њима и народна песма. Истом од 1860. поче нов живот у Словенаца, чему ће бити да је узрок сврх другог којечега и слободнији уставан живот, који је покренуо како друштвену таку и књижевну снагу. Особито се католичко свештенство показало као усталац, који је са народним језиком много могао учинити у школи, а народни књижевници су омилили народу књигу, јер умеше с њом спојити практичке користи народне.[1])

Написао **др. Стеван Павловић.**

---

[1]) Осим овде већ напред напоменутих извора употребљен је у овој словеначкој књижевности и књига: „Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnografische und Culturhistorische Schilderung. Zehnter Band, 1. Hälfte. Die Slovenen. Von Josef Šuman. Wien und Teschen. Verlag von Karl Prohaska. 1881.“

МАТИЦА СРПСКА.

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1890. године.

Састанак књижевног одбора 19. (31.) маја.

28. Члан *Милан А. Јовановић* подноси своју оцену на трагедију *„Момир“*, коју је у 5 чинова написао Никола Ђорић.

У тој својој оцени наводи ово: „У II. свесци прештампане Вукове збирке народних песама под бр. 30. има песма „Наход Момир“. Наша народна поезија, народно предање радо се бави находима; то виђамо и код осталих културних народа; у нас је и „наход Симеон“ и Милош Обилић хоће се да је нађен у гори зеленој, па и о Сибињанин-Јанку има прича, да је находче, ванбрачно дете нашег Стевана Високог и краљице будимске. У машти се народној опажа та воља, да хоће све, што је велико и необично, да обвије застором неке тајанствености, необичности; величина необичнога нука фантазију, да измишља све чудноватије од чудноватијега, да му кити порекло, рођај, завичај разним ванредним измишљајима.

„Наход Момир“ је лепа, безазлена, нежна песма. Њу је драматисао г. Ђорић и начинио трагедију. Смела је то била мисао од њега, јер за трагедију иште се пре свега огромно трагично градиво, а тога, крај све лепоте у песми, нема; тим смелије нам долази ово подузеће, па чак и некоректно, што се песник држао историје наше, те персонификовао оних девет везирова историјским личностима наше прошлости.

Садржај те дивне народне песме довољно је познат, а садржину трагедије казаћу у кратко: На двору силнога цара Душана одрастао је наход Момир, диван јунак, дика и попос Душанов; ћи Душанова, Гроздана, пази га големом милошти, народ га воли, јер побеђује непријатеље на бојним пољима,

воли га и обожава пријатељ му Краљевић Марко. Кад толико њих воле тог Момира, ваља да и он кога воли, и збиља, он воли ћер Душанову, Гроздану, братинском љубављу, а ћер Војихнину сполном. Гроздана пак не љуби Момира сестринском љубави, она га воли друкчије, она је несретна, двоструко несретна: једно што воли, љуби и то брата свога, а друго што мора да пође за недрага. Дабогме, расли од мале малоће, као братац и сестрица, они се тако и заволеше; ал кад одрастоше, кад он поста момак, а она баш девојка, природа не знаде за оно прометање нејака находа „кроз недра свилена“ (стих 67.), којим је актом адопција извршена, него појури бујно да се развије у своме смислу и правцу. Ја мишљах, ту ће се сада наћи трагичне кривице, али тога не би. Властољубива властела Душанова царства гледала је завидљивим очима, како је Момир са свим задобио Душана, како је достао велике части и уплива, и на предлог ћесара Војихне снују сплетку, да упропасте насловног јунака. Оних 9 везирова из песме у трагедији су: ћесар Војихна, Оливер, Вукашин са браћом и остала властела Душанова доба. Побуда интриги је завист и бојазањ за себе, а њојзи се после, барем код Војихне, придружује и мржња за изгубљеним сином. Момир воли Иванку, Гроздана му је веледушно уступа, али брат Иванчин, Љубиша, не да сестре за мрска Момира, заваде се, дође до сукоба и у двобоју убије Момир, против своје воље, Иванчина брата. Сплеткарење и завера даље напредује, завереници ујдурисаху и неку буну у Призрену, која ће да извиче Момира за наследника Душану, чак и за цара. Али та се буна изјаловила, био је то само тако звани „пуч“; Марко Краљевић и Лазар Грбљановић не дадоше, да та пијана буна постигне цељи. Али Момир мора пропасти, за то се искварена властела лаћа оног ниског, гадног у песми казаног средства: опијају Момира вином трогодишњим, вином обенђелусаним и мртва пијана носе га Душановој ћерци у собу и потказују то Душану, уверавајући га о грешној љубави. Душан ни пет ни шест, већ осуђује Момира на смрт, а Гроздану — у тамницу црну. Целати погубе Момира, а Гроздана попије у тамници отров од кукуте, а тако и Иванка. Душан је касније дознао за сплетке и помиловао је Момира, ал' доцкан: целат се био

пожурио. Војихну баци Душан у тамницу, а Вукашину и осталима опрости: њих још треба домовина, нека се пред Цариградом покажу и опери своју љагу.

То је у кратко фабула трагедији. Напоменуо сам горе, да сама песма не даје градива за трагедију; можда би песник могао што и истесати, кад би се удалио од Душана и његових везира, ал' држећи се песме и историје изгледа ми, да је то чисто немогуће. Трагични јунак није прави трагични јунак, није све једнако он носилац радње, имаде читавих чинова, где њега и не видимо. Момира жалимо, ал' му не видимо борбе, којом ће нашу симпатију да задобије, не видимо му ни трагичне кривице, са које мора да подлегне, изгледа да би се за трагичну кривицу могла пре узети промењена љубав Гроздanина; е, ал' се хоће да Момир буде драмски јунак. А какви су други карактери? Гроздана је нешто почето, а недочето; властела, она властела, с којом је Душан онако високо дигао Србију, искарикирана је: и Војихна и Вукашин и Угљеша и Гојко и остали; Краљевића Марка и кнеза Лазара хоће да нам у лепом виду изнесе, па се и ту омаши. А Душан? Онај енергични Душан, у коме је оличен врхунац српске силе, славе и величине, долази нам смешан, суров, необуздан, непромишљен као какав простак, а Душан је тек био образован владар: његово васпитање у Цариграду, његов законик, цела његова влада јасно говори за то. Подузеће је писца омахнуло, чим је почео да узима личности из историје. Пре свега Момир није никаква историјска личност, а које су историјске те је ужасно исакатио и обогаљио, да нам је непријатно њих и читати, а камо ли са позорнице и гледати. И ја делим мишљење оних, који хоће да се историјске личности износе на позорницу онаке какве су; ако ће се што машти допустити, то нека буде у корист тим особама, јер узвишеним делањем својих предака треба да се потомство загрева и славном прошлости подстиче, да и само ствара велико и узвишено. Борић се и ту огрешио, огрешио се и о најобичније законе и захтеве трагедије тако, да Момир и ако му није првенче, ипак изгледа као почетнички посао. Непријатно нас дира она византијска покварености, која је и царским двором у Призрену овладала, и она на силу Бога набачена буна, онај пијани свет.

Како сам прочитао ту трагедију, одмах ми се није свидило, да јој се места даде у „Летопису“, али сам још премишљао можда ће како тако на позорници постићи успеха, па шта сам дочекао? „Момира“ су већ двапут приказали у кр. српском позоришту и сви реферати о томе приказу слажу се у томе, да трагедија „Момир“ нема никакве вредности, чему и ја овде са свим отворено придружујем свој глас и на основу наведенога предлажем, да се дело одбије.“

На основу тога мишљења не прима се споменута трагедија за „Летопис“.

29. Члан др. *Милан Савић* подноси своје мишљење о песмама с натписом *„Амазонке“*, од *непознатог писца*.

У том свом мишљењу казује, да „те песме — има их 27 — провејава један дух и једна тежња. У њима песник храбри себе и друге људе, да очајању не треба подлећи, већ се ваља борити и ваља издржати, у најхућем случају пак филозофски тешити. Оне никако не дају маха песимизму, већ улевају у људске груди и наду и снагу. Према томе су оне на свом месту са начела већ, а још више заслужују признање, што је то начело изведено на скроз песнички начин. Ја их топло препоручујем сл. књижевном одбору за хонорирање и за штампање у „Летонис“.“

Према том мишљењу примају се песме „Амазонке“ за „Летопис“ и непознатом писцу одређује се за њих награда од 65 фор. а. вр.

ИЗДАЊЕ „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

Од **Летописа** „Матице Српске“ изишло је до сад **163 књиге**.

Од књиге	5	до	80	—	—	—	—	—	—	— 20 нов.
„ „	84	„	92	—	—	—	—	—	—	— 40 „
„ „	93	„	108	—	—	—	—	—	—	— 50 „
„ „	109	„	112	—	—	—	—	—	—	— 80 „
„ „	113	„	115	—	—	—	—	—	—	ф. 1.— „
„ „	116	„	118	—	—	—	—	—	—	— 80 „
„ „	119	„	120	—	—	—	—	—	—	ф. 1.— „

Књига 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128 129.
130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.
141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.
151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160.
161. 162. и 163. по — — — — — — — 70 „

Примедба. Нема више на продају ових књига: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 38, 39, 40, 42, 43, 50, 68, 80, 81, 82, 83, 97, 101, 102.

Народне песме (у Славонији, женске) — — — 30 нов.
Душанија, од Ј. Новића — — — — — — 40 „
Старине (тумачење нар. певања и приповедања), од Ј. Новића — — — — — — — — 40 „
Московија (кримски рат), од Ј. Новића — — — 30 „
Капетан Радич (приповетка), од Ј. Новића — — 20 „
Краљевић Марко (драма), од А. Николића — — 20 „
Максим Црнојевић (трагедија), од Л. Костића — 50 „
Натан Мудри, превео др. Ј. Хаџић-Светић — — 30 „
Песме Хорацијеве, превео Ст. Лазић — — — 30 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. I. део — 80 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. II. део ф. 1.— „
Живот Сабе Текелије — — — — — — — 20 „
Албум текелијине стогодишњице — — — — 10 „
Маћејовски, Историја словенских права. I. — — 30 „
Дјела Јакова Игњатовића. I. — — — — — 80 „
Животопис Лукијана Мушицког (са сликом), од дра Ђ. Мушицког — — — — — — — 30 „

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф Гс с к II 4

Летопис и остала издања „Матице Српске“

могу се добити:

У **Панчеву**: **У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.**

У **Београду**: У књижари В. Валожића.

У **Загребу**: У књижари Југословенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера, и у књижари Мучњака и Сенфтлебена.

У **Задру**: У књижари Г. Водицке.

У **Новом Саду**: У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јоцића и у благајници „Матице Српске“.

У **Прагу**: У књижари дра Грегра и Ф. Датла.

У **Сомбору**: У књижари Мил. Каракашевића.

У **В. Кикинди**: У књижари Јована Радака.

У **В. Бечкереку**: У књижари Ј. Грчића.

У **Земуну**: У књижари Ј. Карамата.

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.